

Н.Шонасридинов, Р.Б.Бозоров

**ҲУҚУҚИ МЕҲНАТИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(қисми умумӣ)**

Душанбе – 2006

Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон

**ҲУҚУҚИ МЕҲНАТИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(қисми умумӣ)**

Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент
Н.Шонасридинов

Душанбе - 2006

УДК: Тадж: 349.2 (575.3) (075)

Муқарризон:

Номзади илмҳои ҳуқуқ Б.Т.Худоёров ва мудирӣ шӯъбаи ҳуқуқи Федератсияи иттифоқҳои касабӣ баи Ҷумҳурии Тоҷикистон Б.Набиев.

Муаллифон:

Шонасридинов Н., номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент – муқаддима, бобҳои 1, 2, 4, 6.

Бозоров Р.Б., номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент – бобҳои 3, 5.

Ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ / Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н.Шонасридинов. – Душанбе «Сино», 2006. – 181 с.

Дар китоби дарсӣ, ки бори аввал ба забони давлатӣ омода шудааст, тамоми масъалаҳои қисми умумии ҳуқуқи меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муфассал ва пай ҳам баён шудаанд.

Дар китоби мазкур на танҳо санадҳои меъёрӣ оид ба меҳнат, инчунин меъёру муқаррароти дахлдори Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба татбиқи меҳнат бахшида шудаанд, ҳамачониба таҳлил ёфтаанд.

Китоби дарсӣ барои донишҷӯён, аспирантҳо, муаллимони факултет ва мактабҳои олии ҳуқуқшиносӣ, ҳамчунин барои тамоми ашхосе, ки зимни иҷрои фаъолият, қонун ва дигар санадҳои меъёрӣ оид ба меҳнатро мавриди истифода қарор медиҳанд, пешбинӣ шудааст: кормандони мақомоти иттифоқи касабӣ; соҳибкорон; хизматчиёни давлатӣ; роҳбарон ва кормандони ҳадамоти ҳуқуқӣ, шӯъба ва раёсати кадрҳои ташкилотҳо.

© Шонасридинов Н., Бозоров Р.Б.
МУҚАДДИМА

Ҳуқуқ ба меҳнат яке аз ҳуқуқҳои асосии ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Тибқи моддаи 35 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар кас ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад.

Дар гузаштаи начандон дур роҳу василаи анқариб ягонаи ихтиёрдорӣ озодона аз қобилияти меҳнатӣ, интиҳоби озодонаи касбу кор ва билохир пиёда сохтани ҳуқуқ ба меҳнат, шартномаи меҳнатӣ ба ҳисоб мерафт. Фейлан, ки дар радифи корхонаҷоти давлатӣ теъдоди зиёди корхонаҷоти корпоративӣ, хусусӣ, соҳибқорӣ инфиродӣ рӯи кор омада, фаъолият доранд, шаҳрвандон имкон пайдо намуданд, на танҳо тавассути шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ, инчунин тавассути шартномаҳои граждани - ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат қору фаъолияти меҳнатиро анҷом диҳанд.

Гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ боиси дигаргуниҳои қиддӣ моҳият ва мазмуни муносибатҳои меҳнати таалуқманди предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд, услуби танзими чунин муносибатҳо, манбаъҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд, принципҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ гардид.

Ҳуқуқи меҳнатӣ феълан на ҳамчун соҳаи ҳуқуқи сирф умумӣ, балки ҳамчун соҳаи ҳуқуқи аз меъёрҳои хусусӣ ва умумӣ ҳуқуқӣ иборатбуда, маҳсуб мешавад.

Нақши танзими шартномавии муносибатҳои меҳнатӣ бемайлон афзуда, нақши танзими умуми-давлатии ин муносибатҳо то рафт маҳдуд мегардад.

Шароитҳои воқеии ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ боиси ба вучуд омадан ва тавсия ёфтани гурӯҳи нави муносибатҳои ҷамъиятии ба муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманд, гаштанд. Муносибатҳои мазкур, муносибатҳои шарикии иҷтимоӣ ном гирифта, байни кормандон ва корфармоён дар симои мақомотҳои намояндагии онҳо ва мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва иҷроия ба вучуд меоянд.

Дар иртибот бо дигаргуниҳои ҷиддии предмет, услуб, принсипҳо ва манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, зарурати дуруст ва амиқ омӯختан ва азҳуд намудани ин дигаргуниҳои ҷиддӣ ба миён меояд.

Аз ин рӯ, муаллифон кӯшиш ба харҷ додаанд, масъалаҳои муҳимтарини қисми умумии ҳуқуқи меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дарназардошти дастовардҳои илмӣ ва тавассути таҳлили ҳамаҷонибаи санадҳои наватарини меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат баён намоянд.

Маъхазҳои тавсияшуда барои тамоми мавзӯҳои қисми умумии ҳуқуқи меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. –М.: Юристь, 2001. -312с.
2. Трудовое право России. Учебник для вузов / Ответственные редакторы – доктор юридических наук, профессор Р.З.Лившиц и доктор юридических наук, профессор Ю.П. Орловский. М.: Издательская группа ИНФРА –М-НОРМА, 1998. -480с.
3. Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.М.Куренного. –М.: Юристь, 2004. - 493с.
4. Трудовое право: Учебник /Под ред. доктора юридических наук, профессора О.В.Смирнова. –М., 2005. – 555с.
5. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации /Ответственный редактор доктор юридических наук,

профессор Ю.П.Орловский. –М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ», «ИНФРА. М», 2002.-959с.

6. Худоёров Б.Т., Шонасридинов Н., Мукумова С.А. Тафсири кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон /Мухаррири масъул номзади илми ҳуқуқшиносӣ, дотсент Шонасридинов Н. – Душанбе.: «Эр-граф», 2004.-480с.

БОБИ I.

Предмет, услуб ва системаи ҳукуқи меҳнатӣ

Предмети ҳукуқи меҳнатӣ. Услуби ҳукуқи меҳнатӣ. Таносуби ҳукуқи меҳнатӣ бо соҳаҳои муҷовири ҳуқуқ (ҳукуқи граждани, маъмури ва таъминоти иҷтимоӣ). Предмет, услуб ва системаи илми ҳукуқи меҳнатӣ.

§1. Предмети ҳукуқи меҳнатӣ

Предмети ҳар як соҳаи ҳуқуқ аз як гурӯҳ ё гурӯҳҳои муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ иборат аст. Ҳукуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи ҳукуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои предмети ба худ хос мебошад, ки амиқан муайян намудани он на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ дорад.

Одатан дар илми ҳукуқи меҳнатӣ аз ҷанбаи ташкили техникӣ ва ташкили ҷамъиятии меҳнат сухан меравад¹.

Ташкили техникӣ меҳнат маънои тавассути воситаҳои моддӣ ва усулҳои техникӣ ба табиат ва предметҳои он таъсир расонидани инсонро дошта, аз таҳассусгардонии техникӣ, муттаҳид ва ҳамоҳангсозии бандҳои гуногуни истеҳсолот ва ҷобачогузори самараноки кормандон дар ҷараёни ягонаи истеҳсолот, таҷҳизи моддӣ-техникӣ, хизматрасонӣ ва дуруст намудани ҷойҳои корӣ, усулҳо ва услубҳои иҷроӣ кор бо истифода аз воситаҳои мавҷудаи

¹ Ниг.: Российское трудовое право: Учебник /Под ред. А.Д.Зайкина. –М., 1997. –С.10-12.

меҳнат ва технологияи истеҳсолот иборат аст². Ташкили техникий меҳнат дар меъёрҳои техникӣ инъикос ва муқаррар мегардад.

Аммо, дар ҷараёни меҳнат одамон на танҳо дар муносибатҳои муайян бо табиат, олотҳои меҳнат, балки дар муносибатҳои иродавии ҷамъиятии бо ҷараёни меҳнат алоқаманд низ қарор мегиранд, ки чунин муносибатҳо ҳамчун асос ва таҳкурсии ташкили ҷамъиятии меҳнат маҳсуб мешаванд.

Шакли ҳуқуқии ташкили ҷамъиятии меҳнатро бошад, муносибатҳои меҳнати ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, ки корманд ба онҳо дар иртибот бо татбиқи қобилияти меҳнатӣ ва кордиҳанда бошад, дар иртибот бо истифода аз қобилияти меҳнати корманд, дохил мешаванд.

Маҳз муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ, ки шакли ҳуқуқии ташкили ҷамъиятии меҳнатро ифода менамоянд, ҳамчун предмети ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мешаванд.

Муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ шакли ба меҳнат ҷалб намудан ва тақсими функцияҳои меҳнати байни одамон дар ҷараёни меҳнати якҷоя, услубҳои таъмини интизом ва идоракунии ҷараёни меҳнати якҷоя, хусусияти танзими меъёрҳои меҳнат ва дигар шароитҳои фаъолияти ҳаётии кормандон (фазо, ҳаво, муҳит, беҳдошт, аҳамият), хусусияти тақсими маҳсули меҳнат ва шакли дар он иштирок доштани кормандон, шароит ва шаклҳои тақрор-истеҳсолкунии қувваи корӣ (омода ба бозомодасозии касбӣ) ва дигар ҷанбаҳои ташкили ҷамъиятии меҳнатро инъикос намуда, ҳамчун системаи то ҷаҳраи васеи муносибатҳо, яъне муносибатҳои сирф меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятиро дарбар мегиранд.

² Ниг.: Трудовое право России /Под ред. А.М.Куренного. –М.: Юристъ, 2004. –С.24.

Муносибатҳои меҳнатӣ гуфта, муносибатҳои ба мувофиқаи байни корманд ва корфармо асосёфтаро меноманд, ки тибқи онҳо корфармо вазифадор аст бо риояи қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ функцияи муайяни меҳнатиро шахсан иҷро намояд, корфармо бошад, вазифадор аст шароитҳои меҳнати дар қонунгузорӣ, шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаи меҳнатӣ пешбинишударо барои корманд таъмин намояд.

Муносибатҳои сирф меҳнатӣ аз лиҳози таркиб мураккаб буда, аз муносибатҳо оид ба бастан, тағйир додан, қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, оид ба вақти кор ва вақти истироҳат, музди меҳнат, интизоми меҳнат, масъулияти мутақобилаи модии иштирокиёни муносибатҳои меҳнатӣ иборатанд.

Ба ғайр аз муносибатҳои сирф меҳнатӣ, ба предмети ҳуқуқи меҳнатӣ, инчунин дигар муносибатҳои мансубанд, ки маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ мебошанд, аз ҷумла муносибатҳо:

- оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат;
- оид ба бокортаъминкунӣ;
- оид ба омодагӣ, бозомодасозии касбӣ ва тақомули тахассуси кормандон мустақиман аз ҷониби корфармо;
- оид ба шарикӣ иҷтимоӣ, баргузорӣ ва пешбурди музокироти коллективӣ, бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо;
- оид ба иштироки кормандон ва мақомоти намоёндагӣ онҳо дар муқаррар намудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузории меҳнатӣ;
- оид ба назорати риояи қонунгузории меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат;
- оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ.

Мавқеи марказӣ ва нақши асосиро дар низоми муносибатҳои таалуқманди предмети ҳуқуқи меҳнатӣ, маҳз муносибатҳои меҳнатӣ ташкил медиҳанд. Дигар муносибатҳои алоқаманд ва маҳсули муносибатҳои меҳнатӣ бошанд, ба муносибатҳои меҳнатӣ тавъам буда, бидуни онҳо ҷой дошта наметавонанд. Аз ин рӯ, муносибатҳои алоқаманд ва маҳсули муносибатҳои меҳнатӣ низ предмети танзими ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мешаванд.

Муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ аз се гурӯҳ иборатанд.

Гурӯҳи аввалро муносибатҳои ба ном муқаддам ташкил медиҳанд, ки қабл аз муносибатҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнат (қувваи корӣ) рӯи кор омада, мазмуну мӯҳтавояшонро бо кор таъмин намудани ашхоси дар ҷустуҷӯи кор буда, ташкил медиҳад. Ба ҳайси ҷонибҳои муносибатҳои бокор-таъминкунӣ ҷӯяндагони кор, корфармоён, мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ва бокор-таъминкунӣ баромад менамоянд.

Ба гурӯҳи дуюми муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ, муносибатҳои мансубанд, ки ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ арзи вучуд доранд. Ба гурӯҳи муносибатҳои мазкур, муносибатҳои бахши шарикӣ иҷтимоӣ дар бобати баргузори ва раванди музокироти коллективӣ ҷиҳати бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва иҷрои онҳо, муносибатҳои оид ба иштироки кормандон дар идоракунии истеҳсолот, муносибатҳои оид ба муқаррар намудани шароити меҳнат, муносибатҳои дар бобати мустақиман омодаسازی, бозомӯзии касбӣ ва такмили ихтисос дар ташкилотҳо; муносибатҳои дар бахши назорати риоя ва иҷрои қонунгузори меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат мутааллиқанд. Ба субъектҳои муносибатҳои зикршуда

корфармоён, намояндагони корфармоён, иттифоқҳои касаба, мақомоти назорати риоя ва иҷрои қонунгузории меҳнатӣ (Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, иттифоқҳои касаба ва нозироти техникаю меҳнати онҳо, мақомоти прокуратура ва Ҳ.К.) дохил мешаванд.

Гурӯҳи сеюми муносибатҳоро, он муносибатҳое ташкил медиҳанд, ки бинобар ҳалалдор гаштани раванди мӯътадили муносибатҳои меҳнатӣ муносибатҳои муқаддам ва муносибатҳои ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ амалкунанда, ҳамчунин муносибатҳое, ки бинобар қатъшавии муносибатҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд. Нисбат ба онҳо истифода намудани истилоҳоти «**муносибатҳои муҳофизатӣ**» ва «**муносибатҳои барқарорсозӣ**» бамаврид мебошад. Ба муносибатҳои гурӯҳи сеюм, муносибатҳо оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ маҳсубанд. Ба ҳайси субъекти чунин муносибатҳо корманд, корфармо ва мақомоти баррасии баҳсҳои меҳнатӣ (комиссия оид ба баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ, комиссияи мусолиҳа, ҳақамияти меҳнатӣ ва мақомоти судӣ) эътироф шудаанд.

Ҳамин тавр, предмети ҳуқуқи меҳнатиро ду гурӯҳи муносибатҳо, яъне муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ ва дигар гурӯҳи ба онҳо алоқаманди муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд.

Бояд таъкид намуд, ки ҳуқуқи меҳнатӣ, муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатии на танҳо кормандони киroyа (кормандоне, ки дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ кор мекунанд), инчунин ҷанбаҳои муайяни меҳнати узв ва иштирокчиёни шир-

кату чамъиятҳои хоҷагидориро низ ба танзим ме- дарорад (аз ҷумла, ҳадди ақали музди меҳнат ва ҳадди ақали давомияти рухсатиҳои меҳнатӣ, ҳадди ақали маблағҳои кафолатӣ ва ҷубронпулиҳо, назо- рати риояи талаботҳои ҳифзи меҳнати узв ё ишти- рокчиёни ширкат ва чамъиятҳои хоҷагидорӣ).

Яъне доираи амали ҳуқуқи меҳнатӣ на маҳдуд, балки васеъ мебошад, ки аз мазмуни моддаи 1 ҚМ ҚТ бармеояд.

Дар маъхазҳои таълимӣ ва илмӣ ба аломатҳои хоси муносибатҳои чамъиятии меҳнатӣ, ки предмети ҳуқуқи меҳнатӣ мебошанд, ишора меравад¹:

- муносибатҳои меҳнатӣ дар иртибот ба фаъолияти бевоситаи одамон дар чараёни меҳнат, татбиқи меҳнатӣ воқеию фаъол ва тавлиди неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба вучуд меоянд;

- ҳамчун қоида ба коллективӣ меҳнати таш- килот дохил шудан ва дар ин иртибот итоат наму- дани иҷроқунандаи кор ба қоидаҳои тартиботи до- хилии меҳнатӣ (реҷаи муайяни меҳнат, ки фаъоли- яти мураттаби кормандон, ташкили дуруст ва ша- роитҳои бехатари меҳнат, иҷрои меъёрҳои муқар- раршудаи меҳнатро таъмин менамояд);

- аз ҷониби корманд ҳамчун иштирокчии му- носибатҳои меҳнатӣ иҷро намудани қори муайян бо истифода аз меҳнати шахсӣ;

- хусусияти амволи доштани муносибатҳои меҳнатӣ, яъне дорои ҳуқуқи гирифтани музди меҳнат будани корманд ҳамчун иштирокчии ин муносибатҳо;

- бардавом будани муносибатҳои чамъиятии меҳнатӣ.

§2. Услуби ҳуқуқи меҳнатӣ

¹ Ниг.: Российское трудовое право: Учебник /Под ред. А.Д.Зайкина. –С.12-13.

Ҳар як соҳаи ҳуқуқ ҳамзамон бо предмети танзим, дорои услуби танзимнамоӣ мебошад.

Услуби ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, маҷмӯи тарзу василаҳои ҳуқуқиеро меноманд, ки тавассути он танзими муносибатҳои меҳнатӣ сурат мегирад.

Услуби танзимнамоии ҳуқуқӣ бо предмети танзимнамоии ҳуқуқӣ зич алоқаманд буда, бо дарназардошти хусусият, мазмун ва моҳияти муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки предмети танзимнамоии ҳуқуқӣ мебошанд, муайян ва татбиқ мегардад.

Дар аксари соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла дар ҳуқуқи меҳнатӣ танзимнамоӣ бо ду тарзу васила, яъне бо тарзи диспозитивӣ ва бо тарзи омирона, сурат мегирад, ки аз хусусияти комплексӣ доштани услуби ҳуқуқӣ меҳнатӣ шаҳодат медиҳад.

Агар дар баъзе институтҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, аз ҷумла институтҳои шартномаи коллективию созишномаҳо, шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ва музди меҳнат унсурҳои диспозитивӣ афзалият дошта бошанд, дар дигар институтҳои он, масалан институтҳои масъулияти интизомӣ ва моддӣ, ҷиғзи меҳнат, унсурҳои омирона бартарӣ доранд.

Услуби диспозитивӣ ва омиронаи танзим дар ҳуқуқи меҳнатӣ дорои як қатор аломатҳои махсус мебошанд, ки аз хусусияти хоси муносибатҳои меҳнатӣ бармеоянд. Нишонаи фарқунандаи услуби диспозитивӣ ва омироноро дар ҳуқуқи меҳнатӣ тавъам будани танзими мутамарказонида (давлатӣ) ва дохилӣ (локалӣ), шартномавӣ-коллективӣ ва шартномавӣ - инфиродӣ ташкил медиҳад. Агар танзими мутамарказонидашуда (давлатӣ) хусусияти умумии танзими меҳнатро таҷассум намояд, танзими шартномавӣ-коллективӣ хусусиятҳои махсусан ба ташкилот хос, танзими шартномавӣ - ин-

фиродӣ бошад, хусусиятҳои танҳо хоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бударо инъикос менамояд.

Бо тартиби мутамарказонидашуда (давлатӣ) танзим намудани муносибатҳо дар баҳиши меҳнат тавассути амрияти (нишондоди) мақомоти меъёрэҷодкунанда, дар танзими коллективӣ-шартномавӣ ва шартномавӣ-инфиродин бошад, тавассути мувофиқаи ҷонибҳо муяссар мегардад.

Бо истифода аз тарзи танзими мутамарказонидашуда (давлатӣ), асосҳои умумии ибтидоии танзими меҳнат, сатҳи ҳадди ақали ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва кафолатҳо барои кормандон муқаррар карда мешаванд. Дар мавриди истифода аз танзими коллективӣ-шартномавӣ, асосҳои умумии ибтидоии танзимнамоӣ бо дарназардошти хусусиятҳои ташиклотҳои алоҳида мушаххас шуда, дар ин сурат сатҳи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва кафолатҳо барои кормандон дар қиёс бо қонун баланд рафтанишон мумкин аст, на ин, ки қонун шудани онҳо. Ҳангоми татбиқи танзими инфиродии меҳнат бошад, дар шартномаҳои (қарордодҳои) инфиродии меҳнатӣ шароитҳои мушаххаси меҳнати кормандони алоҳида муқаррар шуда, сатҳи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва кафолатҳои кормандон дар қиёс бо қонун ва шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳо на паст, балки баланд рафтанишон имкон дорад.

Мушаххасгардонӣ ва аниқ намудани шароитҳои меҳнат бо розигии (мувофиқаи) ҷонибҳо хоси услуби ҳуқуқи меҳнатӣ буда, чунин ҳолат ва ҳамчунин нораво ва ғайриимкон будани қонунсозии сатҳи муқаррарнамудаи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, яке аз кафолатҳои ҳуқуқӣ барои кормандон мебошад.

Дигар хусусияти хоси услуби ҳуқуқи меҳнатиро тавҷам будани танзими ягона ва тафриқавӣ ташикл медиҳад. Бо муносибатҳои меҳнатӣ садҳо ҳазор кормандон фаро гирифта шудаанд, ки аз якдигар

бо хусусиятҳои фардии худ (чинс, синну сол, вазъи саломатӣ, касб, таҳассус ва ҳ.к.) фарқ мекунанд. Шароити меҳнати онҳо низ тафовут дорад (меҳнату кор дар шароити муқаррарӣ, дар зери замин, дар маҳали шароити иқлимиаш номусоиди кор, дар шароити барои саломатӣ пурхатару зараровар ва ғайра). Мусаллам аст, ки танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ маҳз бо дарназардошти шароити мушаххаси қору фаъолияти меҳнатӣ бояд сурат гирад, ки ин қабл аз ҳама танзими ягона ва тафриқавиро тақозо менамояд. Танзими ягона дар паҳн намудани баъзе ҳуқуқу ӯҳдадорихо нисбати тамоми кормандон сарфи назар аз шароити воқеии меҳнат ва шахсияти корманди мушаххас ифода меёбад.

Ягонагӣ дар ҷодаи танзим, сатҳи умумии танзимнамоиро, ки барои тамоми кормандон дахл дорад, таъмин менамояд.

Дар заминаи танзими ягона, танзими тафриқавӣ ба амал бароварда мешавад, ки маънои барои баъзе гурӯҳҳои кормандон муқаррар намудани хусусияти хоси танзими меҳнатро дорад. Хусусиятҳои хоси танзими меҳнати гурӯҳҳои алоҳидаи кормандонро омилҳои воқеӣ ва субъективӣ боис мегарданд. Ба қатори омилҳои воқеӣ шакли моликияти ташкилот (корформо), шароитҳо ва хусусияти кор, шароитҳои табиӣ-иқлимӣ ва ғайра, ба омилҳои субъективӣ бошад, чинс, синну сол, вазъи саломатӣ, таҳассуси кормандон ва ҳоказо маҳсуб мебошанд. Дар ҳар сурат хусусияти танзими ҳуқуқии меҳнатӣ гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон боиси паст намудани сатҳи умумии ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва кафолатҳои муқаррарнамудаи КМ ҶТ шуда наметавонад.

Пас тафриқият ифодаи худро танҳо дар муқаррар намудани имтиёзҳои иловагӣ дар қиёс бо

сатҳи танзими ягонаи ҳуқуқӣ ёфта метавонад. Мисоли равшану боэътимоди танзими тафриқавии меҳнатро дар муқаррар намудани имтиёзу бартарихо барои занон, ҷавонон, ашхоси вазифаҳои оилавидошта, ашхоси дар корҳои вазнин ва шароиташон хавфноку зараровар коркунанда дидан мумкин аст.

Тарзу усули ҳифзи ҳуқуқҳо ва ба амал баровардани ўҳдадориҳои меҳнатӣ низ, боиси хусусиятҳои хоси услуби танзими ҳуқуқӣ-меҳнатӣ мегарданд. Хусусиятҳои хоси тарзу усули ҳифзи ҳуқуқ ва ба амал баровардани ўҳдадориҳои аломати таркибии услуби танзими ҳуқуқӣ маҳсуб гашта, дар ҳуқуқи меҳнатӣ тобишу ҷилои маҳсусро пайдо мекунанд.

Ҳифзи ҳуқуқҳо ва ба амал баровардани ўҳдадориҳои меҳнатӣ, аз ҷумла тавассути назорати риояи қонунгузориҳои меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат таъмин мегардад. Мақомоти давлатии назорати риояи қонунгузорӣ оид ба меҳнат ва ҳифзи меҳнат нозирот ва кумитаҳои мухталиф, аз ҷумла Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нозироти давлатии назорати санитарӣ, Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ ва ҳ.к. маҳсуб мешаванд. Нозироти давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Низомномаи бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2001 тасдиқ гардида, ҷаъолият менамояд. Кумитаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба назорати пешбурди бехатарии кор дар саноат ва назорати кӯҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар асоси Низомномаи аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июни соли 1994 тас-

дикшуда, амал менамояд. Дар ҷараёни иҷрои фаъолият мақомоти зикршуда вобаста ва мутеъи корфармоён набуда, аз ин лихоз қодиранд ба сатҳу дараҷаи риояи қонунгузории меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат ба таври воқеъбинона баҳо диҳанд.

Назорати ҷамъиятии риояи қонунгузории меҳнатро иттифоқҳои касаба ва нозироти дар тобеияти онҳо қарордоштаи ҳуқуқӣ ва техникӣ ба амал мебароранд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, инчунин аз ҷониби мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои меҳнатӣ амалӣ мегардад. Баҳсҳои фардии меҳнатиро комиссия оид ба баррасии баҳсҳои фардии меҳнатӣ ва мақомоти судӣ, баҳсҳои коллективии меҳнатиро комиссияи мусолиҳа бо ширкати миёнҷигар ва ҳақамияти меҳнатӣ ҳаллу фасл менамоянд. Агар баррасии баҳсҳои фардии меҳнатӣ аз ҷониби мақомоти судӣ аз бисёр ҷиҳат тибқи қоидаҳои муурофияи граждани сурат гирад, пас баррасии баҳсҳои коллективии меҳнатӣ дорои хусусиятҳои хос буда, ҳамчун тарзи махсуси ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва ба амал баровардани ӯдадорихи меҳнатӣ махсуб мегардад.

§3. Системаи ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ

Ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи Тоҷикистон аз маҷмӯи меъёрҳои бо ҳам алоқаманди ҳуқуқӣ иборат мебошад, ки дар ҳамбастагӣ системаи амиқан бутунро ташкил медиҳанд.

Ҳуқуқи меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон амсоли дигар соҳаҳои ҳуқуқ аз қисми умумӣ ва қисми махсус иборат буда, ҳар яке аз ин қисмҳо ба танзими доираи муайяни масъалаҳо бахшида шудааст.

Қисми умумии ҳуқуқи меҳнатӣ меъёр, муқаррарот ва институтҳоеро дарбар мегирад, ки хусуси-

яти умумӣ дошта, танзими якзайлу яксони ҳуқуқи муносибатҳои меҳнати ро таъмин ва муайян менамоянд. Ба қисми умумии ҳуқуқи меҳнати меъёру муқаррароте вориданд, ки масъалаҳои марбути предмети ҳуқуқи меҳнати, манбаҳои танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятии меҳнати ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, таносуби танзими қонунӣ ва шартномавии муносибатҳои меҳнати, ҳуқуқҳои асосӣ ва вазифаҳои корманду корфармо, манбаи меҳнати иҷборӣ, амали қонунҳои оиди меҳнат, мақоми коллективи меҳнати, намоёндагии манфиатҳои кормандон ва корфармоён, шарикӣ иҷтимоӣ, шартномаҳо ва созишномаҳои коллективиро муайян ва танзим менамоянд.

Қисми махсуси ҳуқуқи меҳнати аз меъёрҳои танзимкунандае иборат аст, ки ба институтҳои зайли ин соҳа мутаалиқанд:

- шартномаи (қарордоди) меҳнати;
- вақти кор;
- вақти дамгирӣ;
- музди меҳнат;
- меъёрҳои меҳнат ва нархномаи корбайъ;
- пардохтҳои кафолатӣ ва ҷубронӣ;
- интизоми меҳнати;
- ҷавобгарии моддии тарафҳои шартномаи (қарордоди) меҳнати;
- ҳифзи меҳнат;
- кафолатҳои иловагӣ барои занон ва ашхосе, ки вазифаҳои оилавӣ доранд;
- кафолатҳои иловагӣ барои ҷавонон;
- имтиёзҳо барои кормандоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд;
- баҳсҳои меҳнати фαρдӣ;
- баҳсҳои меҳнати коллективӣ;
- суғуртаи иҷтимоӣ;

- масъулият барои риоя накардани қонуни меҳнат.

§4. Таносуби ҳуқуқи меҳнатӣ бо дигар соҳаҳои мучовири ҳуқуқ

Яке аз хусусиятҳои хоси системаи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро гуногунрангии ва таҷзияи он ба соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ ташкил медиҳад, ки бархе аз онҳо то андозае ба ҳам шабеҳ буда, дар айни замон табиатан аз якдигар тафовут доранд. Масалан, ба танзими муносибатҳои ба татбиқи меҳнат иртиботдошта на танҳо ҳуқуқи меҳнатӣ, балки то андозае дигар соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, соҳибкорӣ, маъмурӣ ва таъминоти иҷтимоӣ иртибот доранд.

Чунин ҳолат муайян намудани табиати аслии ҳуқуқи ин ё он муносибатҳоеро, ки оид ба татбиқи меҳнат ба вучуд меоянд, тақозо менамояд¹.

Ҳангоми муайян намудани мавқеи ҳуқуқи меҳнатӣ дар системаи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таносуби он бо ҳуқуқи граждани, соҳибкорӣ, маъмурӣ ва таъминоти иҷтимоӣ бояд ба муқаррароти назарияи ҳуқуқ таъна намуд, ки тибқи онҳо соҳаҳои ҳуқуқ ба ҳуқуқи умум ва хусусӣ таҷзия мешаванд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи комплексӣ махсус шуда, ҷи манбаъҳои ҳуқуқи умум ва ҷи манбаъҳои ҳуқуқи хусусиро дар худ таҷассум менамояд², яъне ҳамчун таҷассумгари танзими

¹ Ниг.: Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани - ҳуқуқи оиди татбиқи меҳнат // Устувори низоми судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: «Матбуот», 2002. – С. 49-57.

² Трудовое право России: Учебник / Под ред. А.М.Куренного. – С.34.

давлатӣ-меъёрӣ ва шартномавии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар баҳши татбиқи меҳнат, маънидод мешавад¹.

Намояндаи илми ҳуқуқи меҳнатӣ С.А.Иванов табиати ҳуқуқи меҳнатиро таҳлил намуда, хусусияти иҷтимоӣ доштани сарчашмаҳои онро ошкор намудааст. Ба ақидаи ӯ ҳуқуқи меҳнатӣ дар пояи на танҳо ҳуқуқи хусусӣ, инчунин ҳуқуқи умум эъҷод шудааст. Ин ҳолат боиси хусусияти махсус ва иҷтимоӣ доштани ҳуқуқи меҳнатӣ гашта, он асосан тибқи қонунҳои худ, ки ба андозаи назаррас аз қонунҳои ҳуқуқи граждани тафовут доранд, инкишоф меёбад.

Ба нақши иҷтимоии ҳуқуқи меҳнатӣ, инчунин намояндагони дигар соҳаҳои илми ҳуқуқӣ ишора намудаанд. Масалан, Ю.А.Тихомиров бо дарназардошти он, ки ҳуқуқи меҳнатӣ на танҳо баҳри ба амал баровардан ва ҳифзи ҳуқуқҳои фардии шахрвандон, балки ҳифзи ҷамъулҷамъи онҳо нигаронида шудааст, онро дар қатори соҳаҳои иҷтимоии ҳуқуқ мегузорад².

Дар тафовут аз ҳуқуқи меҳнатӣ, ҳуқуқи граждани ба гурӯҳи соҳаҳои хусусии ҳуқуқ таалукманд мебошад. Аз ин рӯ, танҳо ҳуқуқи меҳнатӣ қодир аст танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатиро дар ҷорҷӯбаи на танҳо ҳуқуқи хусусӣ, балки ҳуқуқи умум низ, таъмин намояд.

Қобили зикр аст, ки таи даҳсолаҳо муносибатҳои меҳнатӣ таҳти танзими давлатӣ қарор доштанд. Ҳуқуқи меҳнатӣ бошад, қомилан мансуби ҳуқуқи умум доништа мешуд. Чунин вазро

¹ Курс российского трудового права: В 3 т. Т.1. Часть общая / Под ред. Е.Б. Хохлова. Спб., 1996. – С.74.

² Ниг.: Тихомиров Ю.А. Публичное право: учебник для юридических факультетов и вузов. М., 1995. –С.345.

омилҳои гуногун, аз ҷумла омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғоявӣ ҳамон давра сабабгור буданд.

Шакли ҳукмрони моликиятро, моликияти давлатӣ ташкил меод. Корхонаҷотҳо бошанд, анқариб сад дар сад давлатӣ буданд. Зиёда аз он, ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун аслиҳа ва воситаи таблиғоти афзалиятҳои сотсиализм бар сохти сармоҷдорӣ мавриди истифодаи давлат қарор гирифта буд. Пас, дар чунин вазъият танҳо як услуб, яъне услуби танзими муттамарказ ва пурраву мутлақи давлатии муносибатҳои меҳнатӣ ҷой дошта метавонист. Феълан, бинобар пайдоиши моликияти хусусӣ, рӯи қор омадани ташкилотҳои тижоратии хусусӣ ва дигар ташкилотҳои ғайридавлатӣ мавқеи ҳукмрони моликияти давлатӣ аз байн рафта, нақши якҷаҳуқмрони давлат (услуби умумихуқуқӣ) дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ тадриҷан заиф гашта, нақш ва нуфузи танзими шартномавӣ (услуби хусусихуқуқӣ) муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ, тақвият меёбад.

Ҳамзамон даҳолат ва нақши ҳалқунандаи давлат на танҳо дар муқаррар намудани ҳадди ақали қафолатҳои меҳнатии қормандони ташкилоту муассисаҳо сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқиашон (муқаррар намудани ҳадди ақали музди меҳнат, ҳадди пардохтҳои қафолатӣ ва ҷубронпулиҳо, ҳадди ақали пардохти қори изофа, қори шабона, қор дар рӯзҳои истироҳат ва ид, давомияти ақали рухсатҳои меҳнатӣ ва ғайра), ҳамчунин дар баҳши ҳифзи меҳнати қормандон, баррасии баҳсҳои меҳнатӣ боқӣ мемонад.

Аз ҷониби дигар, ҳуқуқи меҳнатӣ ба ҷонибҳои муносибатҳои меҳнатӣ дар бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ,

муайян намудани мазмуни он озодии комилро таъмин намудааст, ки ин бешубҳо аз татбиқи услуби хусусихуқуқӣ дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ шаҳодат медиҳад.

Хуқуқи граждани, чӣ тавре, ки маълум аст муносибатҳои амволий ва шахсии ғайриамволиро танзим менамояд.

Предмети танзими хуқуқи меҳнатӣ бошад, аз муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди чамъиятӣ иборат аст. Бешубҳо муносибатҳои меҳнати мансуби предмети хуқуқи меҳнатӣ буда низ хусусияти амволиро доро мебошанд. Бо вучуди он, муносибатҳои зикршуда аз муносибатҳои амволии ба предмети хуқуқи граждани таалукдошта аз лиҳози асосҳои пайдоиш, тағйирёбӣ, қатъшавӣ, ҳайати иштирокчиён ва мазмун тафовути ҷиддӣ доранд. Муносибатҳои амволии таалукманди предмети хуқуқи граждани танҳо дар хусуси таҷассуми (натичаи) меҳнат ба вучуд меоянд. Муносибатҳои меҳнати хусусияти амволидоштаи таалукманди предмети хуқуқи меҳнатӣ бошанд, на танҳо дар хусуси таҷассуми (натичаи) меҳнат, балки дар мадди аввал дар хусуси ташкили ҷараёни меҳнат (вақти кор, вақти истироҳат, меъёрҳои меҳнат ва ғайра) ба вучуд меоянд. Аз ин рӯ, хуқуқи граждани на подоши ҷараёни истеҳсоли молу маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ, балки подоши арзиши молу маҳсулоти истеҳсолшуда, кори иҷрошуда ё хизмати расонидашударо танзим менамояд, дар ҳоле, ки хуқуқи меҳнатӣ ҳам ҷараён ва ҳам натичаи меҳнатро (истеҳсоли молу маҳсулот, иҷрои хизматрасонӣ) ба танзим медарорад.

Бояд хотирнишон намуд, ки дар доираи муносибатҳои меҳнати таалукманди предмети хуқуқи меҳнатӣ барои кормандон кафолатҳо (ҳадди ақали

музди меҳнат, давомияти ақали рухсатихои меҳнатӣ, ҳадди ақали пардохтҳои кафолатӣ ва чубронпулиҳо, ҳадди ақали пардохти кори изофа, кори шабона, кор дар рӯзҳои истироҳат ва ғайра) муқаррар мешаванд, ки таъмину риояи онҳо тибқи қонун барои тамоми корфармоён сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ташкилӣ -ҳуқуқиашон ҳатмӣ мебошад.

Зиёда аз он, иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ (корманд ва корфармо) дорои чунин ҳуқуқи ӯҳдадорихоёе мебошанд, ки ба иштирокчиёни муносибатҳои амволии тааллуқманди предмети ҳуқуқи граждани буда, хос нестанд. Масалан, ҳуқуқ ба хизматрасонии ройгон дар интихоби касб, омодагии касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос; ҳуқуқ ба истироҳат бо роҳи муқаррар намудани давомнокии вақти корӣ, рӯзҳои истироҳати ҳарҳафтаина, рухсатии ҳарсолаи пардохташаванда; ҳуқуқ ба иштирок дар идора намудани ташкилот; ҳуқуқ ба чуброни хароҷоти моддӣ барои кӯчидан ба ҷои нави истиқомат ва кор тибқи муқаррароти қонунҳо; ҳуқуқи муттаҳид шудан дар иттифокҳои касаба ва дигар созмонҳои ифода ва ҳифзкунандаи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кормандон ва коллективҳои меҳнатӣ; ҳуқуқ ба ҳимояи ройгони судии ҳуқуқҳои меҳнатӣ; ҳуқуқ ба кӯмакпулӣ мувофиқи суғуртаи иҷтимоӣ бинобар муваққатан гум кардани қобилияти меҳнатӣ; ҳуқуқ ба ҳимоя аз бекорӣ (моддаи 4 КМ ҚТ).

Пас меҳнати кироя ва мутаносибан муносибатҳои меҳнати ба шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ асосёфта берун аз доираи амали ҳуқуқи граждани қарор гирифта, тавассути меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танзим мегарданд.

Аммо, чунин ҳақиқати воқеиро ба эътибор нагирифта, иддае аз муҳаққиқони ҳуқуқ кӯшиш ба

харҷ медиханд, ки нисбати меҳнати кироя ва муносибатҳои меҳнати дар пояи шартномаи (қарордоди) меҳнати қарордошта, татбиқ намудани қонунгузорию гражданиро асоснок намоянд¹. Бархе аз корфармоён бошанд, ба мақсади раҳой ёфтани аз ташвишҳои иловагӣ дар ҷодаи пешниҳод намудани рухсатиҳои пардохтшаванда, пардохтҳои кафолатӣ ва ҷубронпулиҳо, пардохтҳои давраи корношоямии муваққатӣ, пардохтҳои зарурӣ ба Фонди иҷтимоӣ, ки қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла қонунгузорию меҳнати муқарар намуданд, муносибатҳои аслан меҳнати дар шакли муносибатҳои граҷданӣ (амволӣ) ба расмият мебароранд.

Бо вуҷуди дар шакли муносибатҳои граҷданӣ (шартномаҳои граҷданӣ) ба расмият даровардани муносибатҳои (шартномаҳои) меҳнати, ки тибқи онҳо қарордон аз рӯи функсияи муайяни меҳнати бо риоя намудани ба қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнати ба қарор қабул шудаанд, чунин муносибатҳо (шартномаҳо) ҳамчун муносибатҳои (шартномаҳои) меҳнати махсуб мешаванд, на муносибатҳои (шартномаҳои) граҷданӣ².

Ҳуқуқи меҳнати на танҳо ба ҳуқуқи граҷданӣ, ҳамчунин то андозае ба ҳуқуқи маъмури низ шабоҳат дорад. Муносибатҳои тавассути ин ду соҳаи ҳуқуқ танзимшаванда хусусияти идорақуни-

¹ Ниг.: Бугров Л. Останется ли трудовое право самостоятельной отраслью права? // Российская Юстиция. 1995. №9. –С.38-39; Грось Л. Судебная защита трудовых прав: соотношение трудовых и гражданско-правовых договоров // Российская Юстиция. 1996. №8. –С.45-47.

² Ниг.: Трудовое право России. Учебник для вузов. /Ответственные редакторы – доктор юридических наук, профессор Р.З. Лившиц и доктор юридических наук, профессор Ю.П.Орловский. М., 1998. – С.23.

ро доро буда, иштирокчиёни ин муносибатҳо дар ҳолати бо ҳам тобеъ қарор дошта, яке дорои ҳуқуқи додани амр, дигаре муваззаф ва мутассадии иҷрои он мебошад.

Аммо чунин ҳолат тафовути чиддии ин ду соҳаи ҳуқуқро аз миён намебардорад. Ҳуқуқи маъмурӣ муносибатҳоеро, ки дар баҳши идоракунии давлатӣ ба вучуд меоянд, танзим менамояд. **Предмети танзими ҳуқуқи меҳнатиро бошад, он муносибатҳои ташкил медиханд, ки дар ҷараёни идоракунии меҳнат дар ҳудуди ташкилоти алоҳида байни корфармо ва корманд ба вучуд меоянд.**

Тафовути ҳуқуқи меҳнатӣ аз ҳуқуқи маъмурӣ, инчунин аз тафовути масъулияти тибқи ҳуқуқи маъмурӣ ва тибқи ҳуқуқи меҳнатӣ пешбинишуда бармеояд.

Барои аз ҷониби корманд содир намудани кирдори ғайриинтизомӣ ҷавобгарию интизомӣ ё моддӣ, барои содир намудани кирдори маъмурӣ бошад, ҷавобгарию маъмурӣ пешбинӣ шудааст. Мучозоти интизомӣ низ аз мучозоти маъмурӣ тафовут доранд. Ҳуқуқи маъмурӣ мучозотеро муқаррар намудааст, ки ба ҳуқуқи меҳнатӣ хос нестанд (масалан, ҳабси маъмурӣ, мусодираи предмети олоте, ки тавассути истифодаашон кирдори маъмурӣ содиршудааст, маҳрум намудан аз ҳуқуқҳои муайян ва ғайра). **Сониан, ҷавобгарию интизомию моддӣ тибқи ҳуқуқи меҳнатӣ аз ҷавобгарию маъмурӣ аз лиҳози субъектҳои ҷавобгарии зикршуда тафовут дорад.** Агар ба ҳайси субъекти ҷавобгарӣ тибқи ҳуқуқи меҳнатӣ танҳо ашхоси бо корфармо дар муносибатҳои меҳнатӣ қарордошта маҳсуб шавад, ба ҳайси субъекти ҷавобгарию маъмурӣ тамоми ашхоси ба синну соли муайяннамудаи қонун расида, ки кирдори маъмуриро содир намудаанд, эътироф шуда метавонанд.

Ҳуқуқи меҳнатӣ аз ҳама бештар ба ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ алоқаманд мебошад, чунки аслан бунёди ҳарду соҳаи ҳуқуқро меҳнат ташкил медиҳад. Зиёда аз он, ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ дар гузаштаи начандон дур аз ҳуқуқи меҳнатӣ чудо шуда, мақоми соҳаи мустақили ҳуқуқро соҳиб гаштааст. Лекин, агар ҳуқуқи меҳнатӣ ба меҳнати феълан ҷойдошта сару кор гирифта, муносибатҳои меҳнати байни корфармо ва корманди амалкунандаро танзим намояд, ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ, баҳусус қисмати асоси он, яъне ҳуқуқи нафақа ба меҳнати пешина сару кор гирифта, ҷуброни онро танзим менамояд. Солисан, ҳуқуқи меҳнатӣ бо ашхоси коркунанда сару кор мегирад, ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ бошад, яқум, бо ашхоси дар гузашта кору фаъолият намуда, дуом, бо ашхоси ханӯз корнакунанда, сеюм, бо ашхоси муваққатан корнакунанда (маризон, маъубон) ва аллақай корнакунанда (солхӯрдагон) сару кор мегирад. Дар баъзе мавридҳо муносибатҳо доир ба таъминоти иҷтимоӣ бар ивази муносибатҳои меҳнатӣ рӯи кор меоянд, дар дигар мавридҳо бошад, онҳо ҳамрадифи муносибатҳои меҳнатӣ мебошанд. Муҳим он аст, ки собиқаи корӣ ҳамчун омили ибтидоӣ ва ҳалкунандаи ҳуқуқи нафақа маҳсуб мешавад.

Ҳуқуқи меҳнатӣ аз ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ, инчунин аз лиҳози услуб тафовут дорад. Агар дар ҳуқуқи меҳнатӣ услубҳои омирона ва шартномавӣ мавриди истифода қарор дошта бошанд, дар ҳуқуқи таъминоти иҷтимоӣ танҳо аз услуби мутамарказу омирона истифода мешавад.

Азбаски қоидаҳои дар суд баррасӣ намудани баҳсҳои меҳнатиро меъёрҳои ҳуқуқи мурофиаи граждани танзим менамоянд, ҳуқуқи меҳнатӣ бо ҳуқуқи мурофиаи граждани низ қарин аст. Бо вучуди он, қоидаҳои махсуси баррасии баҳсҳои

меҳнатӣ пешбинӣ шудаанд, ки аз қоидаҳои умумии ҳуқуқи муҳофизати граждани тафовут доранд (масалан, мӯҳлатҳои баррасии баҳсҳои меҳнатӣ, озод будани кормандон аз пардохти боҷи давлатӣ, баррасии баҳсҳои меҳнатӣ аз ҷониби мақомоти махсус – комиссия оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ, комиссияи мусолиҳа, ҳақамияти меҳнатӣ).

§5. Предмет, услуб ва системаи илми ҳуқуқи меҳнатӣ

Ҳуқуқи меҳнатӣ на танҳо ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ, балки ҳамчун яке бахшҳои илмӣ ҳуқуқӣ махсус шуда, амсоли онҳо дорои предмет, услуб ва системаи ба худ хос мебошад.

Предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ аз муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд иборат аст, ки мавриди танзими ин соҳаи ҳуқуқ қарор доранд. Дар тафовут аз предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ба ҳайси як бахши илми ҳуқуқӣ на мавриди танзим, балки мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш, қарор мегирад.

Предмети илми ҳуқуқи меҳнатӣ аз предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ васеътар буда, на танҳо муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд, инчунин меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дар маҷмӯъ ва дар алоҳидагӣ, робитаи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва илм, масоили самаранокии амали қонунгузории меҳнатӣ, қонунгузории меҳнатии мамолики хоричӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ, тамоюли инкишофи минбаъдаи қонунгузории меҳнатӣ ва дигар масъалаҳои дарбар мегирад.

Маҳз тавассути омӯзиш ва пажӯҳиши ҳамаҷонибаи масъалаҳои зикршуда, дарки амиқи онҳо, дар хусуси самаранокии меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, ноил гаштан ба ҳадаф ва вазоифи дар назди қонунгузорӣ қарордошта, зарурати қабули санадҳои дахлдори меъёрӣ ҳулоса бардошта имконпазир аст.

Ҳамин тавр, илми ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, маҷмӯи донишҳои андӯхта оид ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд, тарзу василаҳои комёбшавӣ ба танзими босамари ҳуқуқӣ ва пешниҳодотро баҳри тақмили меъёрҳои дахлдори ҳуқуқӣ меноманд.

Азбаски фаъолияти илмӣ қабл аз ҳама чараёни дарки воқеият мебошад, пас ҳамагуна пажӯҳиши илмӣ на танҳо муайян намудани предмети пажӯҳиш, инчунин интиҳобу мавриди истифода қарор додани тарзу воситаҳои пажӯҳиши ин ё он масоили илмӣ-тадқиқотиро тақозо менамояд, ки услубҳои пажӯҳиши илмӣ ном гирифтаанд. Дар чараёни пажӯҳишу тадқиқоти падида, ҳаводис ва зухуротҳои гуногун, аз ҷумла падидаю ҳаводиси ҳуқуқӣ аз ду услуб, яъне услуби умумиилмӣ (фалсафӣ) ва услубҳои хусусиилмӣ истифода мешавад.

Услуби дарки ҳаводис, падида ва зухурот танҳо дар сурате илман бозътибод эътироф мегардад, агар он қонунҳои объективии ҳастии ҷамъиятиро таҷассум намояд. Аз ин рӯ, илми ҳуқуқи меҳнатӣ бояд ба дарку фаҳмиши материалистии олам, аз ҷумла дарку фаҳмиши материалистии муносибатҳои ҷамъиятӣ таъя намояд. Дар ҳама маврид ҳаводис, падида ва зухуроту равандҳои ҳуқуқи меҳнатӣ бояд бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихӣ, қонуниятҳо ва тамоюли инкишофи онҳо ва ҳамзамон бо ошкор намудани му-

холифату таззодҳо дар раванди инкишофи чуни падидаю ҳаводис омӯхта шаванд.

Дар баробари услуби умумишлмӣ (фалсафӣ), илми ҳуқуқи меҳнатӣ аз услубҳои хусусии илмӣ низ фаровон истифода менамояд, чунончӣ: услуби ҳуқуқшиносии муқоисавӣ; услуби таҳлили ҳуқуқӣ ва комплексӣ; услуби тадқиқоти сотсиологӣ; услуби хулосабардорӣ ва ғайра.

Услуби муқоисавӣ имкон фароҳам месозад, то танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнати мамонлики гуногун ташбеҳ ва баҳогузори гарданд. Услуби таҳлили комплексӣ бошад, ҳаллу фасли вазифаҳои пешгузаштара аз нигоҳи на як, балки якчанд соҳаи илм дар назар дорад, масалан илми ҳуқуқи граждани, маъмури, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра.

Системаи илми ҳуқуқи меҳнатӣ мушобеҳи системаи ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ ва қонунгузори набуда, аз онҳо тафовути ҷиддӣ дорад. **Системаи илми ҳуқуқи меҳнатӣ таснифи илман асосноки на танҳо меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин системаи дахлдори ақидҳо, нуқоти назари илмӣ, мулоҳиза ва хулосаю ҷамъбасти оид ба масоили танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд мебошад.** Системаи ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ бошад, танҳо аз маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва системаи қонунгузори – меҳнатӣ бошад, аз маҷмӯи санадҳои ҳуқуқии меъерие иборат аст, ки меъёрҳои ҳуқуқии меҳнатиро дар худ таҷассум менамоянд.

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

1. Ҷанбаи ташкили техникаи меҳнатро маънидод намоед.
2. Ҷанбаи ташкили ҷамъиятии меҳнат чиро ифода мекунад?
3. Кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ ба предмети танзимнамоии ҳуқуқи меҳнатӣ тааллуқ доранд?
4. Кадом услубҳои ҳуқуқи меҳнатиро медонед?

5. Хусусиятҳои хоси услуби ҳуқуқи меҳнатиро маънидод намоед.
6. Чаро дар ҳуқуқи меҳнатӣ услуби диспозитивӣ ва омиро-на мавриди истифода қарор гирифтаанд?
7. Чаро ҳуқуқи меҳнатӣ ба қисми умумӣ ва қисми махсус таҷзия мешавад?
8. Низоми ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ аз кадом меъёру муқаррарот иборат аст?
9. Таносуби ҳуқуқи меҳнатӣ бо ҳуқуқи граждани, маъмури ва таъминоти иҷтимоиро маънидод намоед.
10. Предмети илми ҳуқуқи меҳнатиро чӣ ташкил медиҳад?

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М., 1948.
2. Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права. Екатеринбург, 1997.
3. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории. М., 1978.
4. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. Учебное пособие. М., 2001.
5. Курилов В.И. Личность. Труд. Право. М., 1989.
6. Курс российского трудового права: В 3т. Т.1. Часть общая / Под ред. Е.Б.Хохлова. СПб., 1996.
7. Лебедев В.М. Трудовое право: проблемы Общей части. Томск, 1998.
8. Лившиц Р.З. Трудовое законодательство: настоящее и будущее. М., 1989.
9. Лушников А.М. Наука трудового права: историко-правовые очерки в лицах и событиях. М., 2003.
10. Лушников А.М. Становление и развитие науки трудового права и науки права социального обеспечения в России (вторая половина XIX - начало XX в.). Ярославль, 2001.
11. Маврин С.П. Современные проблемы Общей части российского трудового права. СПб., 1993.
12. Молодцов М.В. Система советского трудового права и система законодательства о труде. М., 1985.
13. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений. М., 1972.
14. Процевский А.И. Предмет советского трудового права. М., 1979.
15. Таль Л.С. Трудовой договор. Ярославль, 1913.

16. Хохлов Е.Б. Очерки истории правового регулирования труда в России. Часть 1. Правовое регулирование труда в российской империи. СПб., 2000.
17. Шонасридинов Н. Тафовути шартномаи (қарордои) меҳнатӣ аз шартномаҳои граждани- ҳуқуқӣ оиди татбиқи меҳнат //Устувориҳои низомии судии Тоҷикистон: Проблема ва мулоҳиза. –Душанбе: «Матбуот», 2002.-С.49-57.

БОБИ II.

Манбаъҳои ҳукуки меҳнатӣ

Мафҳум ва хусусиятҳои хоси манбаъҳои ҳукуки меҳнатӣ. Таснифи манбаъҳои ҳукуки меҳнатӣ. Қонунгузориҳои умумӣ ва махсус оид ба меҳнати кормандон. Ягонагӣ ва тафриқиат дар танзими ҳукукии муносибатҳои меҳнатӣ. Амали меъёрҳои қонунгузориҳои меҳнатӣ ва дигар санадҳои ҳукукӣ (манбаъҳои ҳукуки меҳнатӣ) дар замон, макон ва нисбати доираи шахсон. Нақши фаъолияти ҳукуқэзоҳдиҳии мақомоти судӣ дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ.

§1. Мафҳум ва хусусиятҳои хоси манбаъҳои ҳукуки меҳнатӣ

Мафҳуми «манбаъи ҳуқуқ» мафҳуми думанро мебошад. Ба маънои васеъ манбаъи ҳуқуқ гуфта, шароити мавҷудаи моддӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа ро меноманд, ки қабули санадҳои дахлдори ҳуқуқиро боис мегарданд. Ба маънои расмӣ (юридикӣ) бошад, мафҳуми манбаъи ҳуқуқ ҳамчун шакли ифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, ки тавассути он муносибатҳои ҷамъиятӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Дар мавриди шарҳу тавзеҳи мафҳуми «манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ» маҳз маънои расмӣ (юридикии) он мавриди истифода қарор мегирад. Меъёрҳои ҳуқукии танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии алоқаманди онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ифодаи худро меёбанд, ки аз қонунҳо, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати ҚТ, санадҳои меъёрии вазорат,

кумита ва идораҳои марказӣ, мақомоти ҳокимият ва идораи маҳаллӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ иборатанд.

Ҳамчун манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, санадҳои меъёрии дохилӣ (локалӣ) низ маҳсуб мегарданд, ки дар доираи салоҳият аз ҷониби корфармо ё мақомоти дахлдори идоракунии ташкилот мустақиман, инчунин дар якҷоягӣ ё дар мувофиқа бо мақомоти намояндагии кормандони ташкилот қабул шуда, муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқамандро танзим намуда, дар ҳудуди ташкилот амал мекунанд. Шартномаҳои коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, қадвали рухсатиҳо ва ғайра аз қабилӣ санадҳои меъёрии дохилӣ мебошанд. Ба шарофати онҳо манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аз манбаъҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон тафовутро пайдо мекунанд.

Ба манбаъҳои хусусияти ҳосдоштаи ҳуқуқи меҳнатӣ созишномаҳои дар зиннаҳои гуногун ва дар асоси принсипи сегона басташаванда маҳсуб мешаванд, ки таҷассумгари муносибатҳои иҷтимоӣ-ҳамкорӣ на танҳо кормандон ва корфармоён дар симои мақомоти намояндагии онҳо, балки мақомоти ҳокимияти давлатӣ низ мебошанд. Дар таркиби манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ҷой доштани чунин санадҳои иҷтимоӣ-шарикӣ, аз қабилӣ созишномаҳои тарифӣ (соҳавӣ), минтақавӣ (ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ) ва генералӣ, дигар аломати фарқунандаи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аз манбаъҳои соҳаҳои дигари ҳуқуқ мебошад.

Хусусиятҳои ҳоси манбаъҳои ҳуқуқӣ меҳнатиро дигар омилҳо низ сабаб мешаванд, аз ҷумла хусусияти меҳнат ва истехсолот, шароитҳои иқлимию табиӣ, синну сол, дараҷаи коршоямӣ ва ҷинси корманд. Бо дарназардошти чунин омилҳо манбаъҳои

хуқуқи меҳнатӣ ба манбаъҳои умумӣ ва махсус таъзия гашта, танзими ягона ва тафриқавии меҳнати қормандонро таъмин менамоянд.

Бояд таъкид намуд, ки меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ на танҳо дар санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат, балки дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии мустақиман мутталиқи ҳуқуқи меҳнатӣ набуда низ ҷой дошта метавонанд. *Пас, манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аз қонунгузориҳои меҳнатӣ васеътар буда, на танҳо санадҳои қонунӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат, инчунин он қисмати санадҳои меъёрии ҳуқуқии мустақиман мутаалиқи ҳуқуқи меҳнатӣ набударо, ки меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии алоқаманди онҳоро дар худ таҷассум менамоянд, дарбар мегиранд.*

Ҳамин тариқ, манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, санадҳои меъёрии ҳуқуқиеро меноманд, ки дар ҷараёни фаъолияти меъёрҷодкунии мақомоти давлатӣ ва ҳуқуқҷодкунии дохилӣ (локалӣ) ба тасвиб расида, меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятиро дар худ инъикос менамоянд.

§2. Таснифи манбаъҳои ҳуқуқӣ меҳнатӣ

Яке аз масъалаҳои дорой аҳамияти калони назариявӣ ва амалидоштаро, масъала оид ба таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ташкил медиҳад.

Дар маъхазҳои таълимӣ перомунӣ маҳакҳое, ки ҳамчун асос барои таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ хизмат мекунанд, фикру андешаҳои зиёд иброс шудаанд. Л.А. Сыроватская таснифи ман-

баъҳои ҳуқуқи меҳнатиро бо дарназардошти қувваҳои ҳуқуқӣ ва доираи амали онҳо ба мақсад мувофиқ медонад¹. Ба андешаи И.К. Дмитриева таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ бояд дар иртибот бо қувваҳои ҳуқуқии онҳо ва мақомоти онҳоро қабулнамуда, сурат гирад².

В.И. Миронов ҷиҳати таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ маҳакҳои зеринро бо шарҳу эзоҳи онҳо пешниҳод менамояд³:

- қувваҳои ҳуқуқии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- шакли санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- дараҷаи умумияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- предмети танзими санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- доираи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Чунин таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ба андешаи мо аз ҳар лиҳоз дурусту афзалтар мебошад. Дар иртибот бо таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ В.И. Миронов боз як фикри ҷолибро иброз намудааст, ки тибқи он манзалату нақши ҳалқунандаеро, ки қувваҳои ҳуқуқӣ ҳамчун маҳак дар таснифи манбаъҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ касб намудааст, дар мавриди таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ доро намебошад⁴.

Ҷой доштани чунин ҳолатро муаллиф дар он мебинад, ки ҳангоми баррасии баҳсҳои меҳнатӣ на санадҳои меъёрии қувваҳои баландтари ҳуқуқидошта, балки санадҳои меъёрии қувваҳои пастари ҳуқуқидошта, лекин шароитҳои афзалтари меҳнатӣ муқаррарнамуда, татбиқ мешаванд.

¹ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. -2-е изд., перераб. и доп.-Москва.: Юристъ, 2001. – С. 34.

² Ниг.: Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.М.Куренного. – С.51.

³ Ниг.: Миронов В.И. Трудовое право России. Конспект курса лекций. –М.: Бизнес-школа «Интел синтез», 2001.-С.29-30.

⁴ Ниг.: Миронов В.И. Асари ишорашуда. –С. 29.

Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ манбаъи умда барои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мегардад.

Ҳамчун Қонуни асосӣ, Конститутсияи ҚТ дорои қувваи олии ҳуқуқӣ буда, меъёрҳои он мустакиман амал мекунад. Тамоми дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар асос ва дар мутобиқат бо Конститутсияи ҚТ қабул шуда, дар сураати хилофи Конститутсияи ҚТ буданашон, эътиборӣ ҳуқуқӣ надоранд.

Дар Конститутсияи ҚТ ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд, баробарии ҳама дар назди қонун ва суд муқаррар шудаанд. Конститутсияи ҚТ ҳамагуна маҳдудсозии ҳуқуқу озодии аз рӯи аломати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллий, забонӣ, ҷинсӣ, эътиқодӣ динӣ, вазъи иҷтимоӣ ва дигар аломатҳо манъ намудааст.

Тибқи моддаи 35 Конститутсияи ҚТ ҳар кас ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби озодонаи касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ, ҳуқуқ ба музд ба андозаи на каматр аз ҳадди ақали музди меҳнат дорад. Моддаи мазкур манъ будани ҳама гуна маҳдудият дар муносибатҳои меҳнатӣ, ҳуқуқ ба музди баробар барои иҷрои кори якхела, манъ будани меҳнати занон ва ноболиғон дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароиташон зарарнокро эълон доштааст.

Дар моддаи 37 Конститутсияи ҚТ ҳуқуқи шаҳрванд ба истироҳат муайян шудааст, ки он бо роҳи муқаррар намудани ҳафта ва рӯзи корӣ, руҳсатии ҳарсолаи меҳнатӣ, рӯзҳои ҳарҳафтаинаи истироҳат таъмин карда мешавад.

Конститутсияи ҚТ (моддаи 28) ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳид шудан, аз ҷумла ҳуқуқ ба таъсис додани иттифоқҳои касабаро ба мақсади

хифз аз ҳукуқи манфиатҳои қонуниашон муқаррар намудааст.

Дар моддаи 39 Конститутсияи ҚТ аз боби таъминоти иҷтимоии шаҳрвандон дар пиронсолагӣ, хангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қорӣ ва дигар мавридҳои, ки қонун муайян намудааст, суҳан меравад.

Меъёрҳои овардашуда мустақиман амалкунандаанд. Онҳо моҳият, мазмун ва тартиби қабули дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро муайян менамоянд.

Тибқи муқаррароти қисми 3 моддаи 10 Конститутсияи ҚТ санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд.

Ба зумраи санадҳои байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда, ки манбаъи танзими меҳнат ба ҳисоб меравад, Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948, Муоҳидаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1966 ва 64 Конвенсияю (Созишномаю) Тавсияҳои Созмони байналмилалӣ меҳнат¹ махсуб мегарданд.

Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948, Муоҳидаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аз 16 декабри соли 1996 аз зумраи санадҳои байналмилалӣ универсалие мебошанд, ки ҳамчун манбаъи муҳими танзими муносибатҳои мухталифи ҷамъиятӣ, аз ҷумла муносибатҳои меҳнатӣ хизмат менамоянд.

Моддаи 23 Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон, ҳуқуқи ҳар як инсонро ба меҳнат, ба интиҳоби озодонаи қор, ба шароитҳои одилона ва мусоиди

¹ Минбаъд СБМ.

меҳнат, ба ҳимоя аз бекорӣ, ба музди баробар хангоми иҷрои кори баробарқиммат бидуни ҳеҷ гуна маҳдудият, ба подоши одилона ва қаноатбахши меҳнат, ба созмон додан ва шомил гаштан ба иттифокҳои касаба баҳри ҳимояи манфиатҳои хеш ва моддаи 24 Эълomia бошад, ҳуқуқи ҳар як инсонро ба истироҳат ва фароғат эълон доштаанд.

Дар Муоҳидаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ манъи маҳдудсозии ҳуқуқ, баробарҳуқуқии зану мард, ҳуқуқ ба меҳнат ва ба шароитҳои мусоиди меҳнат, ҳуқуқ ба истироҳат, ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба сатҳи кофии ҳаёт, ҳуқуқ ба муттасил бехтар намудани шароитҳои меҳнат ва дигар ҳуқуқҳо муқаррар шудаанд.

Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои СБМ санадҳои асосӣ ва муҳимтарини танзими байналмилалӣ-ҳуқуқии меҳнат буда, эътибори ҳуқуқӣ ва тартиби татбиқашон тафовут дорад.

Баъди аз ҷониби лоақал ду давлати узви СБМ тасдиқ (эътироф) гаштани конвенсияи дар Конференсияи байналхалқии ин созмон қабулшуда, конвенсия эътибори созишномаи бисёрҷонибаи байналхалқиро пайдо мекунад. Давлати тасдиқнамудаи (эътирофнамудаи) конвенсия бошад, муваззаф мешавад, қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқширо ба конвенсия комилан мутобиқ гардонидани, мунтазам дар хусуси ҷораҳои қабулнамуда ҷиҳати татбиқи конвенсияи тасдиқшуда (эътирофшуда) ба СБМ ҳисобот диҳад (моддаи 22 Оинномаи СБМ).

Тавсияномаи СБМ дар тафовут аз конвенсияи СБМ шартномаи байналмилалӣ набуда, тасдиқномаи (эътирофномаи) тақозо намекунад, балки таманно, изҳори нигарониест аз давлатҳо

бобати ворид намудани меъёрҳои дахлдор ба қонунгузори миллӣ.

Конвенсия ва тавсияномаҳои аз ҷониби давлатҳои узви СБМ тасдиқшуда (этирофшуда) ба ҳеҷ вачҳ қонунгузори дар мамлакат амалкунандаро бар зиёни ҳуқуқи манфиатҳои қонунии қонундон тағйир дода наметавонанд. Ҳамзамон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнати давлатҳои тасдиқнамудаи (этирофнамудаи) конвенсия низ наметавонанд хилофи конвенсия бошанд. Дар акси ҳол, тибқи муқаррароти қисми 3 моддаи 10 Конституцияи ҚТ меъёрҳои конвенсия ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ мавриди амал ва татбиқ қарор мегиранд. Ҳамчунин, агар дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ тасдиқшуда (этирофшуда) нисбат ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ оид ба меҳнат имтиёзу афзалиятҳои бештаре барои қонундон муқаррар шуда бошанд, пас қоидаҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ татбиқ мегарданд.

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон этирофшуда пас аз интишорӣ расмиашон мавриди амал қарор мегиранд (қисми 4 моддаи 10 Конституцияи ҚТ).

Айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 64 Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои СБМ этироф намудааст, аз ҷумла: Конвенсияи №111 оид ба маҳдудсозии ҳуқуқ дар соҳаи меҳнат ва касб; Конвенсияи №45 оид ба татбиқи меҳнати замон дар қорҳои зеризаминӣ; Конвенсияи № 110 соли 1951 оид ба баробарии музди меҳнати мардҳо ва занон барои кори баробарқиммат; Конвенсияи №103 соли 1952 оид ба муҳофизати модарӣ; Конвенсияи №74 соли 1964 оид ба маҳдудсозии меҳнати шабонаи кӯдакон ва наврасон дар қорҳои гайрисаноатӣ; Конвенсияи №90 соли 1948 оид ба

меҳнати шабонаи наврасон дар саноат; Конвенсияи 138 оид ба синну соли ақалӣ барои қабул ба кор зарур; Конвенсияи №52 соли 1936 оид ба рухсатиҳои ҳарсолаи боподош; Конвенсияи соли 1935 оид ба кӯтоҳ намудани вақти корӣ то чил соат дар як ҳафта; Конвенсияи №47 соли 1949 оид ба ҳифзи музди меҳнат; Конвенсияи №122 соли 1964 оиди сиёсат дар соҳаи шугълмандӣ; Конвенсияи 87 оид ба озодии иттиҳодияҳо ва ҳимояи ҳуқуқ ба ташкилот ва ғайра.

Дар силсилаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба меҳнат мавқеи марказиро КМ ҚТ аз 15 май соли 1997 ишғол менамояд, ки аз 11 май соли 1997 мавриди амал қарор дода шудааст.

КМ ҚТ манбаъи кодификатсияшудаи ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб шуда, мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ асосҳои сиёсати давлатиро дар баҳши меҳнат муайян намуда, кафолатҳои давлатии ҳуқуқҳои меҳнатии шаҳрвандонро муқаррар мекунад ва ба таъмини риояи манфиатҳои қонунии кормандон, корфармоён ва давлат нигаронида шудааст.

Ба ҳайси санади марказӣ дар силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат, КМ ҚТ муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ашхоси воқеиеро, ки тибқи шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар ташкилоту муассисаҳои ба ҳама гуна шакли моликият асосёфта ё дар назди ашхоси алоҳидаи воқеӣ кор мекунанд, танзим менамояд.

КМ ҚТ аз 19 боб иборат буда, 271 моддаро дарбар гирифтааст.

Боби якуми КМ ҚТ муқаррароти умумӣ ном дошта, масъалаҳои марбут ба предмет ва манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, таносуби танзими қонунӣ ва шартномавии муносибатҳои меҳнатӣ, ҳуқуқҳои

асосии меҳнатӣ ва вазифаҳои корманд, ҳуқуқ ва вазифаҳои корфармо, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии меҳнатӣ гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон, манъи маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ ва манъи меҳнатӣ иҷборӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнати кормандон, идораи давлатӣ дар соҳаи меҳнат, санадҳои байналхалқӣ, татбиқи қонунҳои меҳнат нисбати шахрвандони хориҷӣ, ашхоси бетабаа ва ташкилотҳои хориҷӣ, амали қонунҳои меҳнат дар замон ва истилоҳоти асосиро фаро мегирад.

Дар боби дуоми КМ ҚТ меъёрҳои муқаррар шудаанд, ки ба коллективи меҳнатӣ, намояндагии кормандон дар ташкилот ва ҳуқуқҳои онҳо, ӯҳдадорихои корфармо дар нисбати мақоми намояндагии кормандон, кафолатҳои иловагӣ барои аъзоёни мақомоти намояндагии кормандон ва мақомоти намояндагии корфармоён бахшида шудаанд. Бояд тазаққур дод, ки меъёрҳои дар ин боб ҷойдодашуда хусусияти умумӣ дошта, дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои дохилии (локалии) ташкилотҳо (Оинномаҳо, шартномаҳои коллективӣ ва ғайра) тафсил ва мушаххас мегарданд.

Боби 3 КМ ҚТ ба шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ бахшида шудааст. Дар ин боб ишора ба он рафтааст, ки шартнома ва созишномаҳои коллективӣ бо мақсади муқаррар намудани шароитҳои иловагӣ (имтиёзу бартарихо) барои аъзоёни коллективӣ меҳнатӣ дар қиёс ба шарту шароитҳои дар санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраршуда, баъса мешаванд. Дар масъалаи тартиби таҳия, бастан ва иҷрои шартномаю созишномаҳои коллективӣ бошад, боби мазкур ба Қонуни дахлдор ишора менамояд.

Меъёрхое, ки мафҳум, тарафҳо, мазмун, мӯҳлатҳо, тартиби бастан, тағйир додан ва қатъ шудани шартномаи (қарордоди) меҳнатиро муайян месозанд, дар боби 4 КМ ҚТ ҷой дода шудаанд. Боби мазкур бо муқаррароту меъёрҳои навин ғайр гардонида шудааст, аз ҷумла меъёрҳо оид ба шартномаи шогирдӣ, тағйир ёфтани шароити меҳнат, вазифаи корфармо оиди пешгирии азкорозодкунии оммавии кормандон, ояндаи муносибатҳои меҳнатӣ ҳангоми иваз шудани молик ва таҷдиди ташкилот, огоҳонии корманд дар хусуси бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бинобар барҳам хурдани ташкилот ва ихтисори шумора ё штати кормандон, инчунин бинобар ба кори иҷрокардаистода ё вазифаи (мансаби) ишғолнамуда мувофиқ набудани корманд, пардохт дар мавриди беасос қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнати мӯҳлатнок то ба охир расидани мӯҳлати он ва ғайра.

Дар боби 5 ва 6 КМ ҚТ меъёрхое муқаррар шудаанд, ки ба мафҳум ва намудҳои вақти кор, давомнокии кор дар арафаи рӯзҳои ид ва давомнокии кори шабона, изофакорӣ, мафҳуми вақти дамгирӣ ва намудҳои он (танаффусҳо, рӯзҳои истироҳат ва рӯзҳои ид, руҳсатиҳо ва ғайра) бахшида шудаанд.

Масъалаҳои марбут ба муқаррар намудани андозаи музди меҳнат ва кафолати пардохти он, андозаи ҳадди ақали музди меҳнат, пардохти изофакорӣ, пардохти музд барои кор дар рӯзҳои истироҳат, ид ва кори шабона, пардохти маҳсулоти нуксондор ва бекористӣ, мӯҳлатҳои додани музди меҳнат, боздоштҳо аз музди меҳнат дар боби 7 КМ ҚТ ҷой дода шудаанд. Қисми зиёди меъёрҳои дар боби 7 ҷойдодашуда хусусияти ҳаволақунанда дошта, ҳаллу фасли масъалаҳои зикршударо ҳаволаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шартномаю со-

зишномаҳои коллективӣ ва шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ менамоянд.

Боби 7¹ КМ ҚТ ба меъёрҳои меҳнат, муқаррар намудан ва аз нав баррасӣ намудани меъёрҳои меҳнат, муайян намудани нархномаи музди меҳнати корбайъ ва таъмини шароити муътадил барои иҷрои меъёри меҳнат бахшида шудааст.

Боби 8 КМ ҚТ ба пардохтҳои кафолатӣ ва ҷубронӣ бахшида шуда, меъёрҳои он низ, хусусияти ҳаволақунанда дошта, муайян намудани ҳаҷми мушаххас ва тартиби пардохти маблағҳои кафолатӣ ва ҷуброниро ҳаволаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ менамоянд.

Дар боби 9 КМ ҚТ сухан аз хусуси интизоми меҳнат меравад. Ба ҳайси навовари ба ин боб вориднамуда даст кашидан аз татбиқи танбеҳи қатъӣ ва ба кори муздаш камтар ё мансаби пастар гузаронидани кормандон маҳсуб мегардад, ки тибқи Кодекси қонунҳо оид ба меҳнати қаблии ҚТ ҳамчун муҷозоти интизомӣ барои вайрон намудани интизоми меҳнат татбиқ мешуданд.

Боби 10 КМ ҚТ аз меъёрҳои иборат аст, ки ба масъулияти моддӣ ҷонибҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бахшида шудаанд. Дар боби мазкур ўҳдадорҳои ҷонибҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ дар мавриди ҷуброни зиёни ба ҳамдигар расонидашуда, асосҳо ва шартҳои масъулияти моддӣ, ўҳдадории ҷуброни зиёни ба корманд дар натиҷаи ғайриқонунӣ аз имконияти меҳнат кардан маҳрум намудани ў, масъулияти моддӣ корфармо барои зиёни ба амволи корманд расонида, тартиби баррасии парвандаҳо оиди ҷуброни зиёни ба корманд расонидашуда, масъулияти моддӣ корманд барои зиёни ба корфармо расонида, ҳуқуқи корфармо дар мавриди сарфи назар

кардан аз ситонидани тавони зарар, ҳадди масъулияти моддии корманд, масъулияти маҳдуди моддии корманд, ҳолатҳои масъулияти пурраи моддии корманд, муайян намудани андозаи зиён ва тартиби талофии он ва дигар масъалаҳои марбут ба масъулияти моддии ҷонибҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ мавриди танзимномаи қарор дода шудаанд.

Ба қатори навоарӣ ба боби мазкур банди 8 моддаи 136 ҚМ ҚТ маҳсуб доништан зарур аст, ки тибқи он ҳангоми бадқасдона ифшо намудани сирри хизматӣ ва тижоратӣ, корманд ба корфармо дар баробари зиёни воқеии бевосита, инчунин даромадҳои ба даст наомадаро (фоидаи аз даст рафта-ро), ки корфармо дар сурати поймол нашудани ҳуқуқҳояш соҳиб шуда метавонист, бояд ҷуброн наояд.

Меъёрҳои мутаалиқи институти ҳифзи меҳнат дар боби 11 ҚМ ҚТ ҷой дода шудаанд. Азбаски дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни дахлдор оид ба ҳифзи меҳнат амал мекунад, дар боби мазкур меъёрҳои сабт шудаанд, ки ҳолатҳои умумии ба ин масъала марбутро баррасӣ менамоянд.

Дар боби 12 Кодекс меъёрҳои гирд оварда шудаанд, ки ҳуқуқи қафолатҳои иловагиро барои занон ва ашхоси вазифаҳои оилавидошта муқаррар менамоянд, аз ҷумла: қафолатҳо ҳангоми ба қор қабул кардани онҳо; манъи истифодаи меҳнати занон дар қорҳои алоҳидаи рӯйхаташон аз ҷониби ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайяншуда; маҳдудияти ҷалб кардани занон дар қорҳои шабона ва ба изофақорӣ, қор дар рӯзҳои истироҳат ва ид, фиристонидан ба сафари хизматӣ; ба қори сабуқтар гузаронидани занони ҳомила ва занони тифли то якунимсола дошта; ҳуқуқ ба руҳсатии давраи ҳомиладорӣ, таваллуд ва нигоҳубини фар-

занд; ҳуқуқ ба вақти нопурраи корӣ; ҳуқуқ ба рӯзҳои истироҳати иловагӣ ва ғайра.

Қобили тазаккур аст, ки боби мазкур бархе аз он ҳуқуқу кафолатҳои иловагiero, ки қаблан танҳо хоси занони ҳомиладор ва фарзандор буданд, дар нисбати дигар ашхоси дорои вазифаҳои оилавибуданда низ муқаррар намудааст. Маслан, тибқи қисми 3 моддаи 165 КМ ҚТ аз рухсатии нигоҳубини тифл ҳамчунин падар, бибӣ, бобо, дигар хешу табор ё васие, ки тифлро воқеан нигоҳубин мекунанд, пурра ё қисм ба қисм истифода карда метавонанд.

Боби 13 Кодекс ба кафолатҳои иловагӣ барои ҷавонон бахшида шуда, баъзе муқаррароту меъёрҳои он аз лиҳози мазмун ва мӯхтаво аз меъёру муқаррароти Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати қаблан амалдошта, тафовути ҷиддӣ доранд.

Кодекси пешинаи меҳнат синну соли барои бастании шартномаи меҳнатӣ зарурро аз 16 муқаррар намуда буд. Тибқи Кодекси меҳнати феълан мавриди амал қарордошта бошад, шаҳрванде, ки ба синни 15 расидааст, метавонад ба ҳайси тарафи шартномаи (қарори) меҳнатӣ баромад намояд. Зиёд аз он, ба хонандагони ба синни 14 солагӣ расида ҳуқуқ дода шудааст, ки бо розигии хаттии яке аз волидон ё ашхоси ивазкунандаи онҳо бо корфармо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ банданд.

Тибқи дигар навоварие, ки ба боби мазкур ворид карда шудааст, дар мавриди бо корманди синнаш аз 18 сола хурд қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо на танҳо ризоияти комиссия оид ба корҳои ноболиғон, инчунин ризоияти мақомоти маҳаллии меҳнат ва шуғли аҳоли зарур аст. Сониян, агар идома додани кор саломатии ашхоси аз 18 сола худро зери хатар гузорад ё ба зиёни дигар вобаста бошад, волидайн ва васиён (парасторон), ҳамчунин

мақомоти ба ин кор ваколатдор ҳақ доранд, қатъи шартномаи (қарордоди) меҳнатиро талаб намоянд. Чунин муқаррарот дар Кодекси пешинаи меҳнат ҷой надошт.

Оид ба имтиёзҳо барои кормандоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд, дар боби 14 КМ ҚТ сухан меравад. Меъёрҳои боби мазкур зарурати фароҳам овардани шароитҳоро барои таъвиқи кор ва таҳсил пешбинӣ менамоянд. Ба чунин кормандон, аз ҷумла пешниҳод намудани рухсатиҳои таълимии пардохтшаванда, кам кардани ҳафтаи корӣ пешбинӣ шудааст. Мутаасифона Кодекси меҳнати феълан мавриди амал қарордошта, давомияти мушаххаси чунин рухсатиҳоро, ки барои омодагӣ ва супурдани имтиҳонҳо, иҷрои корҳои лабораторӣ, супурдани санҷишҳо ва баҳри омода намудан ва дифоии лоиҳаи (кори) дипломӣ тайин шудаанд, муқаррар накарда, ҳаллу фасли ин масъаларо ҳаволаи дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон намудааст.

Боби 15 КМ ҚТ ба бахсҳои меҳнатии фардӣ бахшида шудааст. Дар он муқаррароту меъёрҳои гирд оварда шудаанд, ки мафҳум, тарафҳо, доираи мақомоти баррасикунанда ва тартиби баррасии бахсҳои меҳнатии фардӣ, мӯҳлат ва тартиби иҷрои қарорҳои қабулнамудаи мақомоти баррасикунандаи бахсҳои фардӣ меҳнатиро муайян менамоянд.

Дар боби 16 КМ ҚТ сухан аз хусуси бахсҳои меҳнатии коллективӣ меравад. Дар боби мазкур мафҳуми бахсҳои меҳнатии коллективӣ, тартиби пешниҳоди талаботи кормандон, доираи мақомоти баррасикунандаи бахсҳои меҳнатии коллективӣ, ҷавогарии корфармо барои вайрон кардани қонун дар бораи бахсҳои меҳнатии коллективӣ муайян шудаанд. Дар ин боб муқаррароту меъёрҳо оиди ба

миёнравӣ, ҳақамияти меҳнатӣ ва корпортоӣ пешбинӣ шудаанд, ки дар Кодекси пешинаи меҳнат ҷой надоштанд.

Муқаррарот ва меъёрҳо оид ба шаклҳои суғуртаи иҷтимоӣ, кӯмакпулиҳо хангоми корношоямии муваққатӣ, ҳомилдорӣ ва таваллуд, кӯмакпулиҳои оилавӣ, кӯмакпулиҳо барои дафн ва ба сабаби бекорӣ, таъмини нафақа, табдирҳои солимгардонию профилактикӣ аз ҳисоби маблағҳои суғуртаи иҷтимоӣ, фондҳои ғайридавлатии суғурта дар боби 17 КМ ҚТ ҷой дода шудаанд.

Дар боби 18 КМ ҚТ меъёрҳои муқаррар шудаанд, ки ба мақомоти назорати риояи қонунҳои меҳнат, назорати давлатии пешбурди бехатарии кор дар саноат, назорати ҷамъиятии риояи Қонунҳои меҳнат ва масъулият барои риоя накардани онҳо бахшида шудаанд. Тамоми меъёрҳои боби мазкур ҳаллу фасли мушаххаси масъалаҳои зикршударо ҳаволаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ менамоянд.

Пас аз КМ ҚТ ҳалқаи навбатиро дар силсилаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунҳои ташкил медиҳанд, ки баҳри танзими ҳуқуқии ҷанбаҳои алоҳида ва мушаххаси меҳнат пешбинӣ шудаанд.

Ҳамчун намунаи қонунҳои мазкур, ки феълан мавриди амал қарор доранд, қонунҳои зайлро овардан мумкин аст:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24 декабри соли 1991;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» аз 12 марти соли 1992;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 24 декабри соли 1991;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ ва созишномаю шартномаҳои коллективӣ» аз 25 ноябри соли 1992;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» аз 1 августи соли 2003.

Танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманд на танҳо тавассути қонунҳо, инчунин тавассути санадҳои зериконунӣ низ сурат мегирад.

Қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аз зумраи санадҳои зериконунӣ мебошанд.

Ба сифати намунаи санади зериконунӣ қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди мавриди амал қарор додани Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 майи соли 1997 – ро овардан мумкин аст.

Тибқи моддаи 70 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ба Президенти мамлакат ҳуқуқи дар доираи салоҳият баровардани фармон дода шудааст.

Бояд дар назар дошт, ки на ҳама фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти меъёриро доро буда, ҳамчун манбаъи танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои ба онҳо алоқаманд баромад менамоянд (масалан, фармонҳои Президенти ҚТ дар хусуси ба вазифа тайин ва аз вазифа озод кардан, додани рутба, мукофотонидан ва ғайра).

Дар баробари чунин фармонҳо, Президенти ҚТ фармонҳое низ мебарорад, ки хусусияти меъерӣ дошта, манбаъи ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи меҳнатӣ, маҳсуб мегарданд (масалан, Фармонҳои Президен-

ти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба давомияти рухсатиҳои асосӣ ва иловагии меҳнатӣ» аз 1 сентябри соли 1997 ва аз 25 декабри соли 1997, фармонҳо дар бораи муқаррар намудани андозаи ҳадди ақали музди меҳнат ва ғайра).

Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷумлаи санадҳои зериконунӣ буда, бояд ба Конститутсия, Қонунҳои ҷорӣ ва фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқат дошта бошанд.

Тибқи Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳлӯҳои мухталифи меҳнати кормандон ҳаллу фасл мешаванд, ҷунонҷӣ: тартиби пешбурди дафтарчаи меҳнати кормандон; муқаррар намудани шарту шароитҳои дар ду (чанд) ҷой кор кардан; муайян намудани номгӯи кормандони рӯзи кори ғайримуқарраридошта; муайян намудани шароити пешниҳод ва давомнокии рухсатиҳо барои собиқаи кори тӯлонӣ; тарифқунонии кор аз рӯи Маълумотномаи ягонаи тарифию таҳассусии кору касби кормандон ва Маълумотномаи таҳассусии мансабҳои роҳбарон, мутахассисон ва хизматчиён; муқаррар намудани шакл ва низоми музди меҳнати кормандони муассисаҳои бучетӣ; муайян намудани фонди захиравии музди меҳнат, асосҳо ва тартиби истифодаи он; муайян намудан кафолатҳо ва ҷуброни хароҷоти сафари хизмати берун аз Тоҷикистон ва ғайра.

Дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, нақши муайяно санадҳои меъёрии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ мебозанд.

Санадҳои меъёрии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ одатан ба намудҳои гуногуни иловапулиҳои шаҳрвандони минтақаҳои дахлдор, вақти оғоз ва анҷоми кори ташкилот ва муассисаҳои соҳаи савдо, нақлиёт, хизматрасонӣ дахлдоранд.

Дар радифи манбаъҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманд, созишномаҳои генералӣ, соҳавӣ (тарифӣ), минтақавӣ (вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ) қарордоранд, ки таҷассумгари шарикӣ иҷтимоӣ қормандон, қорфармоён ва мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ мебошанд.

Яке аз манбаъҳои муҳим ва маъмули танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқамандро санадҳои дохилии (локалии) меъёрии ташкилотҳо дар баҳши меҳнат ташкил медиҳанд.

Санадҳои дохилии (локалии) меъерӣ оид ба меҳнат, санадҳои мебошанд, ки дар доираи салоҳият аз ҷониби қорфармо мустақиман, инчунин дар якҷоягӣ ё дар мувофиқа бо мақомоти вақолатдори намояндагии қормандони ташкилот қабул шуда, амалашон дар доираи ташкилот маҳдуд мегардад.

Нақши санадҳои дохилии (локалии) меъерӣ оид ба меҳнат дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ бағоят муҳим аст.

Санадҳои дохилии (локалӣ) меъерӣ қабл аз ҳама муқаррароту нишондоди санадҳои меъёрии эътибори баландтари ҳуқуқидоштаро дар ҳудуди ташкилот ба амал мебароранд.

Дуюм, ҳамзамон бо амалӣ намудани нишондодҳои санадҳои эътимоди баландтари ҳуқуқидошта, санадҳои дохилии меъерӣ оид ба меҳнат вазифаи тафсилот ва мушаххасгардонии муқаррароти қонунҳоро мутобиқи шароитҳои ташкилот иҷро менамоянд. Сеюм, санадҳои зикршуда қодиранд норасоии ҳуқуқро бартараф сохта, дар сурати набудани санадҳои аз ҷониби мақомоти давлатӣ қабулшаванда, танзими ибтидоии ҳуқуқиро дар ҳудуди ташкилот таъмин намоянд. Чорум, са-

надҳои дохилии меъёрӣ оид ба меҳнат имтиёзу афзалиятҳои иловагии иҷтимоӣ – меҳнатиро барои кормандони ташкилот муқаррар карда метавонанд.

Шартномаҳои коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, чадвали рухсатиҳо, созишномаҳо оид ба ҳифзи меҳнат, низомномаҳо оид ба музди меҳнат ба боз чанде дигар аз санадҳо аз қабилӣ санадҳои дохилии (локалии) меъёрӣ мебошанд.

Мафҳум, мазмун, тайинот, тартиби қабул ва амали ҳар яке аз санадҳои дохилии зикршуда дар бобҳои минбаъда тавзеҳ дода шудаанд.

§3. Қонунгузори умумӣ ва махсус оид ба меҳнат. Ягонагӣ ва тафриқа дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ

Яке аз маҳакҳои барои таҷзияи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнати зарурро дараҷаи умумияти санадҳои муқаррарсози меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд. Аз лиҳози умумият санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат аз ду гурӯҳ, яъне санадҳои кодификатсияшуда (санадҳои умумӣ) ва санадҳои кодификатсиянашуда (санадҳои махсус) иборатанд. Намунаи санади кодификатсияшуда КМ ҚТ ва санадҳои кодификатсиянашуда қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ», «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ», «Дар бораи ҳифзи меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи иттиҳодияи корфармоён», «Дар бораи ҳифзи

ичтимоии маъубон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра мебошанд.

Конунгузориҳои умумӣ принсипҳои умумии танзими муносибатҳои меҳнати тамоми кормандонро муқаррар намуда, меъёрҳоеро дарбар мегирад, ки тибқи принсипҳои умумӣ танзими муносибатҳои меҳнатиро таъмин менамоянд. Чунин меъёрҳо дар Конститутсияи ҚТ, санадҳои байналмилалӣ оид ба меҳнат ва КМ ҚТ муқаррар шуда, нисбати тамоми кормандон ва корфармоён дар тамоми қаламравӣ ҷумҳурӣ амал менамоянд.

Конунгузориҳои махсус бошад, аз меъёрҳои иборат аст, ки на танҳо дар манбаҳои махсус, инчунин дар манбаҳои умумии ҳуқуқи меҳнатӣ муқаррар шуда, хусусиятҳои хоси меҳнати гурӯҳҳои алоҳидаи кормандонро инъикос мекунаманд.

В.И.Миронов¹ меъёрҳои махсусро ба се намуд ҷудо менамояд:

- 1) меъёрҳои имтиёзӣ;
- 2) меъёрҳои мутобиқгардонидашуда;
- 3) меъёрҳои истисноқунанда.

Ба намуди аввал он меъёрҳои мансубанд, ки барои гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон имтиёзу кафолатҳои иловагиро муқаррар менамоянд. Чунин меъёрҳо, масалан, дар моддаҳои 21 (Кафолатҳои иловагӣ барои аъзоёни мақомоти намоёндагии кормандон), 47 (Ҳуқуқи афзалиятнок барои дар кор монданд дар сурати бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бинобар тағйир ёфтани шумораи кормандон ё шароити меҳнат), 87 (Рухсатии иловагии ҳарсола барои кор дар шароитҳои зарарноку вазнини меҳнат), 88 (Рухсатии иловагии ҳарсола барои хусусияти махсуси кор), 89 (Рухсатии

¹ Ниг.: Миронов В.И. Трудовое право России. Конспект курса лекций. – С.31.

иловагии ҳарсола барои кор дар шароитҳои махсуси табиӣ (иқлимӣ), 81¹ (Рухсатии иловагии кормандони бо рӯзи кори ба меъёр гирифтанишуда), 89² (Рухсатии иловагӣ барои собиқаи кори давомнок) ва моддаҳои дар боби 12 (Кафолатҳои иловагӣ барои занон ва ашхосе, ки вазифаҳои оилавӣ доранд), боби 13 (Кафолатҳои иловагӣ барои ҷавонон), боби 14 (Имтиёзҳо барои кормандоне, ки баробари кор таҳсил мекунанд), ҷойдодашудаи КМ ҚТ муқаррар шудаанд. Аз ҷумла дар КМ ҚТ бобҳои ҷой дода шудаанд, ки кафолатҳои иловагӣ барои занон ва ашхоси вазифаҳои оилавидошта (боби 12), кафолатҳои иловагӣ барои ҷавонон (боби 13), имтиёзҳо барои кормандони дар баробари кор таҳсилкунандаро (боби 14) муқаррар менамоянд.

Қонунгузориҳои махсус аз меъёрҳои махсус таркиб ёфта, танзими тафриқавии муносибатҳои меҳнатии гурӯҳҳои алоҳидаи кормандонро бо дарназардошти омилҳои воқеӣ ва субъективӣ таъмин менамояд.

Соҳаи иқтисодии милли (аҳамияти маҳсулоти тавлидшаванда, иҷрои кор ва ҳадамот) аз қабилҳои омилҳои воқеӣ мебошанд.

Ба омилҳои субъективӣ бошад, синну сол, дараҷаи коршоямии корманд маҳсуб мешаванд.

Танзими тафриқавии муносибатҳои меҳнатӣ дар муқаррар намудани тартиби маҳсуси қабул намудан ба кор ва аз кор озод намудан, хусусияти ҳосил танзими вақти кор ва истироҳат, муқаррар намудани на танҳо имтиёзу афзалиятҳо, инчунин баъзе маҳдудиятҳо, муқаррар намудани масъулияти баландтари моддӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи кормандон ифода мегардад.

Меъёрҳои истиснокунанда ҳуқуқҳои баъзе гурӯҳҳои кормандонро дар қиёс бо меъёрҳои умумӣ маҳдуд менамоянд.

Намунаи меъёрҳои истиснокунандаро, масалан, дар моддаи 12 Қонуни конститусионии ҶТ «Дар бораи судҳо» ва моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дарёфт намудан мумкин аст, ки тибқи онҳо ба судьяҳо ва хизматчиёни давлатӣ бо шарти дар ду (чанд) ҷой кор кардан манъ аст. Онҳо метавонанд дар баробари фаъолияти судьягӣ ва хизматчиӣ давлатӣ танҳо ба фаъолияти омӯзгорӣ, илмӣ ва эҷодӣ машғул шаванд.

Танзими тафриқавии муносибатҳои меҳнатӣ бо дарназардошти омилҳои воқеӣ ва субъективӣ сурат мегирад. Шароитҳои истехсолот ва меҳнат (масалан, кор дар шароитҳои ба саломатӣ зараровар ва хатарнок), шароитҳои махсуси табиӣ-иклимӣ (кор дар минтақаҳои биёбон ва баландкӯх), бо ризоияти хаттии яке аз волидайн ё ашхоси ивазкунандаи он ба кор қабул намудани ашхоси ба синни 14 сола расида, муқаррар намудани давомияти кӯтоҳи вақти кор барои кормандони ноболиғ ва ғайра, аз қабيلي омилҳои мебошанд, ки танзими тафриқавиро боис мегарданд.

§4. Амали қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат дар замон, макон ва нисбати доираи шахсон

Муайян намудани амали қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат аҳамияти бағоят бузурги амалӣ дорад.

Амали қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар замон, макон ва нисбати доираи шахсон

ба санаи (лаҳзаи) мавриди амал қарор додани онҳо вобаста аст.

Санаи қабул, тартиби интишор ва мавриди амал қарор додани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ» аз 8 декабри соли 2003 муайян намудааст, ки меъёру муқаррароти он ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат, ба истиснои созишнома ва санадҳои меъёрии дохилӣ, қомилан мансубанд.

Қонунҳои конститусионӣ ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз интишори расмӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд, агар дар онҳо дигар мӯҳлати мавриди амал қарор додан, муайян нашуда бошад. Масалан, ҚМ ҚТ 15 май соли 1997 қабул шуда, 11 июни соли 1997, яъне аз рӯзи расман интишор ёфтаи мавриди амал қарор гирифтааст.

Тибқи Қонун «Дар бораи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ», қонунҳои конститусионӣ, қонунҳо, санадҳои умумихатмӣ меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Тоҷикистон эътирофшуда дар нашрияҳои расмӣ интишор шуда, аз лаҳзаи интишор эътибори ҳуқуқиро касб менамоянд. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ба ҳуқуқҳо, озодӣҳо, ӯҳдадорӣҳои инсон ва шахрванд дахлдошта, ки ҷиҳати иттилоӣ умум интишори расмӣ худро наёфтаанд, мавриди татбиқ қарор намегиранд (моддаи 53 Қонуни мазкур).

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон на дертар аз понздаҳрӯзи ба имзо расидан аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзномаи «Ҷумҳурият», инчунин дар «Маҷмӯи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» интишор ёфта, эътибори ҳуқуқиро соҳиб мешаванд.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, Қарори муштаракӣ Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯзномаи «Садои мардум» ва «Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» интишор мешаванд.

Тартиби интишори расмӣ санадҳои Президент, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳотро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, тартиби интишории расмӣ санадҳои вазорат, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунии давлатиро бошад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд.

Санадҳои вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти идоракунии давлатӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот танҳо баъди тафтиш ва бақайдгирӣ аз ҷониби Вазорати адлия ва интишори расмӣ эътибори ҳуқуқиро доро мешаванд.

Санадҳои ҳамкориҳои дуҷониба ё сечонибаи иҷтимоӣ (созишномаҳои тарифӣ (соҳавӣ), минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ) аз лаҳзаи ба имзо расидан ё аз санаи дар онҳо аксшуда эътибори ҳуқуқиро доро гашта, на зиёда аз се сол амал мекунанд.

Шартномаҳои коллективӣ ҳамчун санади дуҷонибаи ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва дигар санадҳои меъёрии дохилӣ низ аз лаҳзаи ба имзо расидан ё дигар санаи дар онҳо муайяншуда эътибори ҳуқуқиро пайдо мекунанд.

Ҳамин тавр, амали санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар замон бемӯҳлат аст, ба шарте, ки дар ҳуди санад ё санад оид ба мавриди амал қарор додани он тартиби дигар муайян нашуда бошад.

Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мавриди амал қарордошуда, аз ҷумла санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие, ки дар онҳо меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ҷой дода шудаанд, амали бозгашт надоранд ва танҳо нисбати он муносибатҳои татбиқ мешаванд, ки пас аз эътибор пайдо намудани ин санадҳо ба вучуд меоянд.

Доираи амали санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар макон на танҳо ва на ҳама вақт аз субъекти чунин санадро қабулнамуда, инчунин аз шароити иқлимӣ-табӣ ва хусусияти қору истехсолот, вобаста аст. Санадҳои қонунгузори мавҷуданд, ки яқум, ҳамзамон дар тамоми қаламрави Тоҷикистон ва нисбати тамоми кормандону корфармоён (масалан, КМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»), дуҷум, дар тамоми қаламравӣ ҷумҳурӣ, лекин нисбати субъектҳои алоҳидаи ҳуқуқи меҳнатӣ ё муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ (масалан, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолати фаъолияти онҳо», «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён», «Дар бораи гурезҳо» ва ғайра)), сеҷум, дар ҳудуди минтақаи муайян, лекин нисбати тамоми кормандони ин минтақа (масалан, созишномаҳои минтақавӣ), чорум, дар ҳудуди ташкилоти мушаххас, лекин нисбати тамоми кормандони ин ташкилот амал мекунанд.

Аз ин лиҳоз, Л.А.Сыроватская мафҳуми амали санадҳои меъёрӣ дар маконро одилона мафҳуми шартӣ меҳисобад¹.

Амали санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба меҳнат нисбати доираи шахсон бо дарназардошти омилҳои воқеӣ (шароити номусоиди табиӣю-

¹ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право. Учебник – 2-е изд., перераб. и доп. – С. 43.

иклимӣ, шароитҳои зарарнок, вазнин ва махсусан зарарноки меҳнат, меҳнати ба шиддати баланди асаб ва эҳсосот вобаста) ва омилҳои субъективӣ (чинс, синну сол, дараҷаи коршоямӣ), сурат мегирад (масалан, амали қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи ҳифзи меҳнат», «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ветеранҳо», Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 март соли 2003 №19 «Оид ба муқаррар намудани меъёри ягонаи ниҳоии музди меҳнати кормандони Марказҳои (гурӯҳои) татбиқи лоиҳаи инвеститсионӣ», «Дар бораи тасдиқи коэффитсенти ноҳиявӣ ба музди меҳнат барои кормандони бевосита ба кори сохтмони роҳи оҳани Қургонтеппа – Кӯлоб машғулбуда» аз 23 декабри соли 1993, «Дар бораи муқаррар кардани иловапулӣ ба маоши шахсони дорандаи унвони илмӣ ва ҷудо намудани маблағ барои баланд бардоштани андозаи ҳадди ақали подоши эҷодкорони Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 июли соли 1999 ва ғайра).

§5. Нақши фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии мақомоти судӣ дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ

Ҳуқуқэзоҳдиҳӣ яке аз самтҳои махсуси фаъолияти судҳо маҳсуб мешавад.

Чунин фаъолиятро на танҳо Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки судҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ низ ба амал мебароранд. Бо вучуди он, ҳуқуқэзоҳдиҳии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии судҳои поёни аз лиҳози шакли таҷассум, табиати ҳуқуқӣ, моҳият ва ҳадаф тафовути куллӣ дорад. Яқум, натиҷаи фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии мақомоти олии ҳокимияти судӣ дар қарорҳои дахлдори онҳо

таҷассум меёбад. Дуюм, агар ҳадаф аз фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии судҳои поёни асосан баланд бардоштани сатҳи маърифат ва шуури ҳуқуқии мардум, аз ҷумла кормандони мақомоти судӣ бошад, ҳадафи фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии мақомоти олии ҳокимияти судиро на танҳо баланд бардоштани сатҳи маърифату шуури ҳуқуқӣ, инчунин дар заминаи ҷамъбасти амалияи судӣ таъмин намудани фаъолияти якзайли ҳуқуқтадбиққунии судҳои поёни ташкил медиҳад.

Фаъолияти ҳуқуқэзоҳдиҳии мақомоти олии ҳокимияти судӣ худ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтадбиққунӣ набуд, ба рафъи саҳву иштибоҳ дар ҳуқуқтадбиққунӣ аз ҷониби судҳо, тақмили амалияи судӣ, баланд бардоштани сифати баррасии парвандаҳои судӣ ва тақвият бахшидан ба қонуният мусоидат менамояд¹.

Қарорҳои пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми олии ҳокимияти судӣ на барои тамоми мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, балки барои судҳои зиннаи поёни санади роҳбарикунанда ва ҳатмӣ мебошанд, дар акси ҳол нақши онҳо ҳамчун василаи таъминкунандаи фаъолияти якзайли ҳуқуқтадбиққунии судҳои поёни аз байн меравад.

Ба вучуди барои судҳо хусусияти роҳбарикунанда ва ҳатмӣ доштан, қарорҳои пленуми мақомоти олии ҳокимияти судиро аксарияти мутлақи муҳаққиқон, аз ҷумла муҳаққиқони ватанӣ санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ эътироф накарда, ба ҳайси манбаъи ҳуқуқ намепазиранд.

Дуруст аст, ки қарорҳои мазкур меъёрҳои нави ҳуқуқӣ ба вучуд наоварда, меъёрҳои мавҷудаи

¹ Ниг.: Солиев К.Х. Правозъяснительная деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан: общетеоретический аспект. Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Душанбе, 2004. – С. 13.

хуқуқиро тағйир ва қатъ намегардонанд. Вале дар шарҳу эзоҳ ва маънидод намудани меъёрҳои хуқуқӣ, дурусту амиқ дарк намудани мазмун, моҳият, мӯҳтаво ва дурусту яқзайл татбиқ намудани онҳо нақши ҳалқунандаро мебозанд.

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

1. Мафҳуми манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатиро маънидод намоед.
2. Маҳакҳои таҷзияи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатиро чӣ ташкил медиҳад?
3. Нақши Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун манбаъи асосии ҳуқуқи меҳнатӣ дар чӣ зохир мегардад?
4. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавсиф намоед.
5. Қадом қонунҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро медонед, ки ба сифати манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ хизмат мекунанд?
6. Қадом санадҳои байналмилалиро медонед, ки ба сифати манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мешаванд?
7. Таносуби санадҳои байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки ҳамчун манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мешаванд, равшан намоед.
8. Санадҳои меъёрии дохилии ташкилотро муайян намуда, нақши онҳоро дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ равшан намоед.
9. Таносуби шартномаи коллективӣ ва созишномаро тавсиф диҳед.
10. Амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба меҳнатро дар замон, макон ва дар нисбати доираи ашхос муайян созед.
11. Танзими ягона ва тафриқавии муносибатҳои меҳнатӣ чӣ маъно дорад?
12. Оё қарорҳои мақомоти олии судӣ манбаъи ҳуқуқи меҳнатӣ эътироф мешаванд?

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Антонова Л.И. Локальное правовое регулирование. М., 1985.
2. Архипов С.И. Понятие и юридическая природа локальных норм права //Правоведение. 1987. №1.
3. Бугров Л.Ю. Конституционные основы трудового права Российской Федерации //Правоведение. 1997. №2.
4. Глазырин В.В. Развитие региональной дифференциации в правовом регулировании труда //Правовое регулирование труда в условиях перехода к рыночной экономике. М., 1996.
5. Иванов С.А. Применение конвенций МОТ в России в переходный период: некоторые проблемы //Государство и право. 1994. №8-9.
6. Иванов С.А. Судебное постановления как источник права //Судебная практика как источник права. М., 1997.
7. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории. М., 1978.
8. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право. М., 1999.
9. Кондратьев Р.И. Локальные нормы трудового права и материальное стимулирование. Львов, 1973.
10. Лебедев В.М. Локальные нормативные акты, регулирующие наемный труд //Российская юстиция. 2002. №8.
11. Лебедев В.М. О некоторых вопросах применения судами Конституции Российской Федерации при осуществлении правосудия //БВС РФ. 1996. №2.
12. Орловский Ю.П. Трудовой кодекс Российской Федерации //Хозяйство и право. 2002. №3.
13. Рабинович – Захарин С.Л. К вопросу о дифференциации трудового права // Вопросы советского гражданского и трудового права. М., 1952.
14. Самигулин В.К. Локальные нормы и их виды // Правоведение. 1976. №2.
15. Смолярчук В.И. Источники советского трудового права. М., 1978.
16. Солиев К.Х. Праворазъяснительная деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан: общетеоретический аспект. Автореф дисс. канд.юрид.наук. Душанбе, 2004.
17. Тарасова В.А. Предмет и понятие локальных норм права // Правоведение. 1968. №4.

БОБИ Ш.

Принсипҳои ҳуқуқи меҳнатӣ

Мафҳум, аҳамият ва таснифи принципҳои ҳуқуқӣ. Принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат. Таркиб ва мазмуни принципҳои асосии ҳуқуқи меҳнатӣ.

§1. Мафҳум, аҳамият ва таснифи принципҳои ҳуқуқӣ

Истилоҳи принцип аз истилоҳи лотинии «*prin-cipum*» маншаъ гирифта, маънои «асос» ё «ибтидо»-ро ифода менамояд.

Омӯзиши принципҳои ҳуқуқӣ ва аҳмияти онҳо дар боз дар маркази таваҷҷӯҳи муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи ҳуқуқ қарор дорад.

Дар назарияи ҳуқуқ зери мафҳуми принципҳои ҳуқуқӣ ғояҳои роҳбарикунанда, асос, ибтидо фаҳмида мешаванд, ки моҳият, хусусиятҳои асосӣ ва самти умумии такмили меъёрҳои ҳуқуқиро дар ҳудуди низоми ҳуқуқ ё соҳаҳои алоҳидаи он ё институтҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ ифода менамоянд¹. Ҳамоно дар адабиёти ҳуқуқӣ ақидаи дигаре ибраз шудааст, ки тибқи он танҳо чунин ғояҳои роҳбарикунандае ба сифати принципҳои ҳуқуқӣ эътироф мешаванд, ки агар онҳо дар меъёрҳои ҳуқуқӣ дарҷ шуда бошанд². Ба андешаи мо маҳз чунин нуқтаи назар ҷоизтар ва бештар қобили қабул аст.

¹ Ниг.: Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И.Магузова, А.В.Малько. М.,2002.-С.151; Теория государства и права/Под ред. В.Г.Стрекозова.-М., 1997.-С.215; Теория государства и права. Курс лекций/Под ред.М.Н.Марченко.-М.1996.-С.295.

² Ниг.:Алексеев С.С. Проблемы теории права.Свердловск, 1979.Т.1.-С.102-103;Сотиволдиев Р.Ш.Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ.-Душанбе, 2003.-С.117-118; Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп.– С. 45-46.

Агар ҳуқуқ дар шакли раводид, фармоиш, амр, манъкунӣ ифода ёбад, меъёри ҳуқуқӣ тарзу намунаи рафтори одамон, ташкилотҳо ва дигар субъектҳои ҳуқуқро дар шароитҳои гуногуни ҳаёти муқаррар менамояд. Ҳуқуқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ бояд аз ғояҳои роҳбарикунанда ибтидо гирифта, онҳоро дар худ дарҷ ва таҷассум намоянд.

Принсипҳои ҳуқуқӣ на танҳо дар марҳалаи ҳуқуқэҷодкунӣ, инчунин дар чараёни шарҳу эзоҳ ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ нақши муҳимро мебозанд. Маҳз принсипҳои ҳуқуқ имкони шарҳу эзоҳи моҳият ва мазмуни меъёрҳои ҳуқуқиро фароҳам оварда, татбиқи дурусти онҳоро таъмин менамоянд.

Аз ин рӯ, принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ тавъам буда, бидуни якдигар ҷой дошта наметавонанд. Бо вучуди ин якзайлу якмаъно пиндоштани принсипҳои ҳуқуқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ нодуруст мебуд. Принсипҳои ҳуқуқ аз меъёрҳои ҳуқуқӣ бо чанд аломати худ тафовути ҷиддӣ доранд. **Яқум**, гарчанде принсипҳои ҳуқуқ нуфузу таъсири муҳими танзимнамоиро доро бошанд ҳам, чун меъёрҳои ҳуқуқӣ тарзу намунаи рафтори мушаххасро муайян намесозанд ва тавассути онҳо танзими ҳамаҷо-нибаи муносибатҳои мушаххаси ҷамъияти аз имкон берун аст. **Дуюм**, принсипҳои ҳуқуқ тамоми унсурҳои меъёри ҳуқуқиро (фарзия, диспозитсия, муҷозот) доро нестанд. **Сеюм**, принсипҳои ҳуқуқ дар қиёс бо меъёрҳои ҳуқуқӣ дарозумру пайдортар буда, на танҳо моҳият ва мазмуни меъёрҳои ҳуқуқии амалкунанда, балки меъёрҳои ҳуқуқии минбаъдаро муайян намуда, дар дуруст татбиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳаллу фасли масъалаҳои ҳанӯз танзими худро наёфта, яъне дар мукамал намудани қонунгузорӣ, кӯмак мерасонанд. **Чорум**, принсипҳои ҳуқуқ ҳамчун асосу

тахкурсӣ барои дар низоми ягонаи ин ё он соҳаи ҳуқуқ муттаҳид намудани меъёрҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ хизмат мекунад. Ба ибораи дигар *принсипҳои ҳуқуқ категорияҳои мебошанд, ки тавсифи ҷамъбастишуда ва хулосавии мазмуни системаи бутуни ҳуқуқ ё соҳаҳои алоҳидаи он ё институтҳои алоҳидаи ҳуқуқро дар худ таҷассум менамоянд*. **Ва дар ниҳоят** принципҳои ҳуқуқ дар баробари предмет, услуб ва маъхазҳо, ҳамчун маҳак барои эътироф намудани ин ё он соҳаи ҳуқуқ хизмат мекунад.

Принсипҳои ҳуқуқ на танҳо аз меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки аз шуури ҳуқуқӣ низ тафовут доранд. Шуури ҳуқуқӣ аз ақидаю мулоҳизаи одамон, баҳои онҳо нисбати меъёрҳои ҳуқуқии амалнамуда ва амалкунанда, инчунин нисбати принципҳои тамоми системаи ҳуқуқ ва принципҳои соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ иборат аст.

Дар маъхазҳои илмӣ ва таълимӣ принципҳои ҳуқуқ ба се гурӯҳ таҷзия шудаанд: принципҳои умумиҳуқуқӣ; принципҳои байнисоҳавӣ ва принципҳои соҳавӣ.

Принсипҳои умумиҳуқуқӣ принципҳои мебошанд, ки хоси тамоми соҳаҳои ҳуқуқанд (принсипҳои қонуният, адолат, инсондӯстӣ, баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун, демократизм ва ғайра). **Принсипҳои байнисоҳавӣ** бошанд, принципҳои меноманд, ки хосӣ якҷанд соҳаҳои ҳуқуқ мебошанд. Масалан, принципи озодӣ ва подоши меҳнат, ҳифзи моликият дар қисмати ба татбиқи меҳнат алоқаманд на танҳо ба ҳуқуқи меҳнатӣ, инчунин ба ҳуқуқи граждани, соҳибкорӣ, маъмури низ хосанд.

Принсипҳои соҳавӣ бошанд, чунин принципҳои мебошанд, ки хусусияти хоси меъёрҳои соҳаи алоҳидаи ҳуқуқро ифода менамоянд. Мисоли

равшани принсипи соҳавӣ, принсипи таъмини иштироки кормандон дар идоракунии ташкилот, принсипи шарикӣ иҷтимоӣ, принсипи таъмини ҳуқуқи кормандон ба суғуртаи иҷтимоӣ ва дигар принсипҳо мебошанд, ки танҳо ба ҳуқуқи меҳнатӣ хосанд.

Масоили принсипҳои ҳуқуқ на танҳо мавриди таваҷҷӯҳи тадқиқотчиёни назария ҳуқуқ, балки олимони соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ низ қарор гирифтаанд. Агар олими намоёни соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ Н.Г.Александров принсипҳои ҳуқуқро **ба принсипҳои умумӣ, байнисоҳавӣ ва дохилисоҳавӣ** таҷзия намуда бошад¹, В.А.Андреев боз ба дигар гурӯҳи принсипҳои ҳуқуқӣ, **яъне принсипҳои институтҳои алоҳидаи соҳаҳои ҳуқуқ ишора намудааст**².

Принсипҳои байнисоҳавии ба меҳнат алоқаманд, дар маъхазҳои таълимӣ ҳамчун принсипҳои танзими ҳуқуқии меҳнат ном гирифтаанд. Принсипҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнатӣ бошанд, ҳамчун воситаи мушаххасгардонии принсипҳои байнисоҳавӣ мутобиқ ба муносибатҳои меҳнатӣ ва меъёрҳои танзимкунандаи онҳо баромад мекунанд³.

Ба вучуди ин, принсипҳои танзими ҳуқуқии меҳнат ва принсипҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнатро комилан айниятдошта ҳисобидан хато мебуд⁴, чунки сарфи назар аз шабеҳияти зоҳирӣ ҳар яке аз ин

¹ Ниг.: Советское трудовое право. Учебник /Под ред. Н.Г.Александрова. М., 1972.– С.69.

² Ниг.: Советское трудовое право. Учебник /Под ред. В.С. Андреева и В.Н.Толкуновой. –М., 1988.–С.45-46.

³ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. –С.50.

⁴ Чунин ақида дар баъзе маъхазҳои таълимӣ ибраз шудааст. Ниг., масалан, Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. –М., 2003. –С.59.

гурӯҳи принципҳо дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошанд.

§2. Принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат

Принципҳои байнисоҳавӣ чунин принципҳоеро меноманд, ки ҳамзамон ба ду ё зиёда соҳаҳои ҳуқуқ таалуқ дошта, ягонагии дохилӣ ва самтҳои ташаққули меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои мушобеҳро муайян месозанд. Ба муносибатҳои мушобеҳ аз ҷумла муносибатҳои мансубанд, ки дар баҳши татбиқи меҳнат ба вучуд омада, тавассути на танҳо меъёрҳои ҳуқуқии меҳнатӣ, инчунин то дараҷае бо истифода аз меъёрҳои ҳуқуқии граждани ва маъмури низ танзим мешаванд. Пас принципҳои мавҷуданд, ки дар қисмати татбиқи меҳнат ба ҳуқуқии меҳнатӣ, граждани ва маъмури таалуқ доранд.

Л.А.Сыроватская ба принципҳои зайли байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат ишора менамояд:

1) озод будани меҳнат ва имконияти озодона ихтиёрдорӣ намудан аз қобилият ба меҳнат, интиҳоби навъи фаъолият ва касб;

2) манъи будани меҳнати иҷборӣ ва ҳифозат аз бекорӣ;

3) ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ;

4) ҳуқуқ ба маълумот;

5) ҳуқуқ ба муттаҳид шудан;

6) кафолати фаъолияти озодонаи созмонҳои ҷамъиятӣ;

7) ҳуқуқ ба ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо бо истифода аз тамоми тарзу василаҳои манънашудаи қонун;

8) ҳуқуқ ба подоши меҳнат бе ҳеҷгуна маҳдудсозӣ ва на камтар аз ҳадди ақали муқарраршудаи музди меҳнат;

9) ҳуқуқ ба истироҳат¹.

Ба андешаи мо номгуи пешниҳодшудаи принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнатро бо илова намудани принципи ҳифзи моликият мукамалтар намудан ба мақсад мувофиқ мебуд.

Ҳар яке аз ин принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат, ё ба ибораи дигар принципҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аниқ гашта, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҳуқуқи меҳнатӣ мушаххас мегарданд. Масалан, принципи озод будани меҳнат ва имконияти озодона ихтиёрдорӣ намудан аз қобилияти меҳнатӣ, интиҳоби навъи фаъолият ҳамчун принципи байнисоҳавии танзими меҳнат бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҳуқуқи меҳнатӣ ба принципи озод будани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, принципи ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ бошад, ба принципи соҳавии ҳуқуқи меҳнатӣ, яъне принципи ҳуқуқи корманд ба шароитҳои бехатар ва солими меҳнатӣ табдил меёбанд.

§3. Таркиб ва мазмуни принципҳои асосии ҳуқуқи меҳнатӣ

Принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ, аз ҷумла дар ҳуқуқи меҳнатӣ мушаххас ва эзоҳ гашта, хусусиятҳои хоси татбиқи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии кормандон ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятиро таҷассум менамоянд.

Муайян намудани таркиб ва мазмуни принципҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнат на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти муҳими амалӣ дорад.

¹ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. -2-е изд.перераб. и доп. – С.51-52.

Л.А.Сыроватская ба 7 принципи асосии ҳуқуқи меҳнатӣ, ки шакли мушаххасгаштаи 7 принципи байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат мебошанд, ишора менамояд¹.

И.К. Дмитриева² бошад, ба бист номгӯи принципҳои асосии ҳуқуқи меҳнатӣ ишора мекунад, чунончӣ:

1) принципи озод будани меҳнат, аз ҷумла ҳуқуқ ба меҳнат;

Озод будани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз принципи меҳнатӣ озод маншаъ гирифта, ҳамзамон худ таҷассумгари принципи меҳнати озод мебошад. Меҳнати озод яке аз унсурҳои муҳимтарини озодии инсон ва шаҳрванд маҳсуб мешавад, ки онро Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (моддаи 23), Муоҳидаи байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (моддаи 6) эълон доштаанд ва он дар Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ (моддаи 35) ҳамчун ҳуқуқи умда дар бахши меҳнат сабт шудааст.

Интиҳоби озодонаи навъи фаъолият ва касб, ихтиёрдории озодона аз қобилияти меҳнатӣ, манъи маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ ва манъи меҳнати иҷборӣ, ҳифзи меҳнат, ҳуқуқ ба шароитҳои одилонаю мусоиди меҳнатӣ ва музди баробар барои иҷрои кори баробарқиммат, таҷассумгари меҳнати озод мебошанд.

Зиёда аз он, озодии меҳнат ҳамчун самти муҳимтарини сиёсати иҷтимоии давлат бояд барои шаҳрвандон кафолатҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣро дар ҷодаи меҳнат, эҷоди шароитҳои барои ҳаёт

¹ Ниг.: Л.А.Сыроватская. Трудовое право. Учебник. -2-е изд., перераб. и доп. – С.51-64.

² Ниг.: Трудовое право России: Учебник /Под ред. А.М.Куренного. –С.75-83.

сазovor, камолоти касбӣ ва шахсият пешбинӣ намояд.

Озодии меҳнат дар хусусияти шартномавӣ доштани муносибатҳои меҳнатӣ зоҳир мегардад.

Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ мисли ҳамагуна созишнома озодии ирода ва изҳори озодонаи иродаро дар назар дорад. Аз ин рӯ, ҳамагуна зухуроти фишор, тазъийк, зуроварӣ ва гумроҳсозӣ хангоми бастании шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ва муайян намудани мазмуни он, боиси беэътибордонистани тамоми шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ё як қисмати он мегардад.

Тибқи муқаррароти қ. 2 моддаи 8 КМ ҚТ маҷбурият дар бастании шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ норавост, ба ғайр аз мавридҳои дар КМ ҚТ, дигар қонунҳо ва ё тибқи ўҳдадорихои ихтиёран қабулнамуздаи корфармо пешбинишуда.

Озод будани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ на танҳо дар марҳалаи бастании шартнома (қарордод), инчунин дар марҳалаи тағйир ва қатъшавии он низ бояд таъмин гардад.

Муқаррароте чой дорад, ки тибқи он корфармо наметавонад яктарафа, бидуни ризояти корманд чои кор ва функсияи меҳнатии ӯ, инчунин шарту шароитҳои муҳими шартномаи (қарордоди) меҳнатиро тағйир диҳад, ғайр аз мавридҳои муқаррарнамуздаи қонун.

Зухуроти озод будани шартномаи (қарордоди) меҳнатиро дар марҳалаи қатъшавии он низ баръало дидан мумкин аст (масалан, дар мавриди бекор намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ташаббуси корманд).

2) принсипи манъи ҳамагуна маҳдудият дар бахши меҳнат;

Ҳамаи шахрвандон дар бахши муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ имконияти баробар доранд. Ҳама

гуна фарқиятгузорӣ, иҷозат надодан ва ё қабул накардан ба кор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, наҷожӣ, ранги пӯст, чинсият, синну сол, дин, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд, баромади хориҷӣ ё иҷтимоӣ, ки баробарии имкониятро дар соҳаи меҳнат барҳам мезананд, манъ аст (моддаи 7 КМ ҚТ).

Фарқият дар соҳаи меҳнат вобаста ба талаботи ҳосаи навъи муайяни кор ва ё вобаста ба ғамхорӣ махсуси давлат нисбат ба ашхосе, ки мӯҳтоҷи ҳимояи ҳоси иҷтимоӣ мебошанд (занон, ноболиғон, маъҷубон), маҳдудсозии (поймолкунии) ҳуқуқ намебошад.

Ашхосе, ки дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ ҳуқуқи худро поймолшуда меҳисобанд, метавонанд бо аризаи дахлдор ба суд мурочиат намоянд.

Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ (моддаи 35) ҳуқуқи ҳар касро ба меҳнат кафолат медиҳад, аз он ҷумла дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳама гуна маҳдудиятро манъ мекунад. Талаботи ин меъёри конститутсионӣ дар КМ ҚТ мушаххас гардонида шудааст.

Мазмуни маҳдудсозӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ, ки дар КМ ҚТ сабт шудааст бо мазмуни моддаи 1 Конвенсияи №111 СБМ «Дар бораи маҳдудсозӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғл» (санаи қабул 5 июли соли 1958 ва санаи амали он 15 июни соли 1960)¹ якхела мебошад.

Қисми 2 моддаи 7 КМ ҚТ ҳолатҳои номбар кардааст, ки ҳамчун асоси фарқиятгузорӣ дар соҳаи меҳнат, маҳдудсозии ҳуқуқ эътироф намегарданд. Яке аз ҳолатҳои номбурда «талаботи ҳосаи навъи муайяни кор» мебошад. Навъи корҳои (ихтисосҳои) мавҷуданд, ки шартҳои дахлдори зарурии

¹ Меъёрҳои Конвенсияи номбурда барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ мебошанд. Файр аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои Созмони байналмиллалӣ меҳнат мебошад.

ба кор қабул кардани шаҳрвандонро талаб менамоянд. Касбҳои ҷойдоранд, ки аз шаҳрванди доштани маълумоти зарурии касбӣ ва собиқкаи кориро талаб менамоянд, ё ин, ки мансабҳои ҷойдоранд, ки ишғоли онҳо аз вазъи шаҳрвандӣ вобастагӣ дорад. Масалан, аз рӯи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» (моддаи 9), ба хизмати давлатӣ танҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 18 солагӣ расидаанд, қабул карда мешаванд². Чунин фарқиятгузори маҳдудсозии ҳуқуқ эътироф карда намешавад.

Ба сифати ҳолати дигар ҳамчун асоси фарқияти имконпазир, «ғамхорӣ махсуси давлат» нисбат ба ашхосе, ки ниёзманди ҳимояи ҳоси иҷтимоӣ мебошанд (занон, ноболиғон, маъҷубон) махсуб мегардад. Чунин талабот ба ҳри ҳифзи саломатӣ ва ҳуқуқҳои гурӯҳи номбурдаи ашхос равона шудааст. Аз рӯи талаботи КМ ҚТ (моддаҳои 160,177) ноболиғон, занон ба корҳои шароиташон вазнин роҳ дода намешаванд.

Ҳолатҳои номбурда, яъне ба корҳои муайян роҳ надодани гурӯҳи ашхос ё ин, ки имтимёз нисбати ишғоли касбҳои муайян, ки ба хусусиятҳои ҳоси касбӣ асос ёфтаанд ва бо қонун ба танзим дароварда шудаанд, ҳамчун маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ эътироф намегарданд. Ин ҳолатҳо тибқи талаботи Конвенсияи №111 низ маҳдудсозӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ ҳисоб намеёбанд.

Тибқи талаботи қисми 4 моддаи 35 Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифода

² Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №2.

намудани меҳнати занон ва ноболиғон манъ аст. Ин талаботи Конститутсияи ҚТ дар КМ ҚТ мушаххас шудааст.

Моддаи 160 КМ ҚТ кор фармудани занонро дар корҳои зеризаминӣ, дар корҳои шароиташон зарарнок, манъ менамояд. Айнан чунин талабот нисбати истифодаи меҳнати ашхоси аз ҳаҷдаҳсола хурд низ пешбинӣ шудааст (моддаи 177 КМ ҚТ). Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъюбон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моддаи 34) муқаррар шудааст, ки дар мавриди бо хулосаи таъхиси тиббӣ-иҷтимоӣ тасдиқ шудани ҳолати (вазъи) саломатии маъюб, ки ба иҷрои вазифаи касбӣ монеъ мешавад ва ё ин, ки он ба саломатӣ ё амнияти (бехатарии) меҳнати дигар шахсон таҳдид мекунад, бо маъюбон дар бастанӣ шартномаи меҳнатӣ, ба вазифаи баланд гузаронидани онҳо, давом додани меҳнат рад карда мешавад.

Мутобиқи талаботи моддаи 19 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад. Аз ин рӯ, мазмуни қисми сеюми моддаи 7 КМ ҚТ ба талаботи Конститутсияи ҚТ мувофиқ аст. Ашхоси дар муносибатҳои меҳнатӣ таҳти маҳдудкунӣ дучоргашта, ҳуқуқ дорад бо аризаи даъвогӣ ба суд муроҷиат намоянд. Ҳангоми муроҷиат ба суд, аризадиҳанда ӯҳдадор аст талаботҳои мурофавии гражданиро нисбати пешниҳоди даъвоириоя намояд. Дар мавриди тасдиқ гаштани маҳдудсозии ҳуқуқҳои меҳнатии аризадиҳанда, санади дахлдори судӣ қабул карда мешавад.

КМ ҚТ (моддаи 197) барои вайрон кардани қонунгузори меҳнатӣ дар масъалаи аз кор озод кардан, аз ҷумла бо асоси маҳдудсозии ҳуқуқҳои меҳнатӣ, ба ғайр аз ҷуброни зарари моддӣ, инчунин ҷуброни зарари маънавиро пешбинӣ кардааст.

Чуброни маънавӣ новобаста аз чуброни зарари моддӣ рӯёнида мешавад. Андозаи чуброни зарари маънавиро қонун муайян накардааст ва муайян кардани он дар ҳар як ҳолати мушаххас ба салоҳияти суд дода шудааст.

Ғайр аз ин, қонунгузориҳои ҷиноятӣ (моддаи 143 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон)¹ барои дидаю доништа вайрон кардани баробарҳуқуқии шахрвандон, маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрвандон вобаста ба ҷинс, наҷод, миллат, забон, баромади иҷтимоӣ, муносибат ба дин ва монанди он ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар кардааст.

3) принсипи манъи меҳнати иҷборӣ;

Манъ будани меҳнати иҷборӣ талаботи конститутсионӣ мебошад (қисми сеюми моддаи 35 Конститутсияи ҚТ). Қисми якуми моддаи 8 КМ ҚТ ин қоидаро айнан такрор менамояд. Аммо моддаи зикргардидаи КМ ҚТ мафҳуми меҳнати иҷбориро наододааст. Ғайр аз ин, дар КМ ҚТ шаклҳои меҳнати иҷборӣ низ номбар карда нашудаанд. Дар моддаи 1 Конвенсияи СБМ «Дар бораи барҳам додани меҳнати иҷборӣ» №105 (санаи қабул 25 июни соли 1957 ва санаи амал 17 январи соли 1959) шаклҳои зухуроти меҳнати иҷборӣ номбар шудаанд. Мутобиқи қоидаи муқаррарнамудаи Конвенсияи зикргардида, ҳар як давлати узви СБМ ӯҳдадор аст меҳнати иҷбориро барҳам диҳад ва кӯшиши дар ягон шакл истифода намудани онро наамояд, масалан, аз меҳнатӣ маҷбури ба сифати:

а) василаи таъсиррасонӣ ё тарбия, ё ба сифати чораи чазо барои доро будан ва ифода намудани ақидаи сиёсӣ ё эътиқоди ғоявии хилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ;

¹ Минбаъд КЧ ҚТ.

б) усули сафарбарӣ ва истифодаи қувваи корӣ баҳри рушди иқтисодиёт;

в) усули пуштибонӣ аз интизоми меҳнат ва таҳкими он;

г) мучозот барои иштирок дар корпартоӣ;

д) чораи маҳдудкунӣ аз рӯи мансубияти наҷодӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, динӣ¹ истифода накунад.

Ҳар шахс дар интихоби касб ва ҷои кор аз рӯи қобилияти худ озод мебошад. Дар ҳалли ин масъала набояд маҷбуркунӣ роҳ дода шавад. Шахс вобаста ба қобилияти худ дар бораи аз рӯи ихтисоси муайян ва дар ҷои муайян машғул шудан ба меҳнат бо корфармо озодона шартнома баста, шарту шароити онро муайян месозад. Инчунин, ӯ бо хоҳиши худ озодона метавонад қатъ намудани чунин шартномаи (қарордодӣ) меҳнатиро талаб наояд.

Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ (қисми сеюми моддаи 35) пешбинӣ намудааст, ки қонунгузор ҳуқуқ дорад дар қонун қору меҳнатеро пешбинӣ наояд, ки маҷбурӣ эътироф карда намешаванд. Дар қисми дуюми моддаи 8 КМ ҚТ ҳолатҳое номбар шудаанд, ки қору меҳнати маҷбурӣ намебошанд:

1) корҳое, ки иҷрои онҳо мутобиқи қонун оид ба хизмати ҳарбӣ талаб карда мешавад;

2) корҳое, ки иҷрои онҳо дар шароити ҳолатҳои фавқулодда ҳангоми таҳти хатар будани ҳаёт, амнияти шахсӣ ва ё саломатии аҳоли талаб карда мешавад;

3) корҳое, ки дар натиҷаи эътибор пайдо намудани ҳуқми суд талаб карда, таҳти назорати

¹ Ниг.: Права человека: Сборник международных документов –М.: Юрид.лит., 1998. - С.200.

мақомоти давлатӣ, ки масъули назорати қонуният иҷрои ҳукми суд мебошанд, иҷро карда мешаванд.

Ҳолати яқум бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорӣ умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» пешбинӣ шудааст. Тибқи Қонуни мазкур, ҳукуматҳо барои гузаронидани чорабиниҳои вобаста ба иҷрои ӯҳдадорӣ умумии ҳарбӣ, духтурон – муттахассисон, ҳайати миёнаи тиббӣ, дигар мутахассисон ва кормандони техникаро ҷалб менамоянд. Яъне шахсони номбурда вазифаи худро берун аз шартномаи меҳнатӣ иҷро менамоянд¹. Ҳолати дуюм дар иртибот бо вазъияти фавқуллода, таҳти хатар будани ҳаёт, амнияти шахс ва ё саломати аҳоли муқаррар шудааст. Мутобиқи талаботи моддаи 6 Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низомӣ ҳуқуқи вазъияти фавқуллода», дар давраи вазъияти фавқуллода роҳбарони ташкилоту муассисаҳо ҳуқуқ доранд дар мавридҳои зарурӣ кормандонро бе розигии онҳо ба кори дигар, ки дар шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, гузаронанд². Ҳолати сеюм ба ҳукми суд ва салоҳияти мақоми иҷроқунандаи ҳукм алоқаманд аст. Тибқи қ.1 моддаи 52 КМ ҚТ дар асоси ҳукми суд ба маҳкумшуда мумкин аст чазо дар намуди қорҳои ислоҳи меҳнатӣ дар ҷои қори ӯ ё дар ҷойҳои аз ҷониби мақоми иҷроқунандаи ҳукм муайянкарда, вале дар ноҳияи истиқомати маҳкумшуда ба мӯҳлати аз ду моҳ то ду сол таъин карда шавад. Ҳамзамон қ.4 моддаи мазкур таъини қорҳои ислоҳиро барои ашхоси ба синни 16 сола нарасида ва занони ҳомиладор манъ менамояд. Дар

¹ Ниг.: Моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорӣ умумии ҳарбӣ» //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2000, №11, моддаи 539.

² Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1995, №21, моддаи 233.

ин маврид қонунгузор муқаррар кардааст, ки шахси адоқунандаи ҷазоро ба ихтиёри шахси алоҳида ё ширкати хусусӣ гузоштан мумкин нест. Чунин таълабот баҳри ҳимояи саломатӣ, ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахси ба корҳои ислоҳи меҳнатӣ маҳкумшуда равона шудааст.

4) принсипи ҳимоя аз бекорӣ ва мусоидат ба шуғлмандӣ;

Принсипи мазкур аз моддаи 35 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ маншаъ гирифта, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли», моддаҳои дахлдори КМ ҚТ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба танзими квотақунонии ҷойҳои корӣ баҳшида шудаанд, ифодаи худро меёбад.

5) принсипи таъминӣ ҳуқуқи ҳар як корманд ба шароитҳои одилонаи меҳнат;

Ин принсип, ки ба муқаррароти моддаи 7 Муоҳидаи оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва моддаи 35 Конститутсияи ҚТ асос ёфтааст, дар бобҳои 5 (Вақти кор), 6 (Вақти дамгирӣ), 7 (Музди меҳнат), 7¹ (Меъёрҳои меҳнат ва нархномаҳои корбайъ), 8 (Пардохтҳои қафолатӣ ва ҷубронӣ), 11 (Ҳифзи меҳнат) КМ ҚТ мушаххас гашта, бо қафолатҳои зарурӣ таъмин шудааст.

6) принсипи баробарии ҳуқуқу имкониятҳои кормандон;

Асоси принсипи мазкурро принсипи конституционии дар моддаи 35 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ муқарраршуда ташкил дода, он дар моддаи 7 (Манъи маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ), қ.2 моддаи 102 (Қафолати пардохти музди меҳнат) КМ ҚТ мушаххас ва саҳеҳтар сабт шудааст.

7) принсипи таъмини ҳуқуқи кормандон ба пардохти айнивақтӣ ва одилонаи музди меҳнат;

Ин принсип аз моддаи 35 Конституцияи ҚТ ва моддаи 7 Муоҳидаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ибтидо гирифта, ифодаи мушаххаси худро, аз ҷумла дар моддаҳои 101 (Муқаррар намудани музди меҳнат), 102 (Кафолати музди меҳнат), 102¹ (Кафолати давлатӣ ба пардохти музди меҳнат), 103 (Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат), 104² (Тартиби пардохти музди меҳнати кормандон), 104⁵ (Тағйир додани шартҳои музди меҳнат), 108 (Мӯҳлати додани музди меҳнат), 109 (Нигоҳдоштани маблағ аз музди меҳнат) ҚМ ҚТ ёфтааст.

8) принсипи таъмини имконоти баробар ба кормандон чихати пешбарӣ ба вазифаи (кори) баландар, омодаасозӣ ва бозомодагии касбӣ ва тақомули ихтисос;

Принсипи мазкур аз моддаи 7 Муоҳида оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, инчунин аз моддаи 35 Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ маншаъ гирифта, дар моддаҳои дахлдори ҚМ ҚТ, масалан, моддаи 184 (Муҳайё кардани шароит ба пешбурди якҷояи кор ва таҳсил), моддаи 185 (Ташкили таҳсили муттасили касбии корманд), моддаи 186 (Имтиёзҳо барои кормандоне, ки дар муассасаҳои таълимӣ меҳонанд), моддаи 187 (Имтиёзҳо барои талабагони маълумоти умумӣ), моддаи 188 (Имтиёзҳо барои талабагони омӯзишгоҳҳои маълумоти умуми касбӣ) ба таври возеҳтар ва мушаххастар сабт шудааст.

9) принсипи таъмини ҳуқуқи кормандон ва корфармоён ба муттаҳидшавӣ баҳри ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои хеш;

Тибқи муқаррароти моддаи 28 Конституцияи (Сарқонуни) ҚТ ва Конвенсияи (Созишномаи) СБМ №87 «Оид ба иттиҳодия ва ҳифзи ҳуқуқ ба ташкилот», шаҳрвандон дорои ҳуқуқ ба муттаҳид

гаштан, аз чумла ҳуқуқ ба созмон додани иттифоқҳои касаба баҳри ҳимояи манфиатҳои онҳо мебошанд.

Тибқи муқаррароти КМ ҶТ, Қонунҳои ҶТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳои шартномаҳои коллективӣ», «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён» аз ин ҳуқуқ, аз чумла, кормандон ва корфармоён бархурдоранд. Онҳо метавонанд баҳри ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои худ ва аъзоёнашон дар бахши меҳнат, шарикӣ иҷтимоӣ иттиҳодияҳои созмон диҳанд ё ба онҳо шомил гарданд.

Кормандон ба иттифоқҳои касаба ва мақомоти худфаъолиятӣ ва ҷамъиятии аз ҷониби маҷлиси умумӣ (конференсия) коллективи меҳнатӣ созмон доданд, корфармоён бошанд, ба иттиҳодияҳои аз ҷониби онҳо созмон доданд, муттаҳид мешаванд.

10) принсипи таъмини ҳуқуқи кормандон чӣ қадар иштирок дар идоракунии ташкилот;

Принсипи мазкур ба Тавсияи СБМ №94 «Оид ба ҳамкорӣ дар сатҳи корхона» (1952) асос ёфта, дар КМ ҶТ, ки ҳуқуқи кормандонро чӣ қадар иштирок дар идора намудани ташкилот муқаррар намудааст, таъкид ва тавсия меёбад. Принсипи таъмини ҳуқуқи кормандон чӣ қадар иштирок дар идоракунии ташкилот дар боби 2 (Коллективи меҳнатӣ, намоёндагии манфиатҳои кормандон), боби 3 (Шартномаҳои созишномаҳои коллективӣ), КМ ҶТ ва меъёрҳои Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, шартнома ва созишномаҳои коллективӣ» ба таври возеҳ ва муқаммал ифода ёфтааст.

11) принсипи мувофиқати танзими давлатӣ ва шартномавии муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои бо онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ;

Танзими ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ бо истифода аз ду услуб сурат мегирад. Яке танзими давлатӣ ва дигаре танзими шартномавӣ. Услуби шартномавии танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар навбати худ ба ду намуд ҷудо мешавад: коллективӣ-шартномавӣ ва фардӣ-шартномавӣ.

Агар танзими давлатии муносибатҳои меҳнатӣ бо истифода аз санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти қонунгузор, мақомоти марказӣ ва маҳаллии идоракунии давлатӣ қабулшуда ба амал бароварда шавад, танзими шартномавии муносибатҳои меҳнатӣ дар асоси созишнома, шартномаҳои коллективӣ ва шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ амалӣ мегардад.

Ҳадафи танзими давлатии муносибатҳои меҳнатӣ муқаррар намудани сатҳи ҳадди ақали ҳуқуқҳо ва кафолатҳои меҳнатӣ барои кормандон аст, дар ҳоле, ки вазифаи танзими шартномавиरो тафсилу мушаххасгардони ҳуқуқу кафолатҳои барои кормандон муқаррарнамудаи санадҳои қонунгузорӣ ва аз ҷама муҳимтар, муқаррар намудани ҳуқуқу кафолатҳои наву иловагии меҳнатӣ ташкил медиҳад.

Таносуби танзими қонунӣ ва шартномавии муносибатҳои меҳнатиро дар муқаррароту меъёрҳои моддаҳои дахлдори КМ ҚТ дарёфтган мумкин аст, чунончи: қисми 3 моддаи 31; қисми 5 моддаи 32; қисми 1 моддаи 37; қисми 2 моддаи 40; қисми 2 моддаи 41; қисми 3 моддаи 47; қисми 2 моддаи 48; моддаи 65; қисми 2 моддаи 68; қисми 3 моддаи 69; қисми 1 моддаи 47; қисми 2 моддаи 91; қисми 2 моддаи 97; банди 4 қисми 2 моддаи 99;

қисми 1 ва 2 моддаи 101; моддаи 105; қисми 3 моддаи 106; қисми 2 моддаи 107; қисми 1 моддаи 108 моддаи 111; моддаи 117; қисми 2 моддаи 126; банди 8 қисми 2 моддаи 136; қисми 3 моддаи 216.

Ду шарту талаботи ногузир ва доимӣ чой до-ранд, ки риояи бечунучарои онҳо хангоми дар созишномаҳо, шартномаҳои коллективӣ ва меҳнатӣ сабт намудани муқаррарот дар хусуси ҳуқуқи кафолатҳои иловагӣ барои кормандон хатмист. **Якум**, мувофиқати пурраи онҳо ба муқаррарот ва меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии қувваи авлотари ҳуқуқидошта ва **дуюм**, тавассути шарту муқаррароти навину иловагии созишномаҳо, шартномаҳои коллективӣ ва меҳнатӣ беҳтар намудани вазъи кормандон дар қиёс ба муқаррароти санадҳои қувваи авлотари ҳуқуқидошта.

Дар сурати риояи нашудани ин ду талабот, шартҳо ва муқаррароти созишнома, шартномаҳои коллективӣ ва меҳнатӣ безътибор доништа мешаванд.

12) принсипи шарикӣ (ҳамкорӣ) иҷтимоӣ;

Ин принсип дар меъёрҳои боби 2 (Коллективи меҳнатӣ, намояндагии манфиатҳои кормандон), боби 3 (Шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ) КМ ҚТ ва меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, шартнома ва созишномаҳои коллективӣ» ба таври возеҳ ва мукамал ифода ёфтааст.

13) принсипи талофии зиёни ба корманд дар иртибот ба иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ расонидашуда;

Моҳият ва мазмуни принсипи зикрёфта, ки аз муқаррароти Қонуни ҚТ «Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ» бармеояд, дар моддаи 156 КМ ҚТ ва меъёрҳои дахлдори Қонуни ҚТ «Дар бораи муҳофизати меҳнат дар ҚТ» ба таври мукамал тавзеҳ дода шудааст.

14) принсипи муқаррар намудани кафолатҳои давлатии таъмини ҳуқуқҳои кормандон ва корфармоён ва ба амал баровардани назорату тафтиши риояи онҳо;

Принсипи мазкур дар меъёрҳои сершумори КМ ҶТ марбут ба бастан, тағйир додан ва қатъ намудани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, вақти дамгирӣ, муқаррар намудан ва пардохти музди меҳнат, пардохтҳои кафолатӣ ва чубронӣ, интизоми меҳнат, ҷавоғарии моддӣ ва маънавӣ барои зиёни расонидашуда, ҳифзи меҳнат, баррасии баҳсҳои меҳнатӣ, суғуртаи иҷтимоӣ таҷассуми худро ёфтааст.

Назорати ҷамъиятии риояи қонунҳои меҳнат ва қоидаҳои ҳифзи меҳнат ба зиммаи иттифокҳои касаба ва ҳамчунин нозироти ҳуқуқӣ ва техникаи меҳнат, мақоми дахлдори интихобии иттифоқи касабаи ташкилот ё мақоми дигари намояндагии кормандон гузошта шудааст.

Мувофиқи талаботи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», иттифокҳои касаба мувофиқи қонунҳо ва оиномаҳояшон аз тарафи маъмурият, молик ва мақомоти идорӣ аз тарафи онҳо ваколатдор риоя намудани қонуни меҳнатро назорат мекунамд ва ҳуқуқ доранд бартараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнат ва иттифокҳои касабаро талаб намоянд. Маъмурияти ташкилот вазифадор аст, ки пешниҳоди онҳоро оиди бартараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнат ва иттифокҳои касаба баррасӣ намуда, дар муддати як моҳ аз натиҷаи он ба иттифокҳои касаба хабар диҳанд.

Иттифокҳои касаба ҳуқуқ доранд бо хоҳиши аъзоёни худ ва дигар кормандон, инчунин бо та-

шаббуси худашон барои ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатии онҳо дар суд баромад кунанд.

Ба ин мақсад иттифокҳои касаба метавонанд идораи тафтишотӣ, умури ёрии ҳуқуқӣ ва дигар мақомоти зарурӣ дошта бошанд.

15) принсипи таъмини ҳуқуқи ҳар як шахс ба ҳимояи давлатии ҳуқуқу озодиҳо;

Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатии кормандон аз тарафи мақомоти назорати риояи қонунҳо оид ба меҳнат, мақомоти баррасикунандаи бахсҳои меҳнатӣ ва суд ба амал бароварда мешавад. Принсипи мазкур аз ҷониби мақомотҳои давлатию ҷамъиятӣ ва суд ҳифз намудани ҳуқуқҳои меҳнатии кормандонро дар назар дорад. Бояд хотиррасон кард, ки новобаста аз дигар воситаҳои ҳимоя, корманд ҳуқуқ ба ҳимояи судиро дорад, ки он аз муқаррароти Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ (моддаи 19) бармеояд. Аз ин рӯ, яке аз воситаҳои пурсамари ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатии кормандон, ҳимояи судӣ маҳсуб мешавад.

Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатии кормандро, инчунин мақомоти назорат оид ба риояи қонунҳои меҳнат, ки дар моддаи 225 КМ ҚТ муайян шудаанд, амалӣ менамоянд. Ҳуқуқҳои меҳнатии кормандон ба ғайр аз мақомотҳои давлатӣ, инчунин аз ҷониби комиссия оид ба бахсҳои меҳнатии фардӣ, иттифокҳои касаба ҳифз карда мешаванд.

Таъсиси комиссияҳо оид ба бахсҳои меҳнатӣ, салоҳияти он, тартиби қабули қарор ва иҷрои он дар моддаҳои 193-196 КМ ҚТ пешбинӣ шудаанд.

Ғайр аз, ин корманд бо роҳи пешниҳод намудани аризаи даъвогӣ ба суд, ё ин, ки пешниҳоди ариза (шикоят) ба мақомоти прокуратура ва дигар мақомоти давлатӣ, ҳуқуқҳои меҳнатии худро метавонад ҳифз намояд.

16) принсипи таъмини ҳуқуқ ба баррасии баҳсҳои инфиродӣ ва коллективии меҳнатӣ, инчунин ба корпартоӣ;

Моҳият ва мазмуни принсипи зикршуда ва кафолатҳои татбиқи ин принсип дар моддаҳои дахлдори боби 15 (Баҳсҳои меҳнати фардӣ), боби 16 (Баҳсҳои меҳнати коллективӣ) КМ ҚТ тафсил ёфтаанд.

17) ӯҳдадорӣи ҷонибҳои шартномаи меҳнатӣ чихати риояи шартҳои шартномаи меҳнатӣ, аз ҷумла ҳуқуқи корфармо дар бобати аз корманд талаб намудани иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ ва муносибати боэҳтиёт ба амволи корфармо, ҳуқуқи корманд дар бобати аз корфармо талаб намудани иҷрои вазифаҳо, риояи қонунгузорӣи меҳнатӣ ва дигар санадҳои дар худ таҷассумкунандаи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ;

Корманд ҳамчун ҷониби муносибатҳои меҳнатӣ ӯҳдадор аст қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, қоидаҳои техникаи беҳатарӣ ва санитарияи истехсолиро риоя намуда, амру дастурҳои дар доираи ваколат додаи корфарморо иҷро намояд (моддаи 121 КМ ҚТ), ба амволи корфармо сариштакорона муносибат намояд. Корфармо бошад, ҳуқуқ дорад, аз корманд иҷрои вазифаҳои меҳнатиро талаб намуда, дар сурати аз ҷониби корманд гунаҳкорона иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани вазифаҳои меҳнатӣ, ӯро ба ҷавобгарии интизомӣ ё моддӣ мувоҷеҳ созад, ё аз кор дур намояд (моддаи 136 КМ ҚТ).

Азбаски ҳуқуқи ӯҳдадориҳои корманд ва корфармо мутақобил мебошанд, корманд ҳуқуқ дорад аз корфармо иҷро ӯҳдадориҳо, риояи қонунгузорӣи меҳнатӣ ва дигар санадҳоеро, ки дар худ меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатиро дарбар мегиранд, талаб намояд. Дар сурати аз ҷониби корфармо иҷро накардан ё

ба таври дахлдор ичро накардани ўҳдадорихои тибқи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ бар ўҳдадошта, корманд ҳуқуқ дорад баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои поймолгаштааш аз тамоми тарзу воситаҳои муқаррарнамудаи қонун, аз ҷумла воситаҳои худҳифозат истифода намояд.

18) принципи таъмини ҳуқуқи иттифоқҳои касаба чӣхати ба амал баровардани назорату тафтиши риояи қонунгузори меҳнатӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии таҷассумкунандаи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ;

Назорати ҷамъиятии риояи қонунҳои меҳнат ва қоидаҳои ҳифзи меҳнат ба зиммаи иттифоқҳои касаба ва ҳамчунин бар дӯши нозирон ва комиссияҳои мақоми дахлдори интихобии иттифоқи касабаи ташкилот ё мақоми дигари намояндагии кормандон гузошта шудааст.

Назорати ҷамъиятии санитарӣ ба зиммаи нозирони ҷамъиятии санитарии ташкилот мебошад.

Мувофиқи талаботи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 март соли 1992 №575 «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқ ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», иттифоқҳои касаба мутобиқи қонунҳо ва оинномаҳояшон аз тарафи маъмурият, молик ва мақомоти идории аз тарафи онҳо ваколатдор риоя намудани қонуни меҳнатро назорат мекунад ва ҳуқуқ доранд бартараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнатӣ ва иттифоқҳои касабаро талаб намоянд. Маъмурияти ташкилот вазифадор аст, ки пешниҳоди онҳоро оиди бартараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнат ва иттифоқҳои касаба баррасӣ намуда, дар муддати як моҳ аз натиҷаи он ба иттифоқҳои касаба хабар диҳанд.

Иттифоқҳои касаба ҳуқуқ доранд бо хоҳиши аъзоёни худ ва дигар кормандон, инчунин бо та-

шаббуси худашон барои ҳимояи ҳуқуқҳои меҳнатии онҳо дар суд баромад кунанд.

Ба ин мақсад иттифокҳои касаба метавонанд идораи тафтишотӣ, умури ёрии ҳуқуқӣ ва дигар мақомоти зарурӣ дошта бошанд.

19) принципи таъмини ҳуқуқи корманд чихати дар ҷараёни фаъолияти меҳнатӣ ҳифзи намулдани ша-рафи худ;

Мутаасифона ин принципи муҳими ҳуқуқӣ дар КМ ҚТ мустақиман ҷой дода нашудааст. Вале ҷунин ҳолат кормандро аз ҳуқуқи талаб намулдани ҷуброни зиёни маънавие, ки бинобар паст задани шаъну шарафи ӯ аз ҷониби корфармо, дигар ашхоси мансабдори ташкилоте, ки корманд бо он дар муносибати меҳнатӣ қарор дорад, маҳрум намесозад.

Корфармо бояд ба корманд ҳама гуна зиён, аз ҷумла зиёни маънавиро ҷуброн намояд, агар дар КМ ҚТ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад.

Зиёни маънавӣ бо пул ё бо дигар шакл ба андозае, ки корфармо ва корманд муайян мекунад, ҷуброн карда мешавад. Дар сурати ба миён омадани баҳс, ин масъала аз ҷониби суд ҳаллу фасл мегардад.

Корфармо аз лиҳози вазъи иқтисодӣ назар ба корманд нерӯмандтар мебошад. Аз ин лиҳоз, қонунгузор дар қисми якуми моддаи 128 КМ ҚТ масъулияти корфарморо дар хусуси пурра ҷуброн кардани зиёни ба корманд расонида, муқаррар намулдааст. Ҷунин қоида ба шарте амал мекунад, ки агар КМ ҚТ тартиби дигареро пешбинӣ накарда бошад.

КМ ҚТ (моддаи 127) шартҳои муқаррар кардааст, ки асоси ҷавогарии моддии корфармо ва корманд мебошанд.

Қисми дуҷуми моддаи 127 КМ ҚТ чуброн кардани зиёни маънавиро низ пешбинӣ кардааст. Чуброни зарари маънавӣ хангоми аз ҷониби корфармо ғайриқонунӣ ба кори дигар гузаронидани корманд, ғайриқонунӣ бо ӯ қатъ кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ (моддаи 59 КМ ҚТ) ва дигар ҳолатҳои бо қонун пешбинишуда, сурат мегирад.

Зиёни маънавӣ маънои онро дорад, ки бо рафтори корфармо (ҷавобгар) ба корманд (ҷабрида) азоби рӯҳӣ ва ҷисмонӣ расонида мешавад, ки он ҳуқуқҳои меҳнати дар қонун, дигар санадҳои меъёрӣ пешбинишудаи кормандонро ҳалалдор менамояд. Рафтори корфармо дар ин маврид гунаҳкорона ва ғайриқонунӣ буда, аз баровардани фармони ғайриқонунӣ, паҳн намудани маълумотҳои ба ҳақиқат рост набуда, ки шаъни кормандонро паст мезанад ва дигар амалҳои номатлуб иборат буданаш мумкин аст. Дар ин маврид ҷой доштани зиёни маънавиро корманд бояд бо овардани далелҳо исбот намояд.

Бори нахуст дар сатҳи КМ ҚТ рӯёнидани зиёни маънавӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ ба танзим дароварда шудааст. Дар мавриди аз ҷониби корфармо эътироф кардани зиёни маънавӣ, тарафҳо бо розигии якдигар ҳуқуқдоранд андозаи чуброни онро (зиёни маънавиро) муайян намоянд. Зиёни маънавӣ бо пул ё бо дигар шакл (амвол, наشري радиё, узр хоستان ва ғайра) чуброн карда шуданаш мумкин мебошад. Агар тарафҳо (корманд ва корфармо) ба як ҳулоса наоянд, он гоҳ тақдири чуброни зиёни маънавиро суд ҳаллу фасл менамояд. Тартиби судии баррасии чунин баҳсхоро қонунгузори мурофиавии граждани муайян менамояд.

20) принципи таъмини ҳуқуқи корманд ба суғуртаи иҷтимоӣ.

Принсипи мазкур ба таври мушаххас дар моддаҳои 215, 216, 217 КМ ҚТ ва моддаҳои дахлдори Қонуни ҚТ «Дар бораи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ» инъикос шудааст.

Шоёни тавачҷӯх аст, ки тамоми принсипҳои зикршударо на танҳо дар моддаҳои 3 (Таносуби танзими қонунӣ ва шартномавии муносибатҳои меҳнатӣ), 4 (Ҳуқуқҳои асосии меҳнатӣ ва вазифаҳои корманд), 5 (Ҳуқуқ ва вазифаҳои асосии корфармо), 7 (Манъи маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ), 8 (Манъи меҳнати иҷборӣ), 9 (Ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатии кормандон), 28 (Озод будани шартномаи меҳнатӣ), 102 (Кафолати пардохти музди меҳнати кормандон), 103 (Андозаи ҳадди ақали музди меҳнат), 108 (Мӯҳлатҳои пардохти музди меҳнат), 121 (Тартиботи меҳнатӣ дар ташкилот. Ҷаҳддорихои корфармо ва кормандон), 126 (Ҷаҳддории тарафҳои шартномаи меҳнатӣ дар мавриди ҷуброни зиёне, ки ба тарафи дигар расонида шудааст), 128 (Зиёне, ки ба корманд ҷуброн карда мешавад), 129 (Ҷаҳддории корфармо дар мавриди ҷуброни зиёне, ки ба корманд дар натиҷаи ғайриқонунӣ аз имконияти меҳнат кардан маҳрум намудани ӯ расонидааст), 130 (Ҷавобгарии моддии корфармо барои зиёне, ки ба амволи корманд расонидааст); 132 (Ҷавобгарии моддии корманд барои зиёне, ки ба корфармо расонидааст), бобҳои 11 (Ҳифзи меҳнат), 12 (Кафолатҳои иловагӣ барои закон ва ашхосе, ки вазифаҳои оилавӣ доранд), 14 (Имтиёзҳо барои кормандоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд), 15 (Баҳсҳои меҳнатии фардӣ), 16 (Баҳсҳои меҳнатии коллективӣ), 17 (Суғуртаи иҷтимоӣ), 18 (Назорати риояи қонунгузорӣ оид ба меҳнат), инчунин дар дигар санадҳои фарогирандаи меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дарёфт намудан мумкин аст.

Аз навиштаҳои боло якчанд хулоса бардоштан мумкин аст. **Якум**, принципҳои ҳуқуқи меҳнати ро танҳо дар чорчӯбаи моддаи 4 КМ ҚТ, ки ба ҳуқуқҳои асосии меҳнатӣ ва вазифаҳои кормандон бахшида шудааст, ҷой додан, ҷоиз нест. Онҳо на танҳо дар моддаи 4, балки дар дигар моддаҳои КМ ҚТ, моддаҳои дахлдори дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар худ меъёрҳои ҳуқуқи меҳнати ро дарбар мегиранд, сабт ва инъикос гаштаанд. **Дуюм**, ба ҳуқуқҳои асосии меҳнатӣ ва вазифаҳои кормандон айният додани принципҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнат ғайримакбул аст, зеро ҳар яке аз принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дар худ на танҳо ҳуқуқи ва зифаҳои асосии кормандон, инчунин кафолатҳои ҳуқуқии онҳоро низ инъикос менамоянд.¹ **Сеюм**, принципҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнат, ки дар моддаҳои сершумори КМ ҚТ сабту инъикос ёфтаанд, тамоми субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, аз ҷумла кормандон, корфармоён ва мақомоти намояндагии онҳо, мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои меҳнатӣ ва ғайра субъектҳоро фаро мегиранд.²

Пас, принципҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, ғояҳо асосҳои умдаи дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқарраршударо меноманд, ки моҳияти меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, хусусиятҳои хоси танзими муносибатҳои ҷамъиятии меҳнати кормандони кироя ва ҳаммоликони коркунандаро дар шароити амали бозори қувваи корӣ муайян месозанд.

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

¹ Ниг.: Гусов К.Н., Толкунова В.Н. Трудовое право России: Учебник. – С.63.

² Трудовое право: Учебник /Под ред. О.В.Смирнова. М., 2003. – С.27; Трудовое право России: Учебник/Под ред. А.К.Куренного. – С.75.

1. Мафхуми принципи ҳуқуқӣ чӣ маъно дорад?
2. Таносуби принципҳои ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқӣ дар чӣ ифода меёбад?
3. Кадом намудҳои принципҳои ҳуқуқиро медонед?
4. Мафҳум ва таркиби принципҳои байнисоҳавии танзими меҳнاتро равшан соzed.
5. Кадом принципҳои соҳавии ҳуқуқи меҳнатиро медонед? Таносуби принципҳои байнисоҳавӣ ва соҳавии танзими муносибатҳои меҳнатиро муайян намоед.
6. Дар кадом моддаҳои Конститутсияи ҚТ ва КМ ҚТ, принципҳои байнисоҳавӣ ва соҳавии танзими меҳнат инъикос ёфтаанд?
7. Кафолатҳои риоя ва таъмини принципҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дар чӣ зоҳир мешаванд?

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России. Пермь, 1992.
2. Васильев А.М. Правовые категории. М., 1976.
3. Лившиц Р.З., Никитский В.И. Принципы советского трудового права //Советское государство и право. 1974. №8.
4. Маврин С.П., Штринева Т.И. Принципы трудового права //Реформа трудового законодательства в России. М., 2001.
5. Орловский Ю.П. Роль трудового законодательства в обеспечении рыночной экономики //Российское законодательство: проблемы и перспективы. М., 1995.
6. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права. М., 1977.
7. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2003.

БОБИ IV. Субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ

Мафҳуми субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ. Шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ. Корфармо ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ. Коллективи меҳнатӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ. Мақомоти намояндагии кормандон ва мақомоти намояндагии корфармоён ҳамчун субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ.

§1. Мафҳуми субъектҳои ҳуқуқӣ меҳнатӣ

Дар маъхазҳои таълимӣ, илмӣ ва қонунгузорӣ зери мафҳуми субъектҳои ҳуқуқ иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятии тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзимшаванда фаҳмида мешавад. **Пас, субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятии тавассути меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танзимшавандаро меноманд.**

Муносибатҳои ҷамъиятии тавассути меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танзимшаванда сершумор ва гуногуншакл мебошанд. Дар байни онҳо мавқеи асосӣ ва марказиро муносибатҳои сирф меҳнатӣ ишғол менамоянд. Ҷонибҳои чунин муносибатҳо корманд ва корфармо маҳсуб мешаванд, ки ҳамзамон ба ҳайси субъектҳои асосии ҳуқуқи меҳнатӣ баромад мекунанд.

Дар робитаи зич ба муносибатҳои сирф меҳнатӣ, дигар гурӯҳи муносибатҳои ҷамъиятӣ қарор доранд, ки муносибатҳои маҳсулӣ ном гирифтаанд. Муносибатҳои мазкур аз муносибатҳои сирф меҳнатӣ аз лиҳози гуногун, аз ҷумла аз лиҳози асоси ба вучуд омадан, мазмун, ҳайати иштирокчиёнашон тафовут доранд.

Масалан, ба ҳайси субъектҳои муносибатҳои бокортаъминкунӣ, ки қабл аз муносибатҳои

меҳнатӣ ба вучуд меоянд, чӯяндагони кор, корфармоён, мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли, мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, иттифокҳои касаба маҳсуб мешаванд, ки ҳамзамон субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ мебошанд.

Дар радифи муносибатҳои меҳнатӣ муттасил муносибатҳои коллективӣ оид ба иштироки кормандон дар идоракунии ташкилот, муносибатҳои дар бахши шарикӣ иҷтимоӣ, оид ба баргузори музокироти коллективӣ, назорати риояи қонунгузори меҳнатӣ, баррасии баҳсҳои меҳнатии коллективӣ, иштироки иттифокҳои касаба дар муқаррар намудани шароитҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд, ки ба сифати субъектҳои чунин муносибатҳои ва мутаносибан ба сифати субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ корфармоён, мақомоти намоёндагии кормандон, мақомоти баррасикунондаи баҳсҳои меҳнатии коллективӣ, мақомоти назорати давлатӣ ва ҷамъиятии риояи қонунгузорӣ оид ба меҳнат маҳсуб мешаванд.

Ҳамин тариқ, доираи субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ аз доираи субъектҳои муносибатҳои меҳнатӣ васеътар буда, на танҳо ҷонибҳои (иштирокчиёни) муносибатҳои ҳуқуқии сирф меҳнатӣ (кормандон ва корфармоён), балки дигар ашхосу мақомотеро, ки ба сифати иштирокчиёни дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманд баромад мекунанд, дарбар мегирад.

Ҳар яке аз субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дорои мақоми муайяни ҳуқуқӣ мебошанд, ки он аз унсурҳои муайян таркиб ёфтааст. Л.А.Сыроватская мазмуни **мақоми ҳуқуқии** субъектҳои ҳуқуқи меҳнатиро **аз қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ** иборат медонад¹. А.Ф.Нуртдинова ба чор унсур, ки мазмуни мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи

¹ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. –С.

меҳнатиро ташкил медиҳанд, ишора менамояд; 1) қобилхуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ; 2) ҳуқуқу ўҳдадориҳои субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ; 3) кафолатҳои ҳуқуқии баамалбарорӣ ва хифзи ҳуқуқу ўҳдадориҳои субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ; 4) ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои иҷро накардани ўҳдадориҳо². В.И. Миронов аз хусуси панҷ унсури мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ сухан меронад: 1) қобилиҳуқуқии меҳнатӣ; 2) қобиламалии меҳнатӣ; 3) маҷмӯи ҳуқуқу ўҳдадориҳои субъективии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ; 4) кафолатҳои баамалбарории ҳуқуқу ўҳдадориҳо; 5) қобилияти ба дӯш гирифтани масъулият барои кирдори содирнамудаи ғайриқонунӣ³.

Қобилхуқуқии меҳнатӣ гуфта, қобилияти доштани ҳуқуқу ўҳдадориҳои меҳнатӣ ва қобиламалии меҳнатӣ гуфта, тавассути амали хеш ба даст овардан ва тадбиқ намудани ҳуқуқҳои меҳнатӣ, муқаррар намудани ўҳдадорӣ ва иҷрои онҳо, инчунин бар ўҳда доштани масъулият барои иҷро накардани ўҳдадориҳоро меноманд.

Қобилхуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ дар тафовут аз қобилхуқуқӣ ва қобиламалии граждани тавъам, том ва тақсимнопазир буда, дар як вақт ба вучуд омада, дар як вақт қатъ мешаванд.

Қобилхуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ дар маҷмӯъ қобилсубъектии ҳуқуқиро ифода менамоянд.

Қобилсубъектии ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат муайян шуда, ҳамчун заминаи ато намудани ҳуқуқу ўҳдадориҳои субъективии **номутаҳаррики меҳнатӣ**

² Ниг.: Словарь по трудовому праву /Ответ ред.проф.Ю.П.Орловский. М.: Издательство БЭК, 1998. –С.460-464.

³ Ниг.: Миронов В.И. Трудовое право России: Конспект курса лекций. – С.61-62.

барои субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва заминаи дохил шудани онҳо ба муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятӣ хизмат мекунад.

Ҳуқуқу *ӯҳдадорихои субъективии номутаҳаррики меҳнатӣ* дар заминаи аснодҳои меъёрии ҳуқуқӣ қарор гирифта, хусусияти мусодирнопазир ва ибтидоиро доро буда, аз ҳуқуқу *ӯҳдадорихои мушаххас*, ки мазмуни муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо алоқаманди ҷамъиятиро ташкил медиҳанд, тафовути кулӣ доранд. *Ҳуқуқу ӯҳдадорихои мушаххаси меҳнатӣ натиҷа ва маҳсули амалигардонии ҳуқуқу ӯҳдадорихои субъективии номутаҳаррики меҳнатӣ мебошанд.*

Ҳуқуқу *ӯҳдадорихои номутаҳаррик*, мусодирнопазир ва ибтидоии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дар моддаҳои дахлдори Конститутсия (Сарқонуни) ҚТ, КМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо», «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи муҳофизати меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи хизмати давлатӣ», «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли», «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт шудаанд.

Қисме аз ин ҳуқуқу *ӯҳдадорихо* дар санадҳои байналмилалӣ инъикоси худро ёфтаанд. Масалан, дар Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон аз 10 декабри соли 1948 ҳуқуқҳои зайл сабт шудаанд: ҳуқуқ ба меҳнат; ҳуқуқ ба интиҳоби озодонаи касбу кор; ҳуқуқ ба шароитҳои одилона ва мусоиди меҳнат; ҳуқуқ ба ҳифозат аз бекорӣ; ҳуқуқ ба подоши баробар барои кори баробарқиммат; ҳуқуқ барои

таъсис ва шомил шудан ба иттифокҳои касаба баҳри ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои хеш; ҳуқуқ ба истироҳат, аз ҷумла ба руҳсатии даврии боподош.

Ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ субъективии номуаҳарриқи меҳнатиро на танҳо кормандон, инчунин дигар субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ доро мебошад, ҷунонҷӣ: мақомоти шуғли аҳоли ва бокортаъминкунӣ; корфармоён ва иттиҳодияҳои онҳо; мақомоти намояндагии кормандон; мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ; мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои меҳнатии фардӣ ва коллективӣ; мақомоти назорати риояи қонунгузори меҳнатӣ ва ғайра.

Баъзе аз муаллифон қафолатҳои ҳуқуқиро дар баробари қобилҳуқуқӣ ва қобилиамалии меҳнатӣ ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ меҳисобанд¹. Гурӯҳи дигари муаллифон бошанд, қафолатҳои ҳуқуқиро на ҳамчун унсури мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, балки ҳамчун категорияи мустақили ҳуқуқӣ маънидод менамоянд². *Ба ақидаи мо қафолатҳои ҳуқуқӣ бидуни ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва ҳуқуқи ӯҳдадорихо бошанд, бидуни қафолатҳои ҳуқуқӣ арзӣ ҳастӣ дошта наметавонанд. Аз ин лиҳоз, мустақилан ва мустақиман ҷой доштани ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ва қафолатҳои ҳуқуқии таъмини онҳо ғайриимкон аст. Пас, қафолатҳои ҳуқуқӣ дар қатори қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ қисми таркибии мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқи меҳнатиро ташкил медиҳанд.*

Қонунгузори ҷиҳати таъмин ва риояи воқеии ҳуқуқи ӯҳдадорихоӣ субъективии дар пояи қонун

¹ Ниг.: Словарь по трудовому праву /Отв. ред. проф. Ю.П.Орловский. – С.463.

² Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. 2-е изд., перераб и доп. –С.66-67.

қарордошта, ки мазмуни мақоми ҳуқуқии субъектҳои ҳуқуқ меҳнатиро ташкил медиҳанд, кафолатҳои муайяни ҳуқуқиро муқаррар намудааст.

Кафолатҳои ҳуқуқӣ аз лиҳози мазмун ба кафолатҳои моддӣ ва муруфиавӣ, аз лиҳози ҳадафу тайинот бошад, ба кафолатҳои баамалбарории ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва кафолатҳои ҳифзи онҳо тақсим мешаванд.

Намунаи **кафолатҳои ҳуқуқиро**, ки баамалбарории ҳуқуқҳои меҳнати кормандонро таъмин менамоянд, аз ҷумла дар моддаҳои зерини КМ ҚТ дарёфт намудан мумкин аст: моддаи 7 (Манъи меҳнати иҷборӣ), моддаи 28 (Озод будани шартномаи меҳнатӣ), моддаи 29 (Кафолатҳо хангоми қабул кардан ба кор), моддаи 35 (Гузаронидан ба кори дигари доимӣ), моддаи 39 (Маҳдуд кардани гузаронидан ба корҳои ғайритаҳассусӣ).

Дигар воситаи таъмини баамалбарории ҳуқуқу ӯҳдадорихои субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, **ҷавобгарии ҳуқуқӣ** маҳсуб мешавад, ки онро А.Ф.Нуртдинова ба сифати унсури мақоми ҳуқуқии субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ эътироф менамояд¹. Л.А.Сыроватская бошад, **ҷавобгарии ҳуқуқиро** на ба сифати унсури мақоми ҳуқуқии субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ, балки ҳамчун **категорияи мустақили ҳуқуқӣ меҳисобад**². Дарвоқеъ унсури мақоми ҳуқуқии субъекти ҳуқуқи меҳнатиро на ҷавобгарии субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ, *балки қобилияти ӯ ҷиҳати ба дӯш бардоштани ҷавобгарӣ барои иҷро накардани ӯҳдадорихои меҳнатӣ ташкил медиҳад*.

Дар ҳуқуқи меҳнатӣ ҷавобгарии интизомии кормандон, ҷавобгарии моддии ҷонибҳои шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, ҷавобгарии маъмурӣ ва

¹ Ниг.: Словарь по трудовому праву / Отв.ред.проф. Ю.П.Орловский. –С.463-464.

² Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. –С. 64-66.

чиноятии ашхоси мансабдори ташкилот барои вайрон намудани қонунгузорӣ оид ба меҳнат ва муҳофизати меҳнат маълум аст, ки дар иртибот ба иҷро накардани ўҳдадориҳои меҳнатӣ аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ татбиқ мешаванд.

§2. Шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ

Ба ҳайси яке аз субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ шахси воқеӣ маҳсуб мешавад.

Мақоми ҳуқуқи шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ аз мақомоти ҳуқуқи ҷунин шахс ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ (корманд) тафовут дорад. *Шахси воқеӣ ҳанӯз то дохил шудан ба муносибатҳои ҳуқуқи меҳнатӣ, яъне бо дору гаитан ба қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ мақоми субъекти ҳуқуқи меҳнатиро касб менамояд.*

Қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнати шахси воқеӣ ҷудонопазир буда, дар ҳамбастагӣ қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати ўро ташкил медиҳанд.

Қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шахси воқеӣ бо маҳаки иродавӣ ва синну соли тавсиф гашта ба қобилияти воқеии инсон ба меҳнат (қобилияти меҳнатӣ) алоқаманд мебошад. Қобилияти меҳнатӣ бошад, ҳамчун қобилияти ҷисмонӣ ва рӯҳии инсон ба меҳнат маънидод мешавад.

Дар ҳуқуқи меҳнатӣ қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии тавъам буда, бидуни яқдигар вучуд дошта наметавонанд. Дар ҳуқуқи граждани бошад, қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии ба ҳам рост намеоянд, яъне шахс метавон қобилҳуқуқ буда, ҳамзамон дуро қобиламалии набошад.

Қобилҳуқуқи граждани аз лаҳзаи таваллуди шахси воқеӣ ба вучуд омада, бо фавти ў қатъ ме-

гардад (қ.2 моддаи 18 ГК РТ). **Қобиламалии граждани** бошад, дар ҳаҷми пурра бо фаро расидани балоғат, яъне бо расидани шахси воқеӣ ба синни ҳаҷдаҳ ба миён меояд (қ.1 моддаи 22 ГК РТ). Чунин ҳолат дар ҳуқуқи меҳнатӣ ғайриимкон аст. Танҳо бо расидан ба синни балоғати меҳнатӣ шахси воқеӣ қобилиҳуқуқи меҳнатиро доро мегардад. Аз лаҳзаи ба синни балоғати меҳнатӣ расидани шахси воқеӣ, инчунин қобиламалии меҳнати ӯ низ ба миён меояд.

Чунин ҳолатро хусусияти шахсӣ доштани меҳнат сабаб мегардад. Танҳо шахси воқеӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои меҳнатӣ ва субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ метавонад мустақилона ва мустақиман аз қобилияти меҳнати хеш ихтиёрдорӣ намуда, онро амалӣ гардонад. *Аз ин лиҳоз, истифода аз ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва иҷрои вазифаҳои меҳнатӣ тавассути намоянда нумумкин аст.*

Қобилияти субъектҳуқуқи меҳнатӣ (қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ) ба қобилияти субъектҳуқуқи **умумӣ, пурра, маҳдуд** ва **маҳсус** таҷзия мешавад. **Қобилияти субъектҳуқуқи умумии меҳнатӣ** бо расидани шахси воқеӣ ба синни понздаҳ, қобилияти пурраи субъектҳуқуқи меҳнатӣ бошад, бо расидан ба синни ҳаҷдаҳ ба вучуд меояд. Дар ҳолатҳои истисноӣ баҳри омодаسازی ба меҳнати истеҳсоли ва бо дарназардошти ҳифзи саломатӣ, камолоти ҷисмонӣ ва рӯҳии талабагонии макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, омӯзгоҳҳои касбии техникӣ, муассисаҳои таълимии миёнаи маҳсусро, ки ба синни чордаҳсола расидаанд, ба қор қабул намудан мумкин аст бо шарте, ки **яқум**, қори аз қониби чунин шахс иҷрошаванда ба гурӯҳи қорҳои сабук мутаалиқ бошад, **дуҷум**, қори иҷрошаванда ба саломати ӯ зарар нарасонад, **сеҷум**, иҷрои чунин қор раванди мӯътадили таълими

(тахсили) хонандаро халалдор насозад, **чорӯм**, барои иҷрои чунин кор розигии яке аз волидон ё ашхоси ивазкунандаи онҳо гирифта шуда бошад (моддаи 174 КМ ҚТ). Ҳамин тавр, қобилияти субъектҳукуки маҳдуди шахси воқеӣ аз синни чордаҳсолагӣ ба вучуд омада, то расидан ба синни понздаҳсолагӣ идома меёбад.

Барои ишғоли вазифаю мансабҳои муайян шахс бояд дорои **қобилияти субъектҳукуки маҳсус** бошад, яъне аз лиҳози омодагии касбӣ, дараҷаи тахассус, ки бо асноди зарурӣ собит мешаванд, ҷавобгӯи талаботҳои муайяну мушаххаси тахассусӣ бошад. Масалан, тибқи муқаррароти қ.1 моддаи 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 13 ноябри соли 1998, ба хизмати давлатӣ шаҳрвандони ба синни ҳаҷдаҳсолагӣ расидаи ҚТ, ки дорои маълумоти зарурӣ буда, ба талаботҳои нисбати хизматчиёни давлатӣ муқарраршуда мувофиқатдоранд, қабул карда мешаванд. Талаботҳои тахассусии нисбати хизматчиёне, ки мансабҳои давлатии хизмати давлатиро ишғол менамоянд, чунинанд:

- дараҷаи маълумоти касбӣ бо дарназардошти гурӯҳ ва тахассуси мансабҳои давлатии хизмати давлатӣ;

- собиқа ва малакаи корӣ аз рӯи ихтисос;

- дараҷаи донишони Конститутсияи (Сарқонун) ҚТ, Қонунҳои ҚТ ва дигар асноди меъёрии ҳуқуқӣ (қ.5 моддаи 8 Қонуни мазкур).

Қобилияти субъектҳукуки меҳнатӣ ба инсон дар тӯли тамоми ҳаёти ӯ таалуқ дорад.

Бо вучуди он, қонунгузор дар мавриди ишғоли баъзе мансабу вазифаҳо синни ниҳоиро муқаррар намудааст (масалан, барои ишғоли мансаби хизматчиӣ давлатӣ 60 (моддаи 17 Қонуни ҚТ «Дар бораи хизмати давлатӣ»), барои ишғоли вазифаи судья 65 (моддаи 11 Қонуни конститусионии ҚТ «Дар бо-

раи судяҳо»). Аммо баъди мутаносубан расидан ба синни 60 ва 65 чунин ашхос метавонанд дар дигар мансубу вазифаҳое, ки барои ишғолашон синну соли ниҳой муқаррар нашудааст, қору фаъолият намоянд.

Шаҳрвандони ҚТ дорои қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати баробар буда, қонунгузорӣ ҳама гуна фарқгузорӣ, иҷозат надодан ё қабул накардан ба қор аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, наҷодӣ, ранги пӯст, чинсият, синну сол, дин, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд, баромади иҷтимоиро манъ намудааст (қ.1 моддаи 7 ҚМ ҚТ).

Қобилияти баробари субъектҳуқуқи меҳнатӣ танҳо бо ҳолатҳо ва тартиби муқаррарнамудаи қонун маҳдуд шуданаш имкон дорад (масалан, бо ҳукми қувваи қонунӣ пайдонамудаи суд дар асоси банди «в» моддаи 47 ҚМ ҚТ маҳрум қардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян).

Ба ҳайси субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ **шаҳрвандони хориҷӣ** ва **шаҳси бетабаа** низ маҳсуб мешаванд. Онҳо ҳуқуқ доранд аз қобилияти меҳнати худ озодона ихтиёрдорӣ намуда, навъи фаъолият ва касбро интихоб намоянд. Аммо қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа дар қиёс бо қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон маҳдуд аст.

Ба шахсони хориҷӣ ва бетабаа ҳуқуқи қору фаъолият намудан дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва иҷроия, амнияти давлатӣ, суд, прокуратура, дифоъ, мақомоти андоз дода нашудааст. Чунин ашхос наметавонанд шомил ба ҳайати сарнишинони тайёра, киштию заврақҳои ҳарбӣ ё тайёраҳои граждании Қумҳурии Тоҷикистон бошанд.

Қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон ишғоли чунин мансабҳо (вазифаҳо) ва иҷрои навъҳои зикршудаи фаъолияти меҳнатиро танҳо ба шаҳрвандони Қумҳурии Тоҷикистон раво дидааст. Зиёда аз он, қобилияти соҳибҳуқуқи меҳнати хатто гурӯҳҳои алоҳидаи шаҳрвандони хориҷӣ тафовут дорад. Дар баробари муқаррарот ва принсипҳои барои тамоми шахси хориҷӣ умумӣ, қонунгузори дар баҳши муносибатҳои меҳнатӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи чунин ашхос қоидаҳои махсуси қабул ба қор ва баъзе маҳдудиятҳоро дар мавриди ба амал баровардани намудҳои алоҳидаи фаъолияти меҳнатӣ пешбинӣ намулдааст.

Муқаррар намудани чунин қоидаҳои махсус ба мӯҳлат, ҳадаф ва асосҳои дар қаламрави Қумҳурии Тоҷикистон сукунат доштани ашхоси хориҷӣ, инчунин байни Қумҳурии Тоҷикистон ва мамлақати тавлиди чунин ашхос мавҷуд будани шартномаҳои танзимкунандаи муносибатҳо дар баҳши меҳнат алоқаманд мебошад¹.

§3. Корфармо ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ

Дар баробари қорманд, қорфармо ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ махсуб мешавад. Ба сифати қорфармо бошад, мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ, ташкилоти тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифташуда, инчунин намоянда ва филиалҳои он, шахси воқеии тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати соҳибқори фардӣ ё ба сифати истифодабарандаи меҳнати ашхоси дигар барои

¹ Ниг.: Қодиркулов Х.Р. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд.юрид.наук. –Душанбе, 2004. –С.20-22.

эхтиёҷоти хочагии истеъмолии худ ба қайд гирифташуда, эътироф гаштаанд.

Ташкилот ҳамчун корфармо ва дар айни замон ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ дорои қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ мебошад, ки яке аз унсурҳои он қобилияти ташкилот ҷиҳати ба шахс пешниҳод намудани кор мебошад. Қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ ба ташкилот имкон фароҳам месозад, фаъолияташро дар ҷодаи ташкили ҷараёни меҳнат, идоракунии ва пардохти он, аз ҷумла ихтиҳои низоми музди меҳнат, ҷорӣ намудани иловапулиҳо ба музди меҳнат, муқаррар намудани имтиёзу афзалиятҳои иловагӣ ба кормандон ва дар дигар ҷодаҳои татбиқу истифодаи меҳнати кормандон амалӣ гардонад.

Ташкилотҳо ҳамчун корфармо ва ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ аз лиҳози шакли моликият, шакли ташкилӣ- ҳуқуқӣ ва ҳадафи фаъолият ғунгунранг мебошанд. Агар аз лиҳози шакли моликият, ташкилотҳо ба ташкилотҳои дар пояи моликияти хусусӣ ва моликияти давлатӣ асосёфта таҷзия шаванд, пас аз лиҳози шакли ташкилӣ- ҳуқуқӣ ба ҷамъияту ширкатҳои хочагидорӣ (ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъиятҳои масъулияти иловагидошта, ҷамъиятҳои сахомӣ, ширкатҳои комил ва ба боварӣ асосёфта), кооперативҳои истехсолӣ, корхонаҳои давлатӣ ҷудо мешаванд. Ҳамзамон тамоми ташкилотҳои тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифташуда аз лиҳози ҳадафи фаъолият ба ду намуд ҷудо мешаванд, яъне ба ташкилотҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ.

Ба ташкилотҳои тичоратӣ, ширкату ҷамъиятҳои хочагидорӣ (ширкати комил, ширкати ба боварӣ асосёфта, ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ, ҷамъиятҳои

сахомӣ), кооперативҳои истехсолӣ, корхонаҳои давлатӣ шомиланд, ки ба даст овардани фоида ҳадафи асоси фаъолиятшон мебошад.

Намуди дуоми ташкилотҳо, ташкилотҳои ғайритиҷоратие мебошанд, ки ба даст овардани фоида ҳадафи асосии фаъолиятшонро ташкил намедихад (муассисаҳои аз ҳисоби молик маблағгузоришаванда, кооперативҳои матлуботӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё динӣ, бунёдҳои хайрия ва ғайра).

Қобилияти субъектҳукукии меҳнатии ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ аз лаҳзаи таъсис, яъне аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифтани онҳо ба вучуд омада (қ.2 моддаи 51 КГ ҚТ), аз лаҳзаи барҳам хурданашон аз байн меравад (қ. 8 моддаи 64 КГ ҚТ).

Қобилияти субъектҳукукии меҳнатии ташкилот аз маҷмӯи ҳукуку ӯҳдадорихои он ҳамчун корфармо ва ҳамчун субъекти муносибатҳои меҳнатӣ иборат мебошад.

Бастан ва бекор намудани шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ ва ба ин васила киро намудани кормандон, идоракунии ташкилот ва ҷараёни меҳнат, дар доираи салоҳият қабул намудани санадҳои дохилии ҳукукии барои кормандони ташкилот ҳатмӣ, ҳавасмандгардонии кормандон барои меҳнати сермаҳсулу намунавӣ, аз кормандон талаб намудани иҷрои қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, дигар қоидаҳо ва муқаррарот, инчунин иҷрои шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ ва дар сурати ғайридахлдор иҷро намудани вазифаҳои меҳнатӣ ё расонидани зарари моддӣ ба ҷавобгарии интизомӣ ё моддӣ мувоҷеҳ сохтани кормандон, аз зумраи ҳукуқҳои асосии корфармо мебошанд, ки дар моддаи 5 КМ ҚТ муайян шудаанд.

Дар баробари ҳукуқҳои асосӣ, ташкилот ҳамчун корфармо ва ҳамчун субъекти ҳукуқи меҳнатӣ

дорои **як қатор вазифаҳо** мебошад. Корфармо, аз ҷумла вазифадор аст:

1) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, КМ ҚТ, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатиро риоя намояд, барои кормандон шароити истеҳсоли фароҳам оварад, дар ташкилот риоя гардидани қоида ва меъёрҳои ҳифзи меҳнат, техникаи беҳатарӣ, санитарияи истеҳсоли ва ҳимоя аз сӯхторро таъмин намояд;

2) ҳангоми бастанӣ шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ кормандро бо шартномаи коллективӣ ва дигар санадҳои дохилии меърии ташкилот ошно созад;

3) музди меҳнати кормандро сари вақт пардозад;

4) ба кормандон васоит (таҷҳизот) ва маводи барои иҷрои кор заруриро муҳайё намояд.

Чи тавре, ки аз номи моддаи 5 КМ ҚТ бармеояд, номгӯи ҳуқуқи вазифаҳои дар он сабтшудаи корфармо нотаом ва номукамал мебошанд. Қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигаре мавҷуданд, ки ҳуқуқи вазифаҳои корфарморо мушаххас ва илова менамоянд. Масалан, тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизати меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», корфармо вазифадор аст, чиҳати таъмини ҳифзи меҳнат дар ташкилот амалҳои зеринро анҷом диҳад: ба тамоми кормандони нав ба кор қабулшуда оид ба ҳифзи меҳнат дастур диҳад; омӯзиши қаблии кормандонро дар бахши ҳифозати меҳнат ташкил намояд; кормандонро бо либос, пойафзол ва дигар васоити ҳифозати фардӣ таъмин намояд; ташхису муоинаи тиббии кормандонро дар мавридҳои муқаррарнамудаи қонун ташкил намояд.

Ҳукуку вазифаҳои ташкилот ҳамчун корфармо ва ҳамчун субъекти ҳукуқи меҳнатӣ тавассути **маъмурият ва роҳбари ташкилот** амалӣ мегарданд.

Ба ҳайати маъмурияти ташкилот роҳбари аввали он, ҷонишинони роҳбар, сармутахассисон, роҳбарони воҳидҳои ташкилот ва дигар ашхоси кормандони зерӣ иттифоқдошта шомиланд.

Маҳз маъмурият намоёндогии ташкилотро дар муносибатҳои меҳнатӣ анҷом дода, ҳукуқи вазифаҳои ба ташкилот тааллуқдоштаро аз номи ташкилот ва қисмати дигар онҳоро аз номи худ амалӣ месозад. Масалан, қабул намудан ба кор, ба кори дигар гузаронидан ва аз кор озод намудани кормандонро маъмурият аз номи худ, ба ҷавобгарии интизомӣ мувоҷеҳ сохтан ва андешидани чорабиниҳои ҷиҳати ҳифозати меҳнатро аз номи ташкилот анҷом медиҳад¹.

Мавқеи ба худ хосро **роҳбари аввали** ташкилот касб менамояд.

Ба мансаб тайин ё интихоб шудани роҳбари аввали ташкилот аз ҷониби соҳибмулк (муассис) ё мақомоти ваколатдорнамудаи соҳибмулк (муассис) сурат мегирад, яъне ба сифати корфармои роҳбари аввали ташкилот соҳибмулк (муассис) маҳсуб мешавад. Роҳбари аввали ташкилот бошад, на ҳамчун корфармо, балки ҳамчун шахси аз ҷониби соҳибмулк (муассиса) ваколатдоршуда, намоёндогони маъмурият ва дигар кормандони ташкилотро дар мувофиқа бо соҳибмулк (муассис) ё мустақиман ба кор қабул намуда, аз кор озод менамояд.

§4. Коллективи меҳнатӣ ҳамчун субъекти ҳукуқи меҳнатӣ

¹ Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. –С.81.

Коллективи меҳнатӣ ба сифати яке аз субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ маҳсуб мегардад.

Коллективи меҳнатӣ гуфта, иттиҳоди меҳнатӣ-иҷтимоии кормандонро меноманд, ки дорои ягонагии ташкилӣ, мақомоти идоракунии умумӣ ва манфиатҳои умумӣ буда, фаъолияти якҷояи меҳнатиро дар ҳудуди ташкилот ба амал мебарорад.

Ба ҳайати коллективи меҳнатии ташкилот тамоми кормандони кироя ва ҳамчунин аъзоёну иштирокчиёне, ки бо меҳнати шахсии худ дар фаъолияти ташкилот ширкат меварзанд, шомиланд (ғайр аз он ашхосе, ки корро дар асоси шартномаҳои ҳуқуқии граждани иҷро менамоянд).

Асосҳои меъриии ҳуқуқии фаъолияти коллективи меҳнатиро КМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ», «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 23 май соли 1998 ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Коллективи меҳнатӣ дорои ваколатҳои васеъ мебошад, ки тавассути мақомот ва намояндагони он ба амал бароварда мешаванд.

Маҷлиси умумӣ мақоми олии коллективи меҳнатӣ маҳсуб шуда, масъалаҳои муҳимтаринро ҳаллу фасл менамояд, аз ҷумла: 1) пешниҳоди талаботи кормандон дар хусуси муқаррар ва татбиқ намудани шароити меҳнат; 2) қабули қарор дар хусуси бастанӣ шартномаи коллективӣ; 3) баррасии лоиҳаи шартномаи коллективӣ ва қабули он; 4) шунидани ҳисоботи ҷонибҳои ба шартномаи коллективӣ имзогузошта роҷеъ ба иҷрои он (қисми 3 моддаи 24 КМ ҚТ); 5) тасдиқи Қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ; 6) қабули қарор дар хусуси баргузори корпартоӣ (қисми 2 моддаи 211 КМ ҚТ); 7) интиҳоби намояндагони кормандон ба ҳайати комиссия оид ба баҳсҳои меҳнатии фардӣ (моддаи 191

КМ ҚТ); 8) таъсис ва ваколатдор намудани намо-
яндагони кормандон барои баррасии баҳсҳои
меҳнати коллективӣ (қисими 1 моддаи 207 КМ
ҚТ); 9) интихоби мақомоти чамъиятии худфаъоли-
яти кормандони ташкилот ва ваколатдор намуда-
ни онҳо ва ҳ.к.

Дар сурати бо сабабҳои мухталиф ғайриимкон
будани баргузори маҷлиси умумӣ (бисёрбастӣ,
сершумор будани коллективи меҳнатӣ, набудани
бинои зарурӣ ва ғайра), бар ивази он конференсияи
коллективи меҳнатӣ даъват карда мешавад, ки до-
рои ҳуқуқи ҳаллу фасли тамоми масоили ба вако-
лати маҷлиси умумӣ таалуқдошта мебошад.

Дар амалӣ намудани ваколатҳои коллективи
меҳнати ташкилот, Шӯрои коллективӣ меҳнатӣ,
инчунин мақомоти чамъиятии худфаъолиятӣ, ки
дар маҷлиси умумии (конференсияи) коллективи
меҳнатӣ интихоб шуда, дар назди он
ҳисобдиҳандаанд, нақши муайяно мебозанд. Ва-
коллати Шӯрои коллективи меҳнатӣ, мақомоти
чамъиятии худфаъолияти кормандон дар оиннома
ва дигар санадҳои меъёрии дохилии ташкилот му-
айян мешаванд.

Мақомоти зикршуда дар доираи ваколат та-
моми масъалаҳои дахлдори манфиатҳои коллекти-
ви меҳнатиро ҳаллу фасл менамоянд, ғайр аз масо-
или ба ваколлати маҷлиси умумии (конференсияи)
коллективи меҳнатӣ таалуқманд.

§5. Мақомоти намояндагии кормандони ташкилот ва мақомоти намояндагии корфармоён ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ

Намояндагони кормандон дар ташкилотҳо
ашхосе мебошанд, ки аз тарафи мақомоти ташки-

лотҳо мутобики қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидаанд.

Намояндагии кормандони ташкилотро иттифокҳои касаба ва мақомоти интиҳобии онҳо, инчунин мақомоти худфаъолияти аз ҷониби маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ интиҳобшуда ба ӯҳда доранд.

Асоси ҳуқуқии фаъолияти намояндагони кормандони ташкилотро КМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи шарикӣ ва иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ», инчунин созишномаю шартномаҳои коллективӣ ташкил медиҳанд.

Иттифокҳои касаба ташкилотҳои ихтиёрии ҷамъиятӣ буда, ба мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии меҳнаткашон таъсис дода мешаванд.

Меҳнаткашон, хонандагони муассисаҳои таълимӣ ҳуқуқ доранд озодона ва бо ихтиёри худ, бидуни ҳеч гуна иҷозати пешакӣ иттифокҳои касаба созмон диҳанд.

Кормандон ҳуқуқ доранд дар ташкилоту муассисаҳо ташкилотҳои иттифоқи касаба барпо наоянд, ба шарт ки дар онҳо на камтар аз се як ҳиссаи кормандон, вале на камтар аз се корманд муттаҳид гашта бошанд.

Иттифокҳои касаба дар фаъолияти худ мустақил мебошанд. Онҳо мустақилона оиннома ва низомномаҳои худро тарҳрезӣ ва тасдиқ карда, мақомоти роҳбарикунандаро интиҳоб менамоянд.

Дар баробари иттифокҳои касаба, манфиати кормандони ташкилотро мақомоти ҷамъиятии худфаъолиятӣ низ намояндагӣ мекунанд, ки аз ҷониби маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ интиҳоб карда мешаванд. **Мақомоти**

худфаъолияти чамъиятӣ, иттиҳодияи чамъиятиест, ки узвиятро доро набуда, ҳадаф аз таъсиси он амалигардонӣ ва хифзи ҳуқуқҳои граждани, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва озодихоӣ шаҳрвандон мебошад (моддаи 6 Қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои чамъиятӣ»).

Мақомоти худфаъолияти чамъиятӣ, ҳамчун иттиҳодияи чамъиятӣ дар шаклҳои гуногун таъсис дода мешаванд: шӯрои занон; шӯрои собиқдорон; иттифокҳои илмӣ, техникаӣ, фарҳангӣ, варзишӣ, эҷодӣ ва ғайра.

Мақомоти намояндагии кормандони ташкилотҳои дорои ваколатҳои васеъ мебошанд. Масалан, ташкилотҳои ибтидоии иттифокҳои касаба дорои чунин ҳуқуқҳо мебошанд:

1) ҳуқуқи мусоидат ба шуғлмандӣ (қисми 3 моддаи 11 Қонун «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо»);

2) ҳуқуқ ба баргузори ва пешбурди музокироти коллективӣ;

3) бастан, тағйир додан, катъ намудани шартномаи коллективӣ ва назорати иҷроии шартҳои шартномаи коллективӣ (моддаи 12 Қонуни мазкур);

4) ҳуқуқ ба иштирок дар баррасии баҳсҳои меҳнатии коллективӣ ва фардӣ (моддаи 15 Қонуни мазкур);

5) ҳуқуқ ба ташкил ва баргузори корпартоӣ, намоиш, маҷлис, роҳпаймоӣ ва гирдиҳамоӣ (қисми 4 моддаи 4 Қонуни мазкур);

6) ҳуқуқ ба назорати риояи қонунгузори меҳнатӣ (моддаи 14 Қонуни мазкур);

7) ҳуқуқи иттифокҳои касаба ба хифзи иҷтимоии кормандон (моддаи 13 Қонуни мазкур).

Мақомоти намояндагии кормандони ташкилот интихобӣ буда, дар фаъолияти худ ба ягон

мақомоти давлатию хоҷагӣ, дигар созмонҳои сиёсӣ чамъиятӣ тобеъ намебошанд. Онҳо ба хо-тири ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии қор-мондон созмон дода шуда, фаъолиятшонро дар асоси муқаррароти қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, оинномаҳои ба тариқи дахлдор тасдиқшуда, созишнома ва шартномаҳои коллективӣ амалӣ месозанд.

Даҳолати мақомоти давлатӣ ва ашхоси мансабдорро ба фаъолияти иттифокҳои қасба, ки ҳамчун мақомоти намоёндагии қормондон махсуб мешаванд, қонунгузори манъ намудааст (қисми 2 моддаи 4 Қонун «Дар бораи иттифокҳои қасаба, ҳуқуқҳо ва қафолатҳои фаъолияти онҳо»).

Мақомоти иттифокҳои қасаба, мақомоти худфаъолияти дар муассисаю ташкилотҳои фаъолиятдошта бо асосҳо ва тартиби дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иттифокҳои қасаба, ҳуқуқҳо ва қафолатҳои фаъолияти онҳо» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои чамъиятӣ» муайяншуда, қатъ ме-гардад. Масалан, тибқи муқаррароти қисми 1 моддаи 17 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои чамъиятӣ», чунин иттиҳодияҳо бо қарори маҷлиси умумӣ ё суд барҳам дода мешаванд.

Тибқи қ.3 моддаи 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттифокҳои қасаба, ҳуқуқҳо ва қафолатҳои фаъолияти онҳо», қорфармо ва дигар ашхоси вақолатдори ӯ, ки ба фаъолияти қонунии мақомоти намоёндагии қормондони ташкилот даҳолат намуда, онро ҳалалдор месозанд, инчунин фаъолияти онро боз медоранд ё манъ менамоёнд, дар тартиби муқаррарнамудаи қонунҳои Қумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ қашада мешаванд. Масалан, барои монъеъ шудан ё даҳолат намудан ба фаъолияти қонунии иттиҳодияҳои чамъиятӣ, ки боиси ба та-ври назаррас ҳалалдор гаштани ҳуқуқ ва ман-

фиатҳои қонунии онҳо гаштаанд, ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад маоши ҳадди ақали ё маҳрум кардан аз озодӣ ба мӯҳлати то се сол ё ҳафт ба мӯҳлати то чор моҳ мешбинӣ шудааст (моддаи 158 КМ ҚТ).

Вазифаҳои дар моддаи 21 КМ ҚТ муайяншудаи корфармо нисбат ба мақомоти намояндагии қормандон умумӣ ва номукамал мебошанд. Дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки ҳуқуқҳои дар моддаи мазкур муайяншударо мушаххас ва пурра менамоянд, чунончи: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои онҳо» (моддаҳои 19, 22); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ» (моддаи 3, қисми 2 моддаи 4, қисми 4 моддаи 5, банди 6 қисми 3 моддаи 17). Аз ҷумла дар қисми 4 моддаи 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ», вазифаи корфармо дар бобати ба мақомоти намояндагии қормандон пешниҳод намудани иттилооти пурра ва бозғамии барои пешбурди музокирот ва бастанӣ созишномаю шартномаи коллективӣ зарурӣ, муқаррар шудааст.

Дар моддаи 22 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттифокҳои касба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» бошад, вазифаҳои корфармо дар бобати таъмини моддӣ фаъолияти иттифокҳои касба (мақомоти намояндагии қормандон) мушаххас шудаанд.

Нақши назаррасро дар мукамал ва мушаххасгардонӣ вазифаҳои корфармо нисбати мақомоти намояндагии қормандон, **созишномаю шартномаҳои коллективӣ** мебозанд.

Созишномаи қаблан зикршудаи генералӣ барои солҳои 2002-2005, аз ҷумла вазифаҳои зерини

корфармоёнро нисбати мақомоти намояндагии кормандон муқаррар намудааст:

1) риояи ҳуқуқ ва кафолатҳои фаъолияти иттифокҳои касаба, аз ҷумла ҳуқуқҳои молумулкии онҳо;

2) мамониат накардан барои ташкил ва фаъолияти иттифокҳои касабаи ташкилотҳои ба моликияти гуногун асосёфта;

3) ҷиҳати иҷрои вазифаҳои оинномавӣ ва ваколатҳои ҳуқуқии иттифокҳои касаба фароҳам овардани шароитҳои мусоид;

4) барои намояндагони иттифокҳои касаба таъмин намудани ҳуқуқи озодона роҳ ёфтани ва ворид шудани ба муассисаю ташкилотҳо баҳри дар амал тадбиқ намудани вазифаҳои оинномавӣ ва ҳуқуқҳои, ки қонунгузори муқаррар кардааст (моддаи 37).

Зиёда аз он, дар Созишномаи генералӣ тавсия шудааст, ки дар созишномаҳои соҳавӣ, минтақавӣ ва шартномаҳои коллективӣ муқаррароти зерин дохил карда шаванд:

1) ба андозаи на камтар аз 0,15 фоизи фонди музди меҳнат ба ташкилотҳои иттифокҳои касаба гузаронидани маблағ баҳри ташкили корҳои оммавӣ- фарҳангӣ ва варзишӣ – солимгардонӣ;

2) ба мақомотҳои иттифокҳои касаба ба таври ройгон ба истифода додани дастгоҳҳо, бино, воситаҳои нақлиёту алоқаи зарурӣ.

Қонунгузори дар баробари сатҳи ақали ҳуқуқи кафолатҳои меҳнатӣ, ки ҳоси тамоми кормандон мебошанд, барои кормандони узви мақомоти намояндагии кормандон кафолатҳои иловагиро муқаррар намудааст. Кафолатҳои дар моддаи 21 КМ ҚТ зикршуда нопурра буда, дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» ва

«Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ», инчунин дар ҳуди созишномаю шартномаҳои коллективӣ мукамал ва мушаххас мегарданд.

Моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» ба кафолатҳои бахшида шудааст, ки нисбат ба аъзоёни аз кори асосии истеҳсолӣ озод набудани мақомоти дахлдори интихобии иттифоқҳои касаба муқаррар шудаанд. Тибқи ин модда, кормандони ба ҳайати мақомоти иттифоқҳои касаба интихобшуда, вале аз кори асосии истеҳсолӣ озод набуда аз кафолатҳои зерин бархурдоранд:

1) бидуни ризоияти қаблии мақомоти дахлдори интихобии иттифоқи касаба номумкин будани татбиқи муҷозоти интизомӣ нисбат ба корманди аъзои ин мақомот;

2) бидуни ризоияти қаблии мақомоти дахлдори интихобии иттифоқҳои касаба манъ будани аз кор озодкунии корманди аъзои ин мақомот;

3) аз кори истеҳсолӣ озод намудани корманд дар давраи дар анҷуманҳо, конференсияҳои иттифоқҳои касаба иштирок намудани ӯ ба ҳайси вакил бо пардохти музди меҳнат аз ҳисоби маблағҳои иттифоқҳои касаба ва ғайра.

Дар моддаи 21 Қонуни мазкур бошад, кафолатҳои муқаррар шудаанд, ки ба кормандони аз кори асосиашон озоди аъзои мақомоти интихобии иттифоқи касаба буда, дахлдоранд. Яке аз чунин кафолатҳои муқаррарнамудаи қисми 1 моддаи 21 Қонуни мазкур айнан дар қисми 2 моддаи 21 ҚМ ҶТ оварда шудааст, ки тибқи он барои кормандоне, ки бинобар интихоб шуданашон ба мақомоти намояндагӣ аз кори асосӣ озод гардидаанд, пас аз хотимаи ваколатҳои интихобиашон ҷои кори (ва-

зифаи) қаблӣ пешниҳод карда мешавад, агар чуни кор мавҷуд набошад, пас ҷои кори (вазифаи) ба он баробар дар ҳамон ташкилот пешниҳод мегардад.

Ҷолиби тавачҷӯҳ аст, ки қисми 2 моддаи 21 Қонун «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо» ба мазмуни қисми 2 моддаи 21 КМ ҚТ анҷоми мантиқӣ додаст. Дар он омада, ки агар имкони пешниҳоди кори дахлдор набошад, маъмурияти ҷои кори қаблӣ, дар сурати барҳам хурдани ташкилот бошад, иттифоқи касаба вазифадоранд, ки музди миёнаи меҳнати кормандро барои тамоми давраи бокортаъминкунӣ, вале на зиёда аз шаш моҳ ё барои тамоми давраи таҳсилу бозомӯзии касбӣ нигоҳдоранд.

Намояндагии корфармоёнро иттиҳодияҳои корфармоён ба амал мебароранд.

Иттиҳодияҳои корфармоён, ташкилотҳои ғайритиҷоратие мебошанд, ки баҳри намояндагӣ ва ҳифзи манфиатҳои аъзоёнашон дар низоми шарикӣ иҷтимоӣ аз ҷониби корфармоён созон дода мешаванд.

Ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ, иттиҳодияҳои корфармоён дар шакли иттифокҳо, иттиҳодияҳо, конгрессҳо ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ таъсис ёфта, фаъолият менамоянд.

Тамоми иттиҳодияҳои корфармоён сарфи назар аз шаклу намуд ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ буда, дар пояи узвият қарор доранд ва фаъолиятшон дар асоси оинномаи аз ҷониби мақомоти дахлдори Вазорати адлия бақайдгирифташуда сурат мегирад. Ширкат дар низоми шарикӣ иҷтимоӣ ва фаъолияти комиссияи (мақомоти) сегона, гузаронидани музокирот дар хусуси бастанӣ созишномаҳо ва ба амал баровардани назорат аз ҷараёни иҷрои онҳо, ширкат дар баррасии баҳсҳои

коллективӣ ба сифати ҳадафи асосии иттиҳодия дар оиномаи он инъикос меёбанд.

Фаъолияти иттиҳодияи корфармоён дар асоси принципи аъзогиву хоричшавии ихтиёрии корфармоён ва (ё) иттиҳодияҳои онҳо сурат мегирад.

Иттиҳодияҳои корфармоён мақсад, намуд ва самтҳои фаъолиятшонро мустақилона муайян менамоянд.

Иттиҳодияҳои корфармоён, иттифокҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар баҳши муносибатҳои иҷтимою меҳнатӣ ва муносибатҳои иқтисодии ба онҳо марбут дар асоси принципҳои шарикӣ иҷтимоӣ ҳамкорӣ мекунад.

Иттиҳодияҳои корфармоён фаъолияти худро новобаста ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, иттифокҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба амал мебароранд.

Даҳолати мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва шахсони мансабдори онҳо ба фаъолияти иттиҳодияҳои корфармоён, ки ҳуқуқҳои иттиҳодияҳои корфармоёнро маҳдуд месозад ё барои амали қонунии фаъолияти оинномавии онҳо мамониат мекунад, манъ аст.

Тартиби ҳамкориҳои иттиҳодияҳои корфармоён аз ҷониби ҳуди онҳо мувофиқи оиннома ва қарорҳои мақомоти идоракунии иттиҳодияҳои корфармоён муайян карда мешавад.

Иттиҳодияҳои корфармоён метавонанд аз рӯи нишонаҳои худудӣ, соҳавӣ, байнисоҳавӣ, худудиву соҳавӣ таъсис дода шаванд.

Иттиҳодияи ҷумҳуриявии корфармоён - иттиҳодияе мебошад, ки дар асоси ихтиёрӣ аз тарафи иттиҳодияҳои соҳавии ҷумҳуриявӣ (байнисоҳавӣ) ва худудии корфармоён таъсис дода шудааст ва дар

худуди беш аз нисфи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад.

Иттиҳодияи соҳавии (байнисоҳавии) ҷумхуриявӣ корфармоён иттиҳодияе мебошад, ки дар асоси ихтиёри аз тарафи корфармоёни соҳа (соҳаҳо) ё намуди (намудҳои) фаъолият таъсис дода шуда, дар маҷмӯъ дар худуди беш аз нисфи қаламрави ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад ва (ё) бо онҳо на кам аз нисфи кормандони соҳа (соҳаҳо) ё намуди (намудҳои) фаъолият муносибати меҳнатӣ доранд.

Иттиҳодияи вилоятии (аз он ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон) корфармоён иттиҳодияест, ки дар асоси ихтиёри аз тарафи корфармоён ва (ё) иттиҳодияи соҳавии вилоятӣ ва шахру ноҳиявии корфармоён таъсис дода шудааст ва дар худуди як вилояти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунад.

Иттиҳодияи соҳавии вилоятии (аз он ҷумла Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон) корфармоён иттиҳодияест, ки дар асоси ихтиёри аз тарафи корфармоёни соҳа (намуди фаъолият) таъсис дода шудааст ва дар худуди як вилояти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дорад.

Иттиҳодияи шахрии (ноҳиявии) корфармоён бошад, иттиҳодияе, мебошад, ки дар асоси ихтиёри аз тарафи корфармоён ва (ё) иттиҳодияҳои соҳавии шахрӣ (ноҳиявӣ) таъсис дода шудааст ва дар худуди як шахр ё ноҳия фаъолият менамояд.

Иттиҳодияи соҳавии шахрии (ноҳиявии) корфармоён – иттиҳодияе, ки дар асоси ихтиёри аз тарафи корфармоёни соҳа (намуди фаъолият) таъсис дода шудааст ва дар худуди як шахр ё ноҳия фаъолият дорад.

Иттиҳодияҳои корфармоён ҳуқуқ доранд, ки федератсия ва конфедератсияҳо ташкил намоянд ё

ба онҳо ҳамроҳ шаванд. Феълан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои зайли корфармоён фаъолият доранд: Ассотсиатсияи миллии соҳибкории хурд ва миёна; Иттифоқи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва кооперативҳои соҳаи кишоварзӣ; Ассотсиатсияи «Одамият»; Иттифоқи илмию саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуқуқу ӯҳдадорихои иттиҳодияҳои корфармоён муфассал ва мушаххас дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён» ва «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ» муқаррар шудаанд.

Иттиҳодия мутобиқи ҳуҷҷатҳои таъсисӣ мақомоти иҷроияи ҳудро ташкил медиҳад, ки он метавонад дастаҷамъӣ (раёсат, шӯро) ё яқасардорӣ (раис, директор, директори генералӣ) бошад. Мақомоти иҷроия аз номи иттиҳодияи корфармоён баромад намуда, роҳбарии фаъолияти ҷорӣ онро ба амал мебарорад. Масалан, ба Созишномаи генералии байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳодияҳои корфармоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифокҳои касабаи Тоҷикистон барои солҳои 2003-2005 басташуда, раисони иттиҳодияҳои зерин имзо гузоштаанд: Ассотсиатсияи миллии соҳибкорӣ хурд ва миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон; Иттифоқи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва кооперативҳои кишоварзӣ; Иттифоқи илмию саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон; Ассотсиатсияи «Одамият».

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

1. Мафҳуми субъектҳои ҳуқуқиро маънидод намоед. Мафҳуми қобилҳуқуқӣ, қобиламалӣ ва қобилияти субъектҳуқуқиро равшан созед.

2. Қобилияти субъектҳукукии меҳнатӣ ва таркиби онро маънидод намуда, онро бо қобилияти субъектҳукукии граждани муқоиса намоед.
3. Мақоми ҳукукии ашхоси ҳукукӣ ҳамчун субъектҳои ҳукуки меҳнатиро тавсиф диҳед.
4. Ҳолати ҳукукии корфармо ҳамчун субъекти ҳукуки меҳнатӣ дар чӣ зоҳир мегардад? Қобилияти субъектҳукукии меҳнатии шахсони воқеӣ аз қобилияти субъектҳукукии корфармо чӣ тафовут дорад?
5. Мафҳуми коллективи меҳнатӣ ҳамчун субъекти ҳукуки меҳнатиро маънидод намуда, ваколатҳои онро дар бахши меҳнат муайян созед.
6. Мафҳуми мақомоти намояндагии кормандони ташкилот, асосҳои ҳукуки ҷаъолияти онҳоро равшан намоед. Мақомоти намояндагии кормандони ташкилот ҳамчун субъекти ҳукуки меҳнатӣ дорои кадом ваколатҳо мебошад?
7. Мафҳум ва намунаҳои мақомоти намояндагии кормандонро муайян созед. Мақомоти намояндагии корфармоён дорои кадом ваколатҳо мебошанд? Тарзи ташкил ва ҷаъолияти мақомоти намояндагии корфармоён бо кадом санадҳои меъриӣ муайян шудаанд?

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М., 1948.
2. Барабаш А.Т. К вопросу о некоторых свойствах трудового правоотношения //Государство и право. 2000. №12.
3. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан. М., 1972.
4. Гейхман В.Л. Особые основания возникновения трудовых правоотношений //Советское государство и право. 1973. №5.
5. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение. М., 1977.
6. Дмитриева И.К. Правовое положение преподавателей вуза //Вестник Московского университета. Серия «Право». 1995. №2.
7. Иванов С.А., Лившиц Р.З., Орловский Ю.П. Советское трудовое право: вопросы теории. М., 1978.
8. Куренной А.М. Трудовое право на пути к рынку. М., 1997.

9. Курилов В.И. Личность. Труд. Право. М., 1989.
10. Лебедев В.М. Трудовое право. Проблемы общей части. Томск, 1998.
11. Маврин С.П. Современные проблемы общей части российского трудового права. СПб., 1993.
12. Скобелкин В.Н. Трудовое правоотношения. М., 1999.

БОБИ V.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ дар баҳши ҳуқуқи меҳнатӣ

Мафҳум ва тавсифи умумии низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ. Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ва хусусиятҳои он. Субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ. Мазмуни муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ. Асосҳои пайдоиш, тағйирот ва қатъшавии муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ. Муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманд ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ.

§ 1. Мафҳум ва тавсифи умумии низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ

Ҳама гуна муносибати ҷамъиятӣ дар сурати ҷой доштани **ду шарт** шакли муносибати ҳуқуқиро пайдо мекунад. **Якум**, он бояд дар амалу рафтори иродавии одамон ифода гардад ва **дуюм**, тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим шавад¹.

Аз ин рӯ, муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд ҳамчун натиҷа ва маҳсули таъсири меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ ба муносибатҳои ҷамъиятии дар баҳши татбиқи меҳнат амалдошта баромад мекунанд.

Робитаи ҳуқуқии байни субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ бошад, дар ҳоле барқарор мешавад, ки агар онҳо амалу рафтори иродавии аз лиҳози ҳуқуқӣ муҳимро анҷом диҳанд. Маҳз чунин амалу рафтор асоси пайдоиши муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ мегарданд, ки шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ аз қабилӣ чунин амалу рафтори аз лиҳози ҳуқуқӣ муҳими корманд ва корфармо маҳсуб мегардад.

Байни иттифокҳои касаба ҳамчун намоёндагони кормандон, корфармоён ва дигар субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ дар асоси амалҳои аз лиҳози ҳуқуқӣ муҳими онҳо, дигар муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятии бо муносибатҳои меҳнатӣ алоқаманд ба вучуд меоянд.

Муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд дар маҷмӯъ

¹ Ниг.: Трудовое право России: Учебник/Под ред. А.М.Куренного.- С.85.

низомии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи меҳнатиро таъкил медиҳанд.

Ҳамин тавр, низомии муносибатҳои ҳуқуқии бахши ҳуқуқи меҳнатӣ гуфта, маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятии байни субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ бавучуд меомадаро меноманд, ки бо дарназардошти услуби ҳос ва принципҳои ягона тавассӯти меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танзим мешаванд.

Дар низомии муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқи меҳнатӣ мавқеи асосӣ ва марказиро бешак муносибати ҳуқуқии меҳнатии байни корманду корфармо ишғол намуда, хусусияти дигар муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятии ба он алоқамандро муайян месозанд.

Муносибатҳои маҳсул ва алоқаманд ба муносибатҳои меҳнатӣ он муносибатҳое мебошанд, ки мавҷудияташон бо шартӣ дар гузашта, феълан ё дар оянда ҷой доштани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ имкон дорад. Масалан, агар муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ҷой надошта бошанд, пас ҷой доштани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҷодаи ташкил ва идоракунии меҳнат, назорати риояи қонунгузории меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат, иштироқи кормандон ва иттифокҳои касаба дар муқаррар намудани шароитҳои меҳнат, дар бахши шарикии иҷтимоӣ ғайриимкон аст. Пас, муносибатҳои ҳуқуқии маҳсул ва алоқаманд ба муносибатҳои меҳнатӣ мустақиман маънӣ ва аҳамият надошта, бидуни муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ҷой дошта наметавонанд.

Муносибатҳои маҳсул ва алоқаманд ба муносибатҳои меҳнатӣ оид ба масъалаҳои зерин ба вучуд меоянд:

- 1) оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат;
- 2) оид ба бокортаъминкунии аз ҷониби корфармо;

- 3) оид ба шарикӣ иҷтимоӣ, пешбурди музокиротҳои коллективӣ, бастан ва иҷрои шартномаҳои коллективӣ созишномаҳо;
- 4) оид ба иштироки кормандон ва иттифоқҳои касба дар муқаррарнамудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузори меҳнатӣ дар мавридҳои муқаррарнамудаи қонун;
- 5) оид ба омодаسازی, бозомодасозӣ касбӣ ва тақомули ихтисоси кормандон аз ҷониби корфармо;
- 6) оид ба назорати риоя ва иҷрои қонунгузори меҳнатӣ ва ҳифзи меҳнат;
- 7) оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ.

Муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ аз **се гурӯҳ** иборатанд.

Гурӯҳи аввалро муносибатҳои ба ном муқаддам ташкил медиҳанд, ки қабл аз муносибатҳои меҳнатӣ дар бозори меҳнат (қувваи корӣ) рӯи кор омада, мазмуну мӯҳтавояшонро бокортаъминкунии ашхоси дар ҷустуҷӯи кор буда ташкил медиҳад. Ба ҳайси ҷонибҳои муносибатҳои бокортаъминкунии ҷӯяндагони кор, корфармоён, мақомоти давлатии бокортаъминкунии баромад менамоянд.

Ба гурӯҳи дуюми муносибатҳои маҳсул ва алоқаманди муносибатҳои меҳнатӣ, муносибатҳои мансубанд, ки ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ вучуд доранд. Ба гурӯҳи муносибатҳои мазкур, муносибатҳои иҷтимоӣ шарикӣ дар бобати баргузори музокироти коллективӣ ҷиҳати бастан шартномаҳои коллективӣ ва иҷрои онҳо, муносибатҳои оид ба иштироки кормандон дар идоракунии истеҳсолот, муносибатҳои оид ба муқаррарнамудани шароити меҳнат, муносибатҳои дар бобати мустақиман омодаسازی касбӣ ва тақмили ихтисос дар ташкилотҳо, муносибатҳои дар баҳши назорати риоя ва иҷрои қонунгузори меҳнатӣ мутаалиқанд. Ба доираи субъектҳои муносибатҳои зикрфта

корфармоён, намояндагони кормандон, итти-фокҳои касаба, мақомоти риоя ва иҷрои қонунгузори меҳнатӣ дохил мешаванд.

Гурӯҳи сеюми муносибатҳоро, он муносибатҳое ташкил медиҳанд, ки бинобар ҳалалдор гаштани раванди мӯътадили муносибатҳои меҳнатию муносибатҳои муқаддам ва муносибатҳои ҳамзамон бо муносибатҳои меҳнатӣ амалкунанда, ҳамчунин муносибатҳое, ки бинобар қатъшавии муносибатҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд. Ба муносибатҳои гурӯҳи сеюм, муносибатҳо оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ маҳсубанд. Ба ҳайси субъекти чунин муносибатҳо корманд, корфармо ва мақомоти баррасии баҳсҳои меҳнатӣ (комиссия оид ба баҳсҳои фардии меҳнатӣ, комиссияи мусолиҳа, ҳақамияти меҳнатӣ ва мақомоти судӣ) эътироф шудаанд.

§2. Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ва хусусиятҳои он

Дар низоми муносибатҳои ҳуқуқии тааллуқманди предмети ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мавқеи марказӣ ва асосиро муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ишғол менамоянд.

Маҳз муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ҳастӣ, моҳият ва хусусияти дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқамандро муайян менамоянд.

Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ гуфта, муносибати ҷамъиятии меҳнати дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бавучудодада ва тавассути меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ танзимшудаеро меноманд, ки аз рӯи он корманд ӯҳдадор мешавад шахсан функцияи меҳнатиро бо риоя ва итоат ба қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ иҷро намояд, корфармо бошад, ӯҳдадор мешавад ба корманд кор

дода, шароитҳои солим ва бехатари меҳнатро, ки конунгузори меҳнатӣ, шартномаи коллективӣ, созишномаҳо ва шартномаи меҳнатӣ пешбинӣ намудаанд фароҳам оварад, музди меҳнати кормандро мувофиқи дараҷа, таҳассус, мураккабии кор, миқдор ва сифати меҳнат, аммо на камтар аз ҳадди ақали муқарраршудаи музди меҳнат бипардозад.

Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ аз дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба он алоқаманд аз лиҳози ҳайати субъектҳо, мазмун, асосҳои пайдоиш, тағйирёбӣ, қатъшавӣ, хусусияти ҳуқуқу ӯҳдадорӣҳои субъектҳо тафовут дорад.

Ба муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ якҷанд хусусиятҳои фарқкунанда аз дигар муносибатҳои ҳуқуқии ба он алоқаманд, хосанд:

1) муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ҳамеша хусусият **нисбӣ ва дучониба** дошта, байни субъектҳои мушаххас, яъне корманд ва корфармо ба вучуд меояд.

2) ба муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ **таркиби мураккаби ҳуқуқу ӯҳдадорӣҳои субъектҳои он** хос мебошад.

Ҳар яке аз субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар муносибат бо якдигар ҳамчун ашхоси ӯҳдадор ва ваколатдор баромад мекунад. Илова бар ин, ҳар яке аз субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар назди якдигар якҷанд ӯҳдадорӣҳоро ба дӯш доранд. Сониян, аз рӯи баъзе аз ӯҳдадорӣҳо корфармо худ масъул буда, аз рӯи дигар ӯҳдадорӣҳо роҳбар, ки аз номи корфармо баромад мекунад, масъулиятро ба дӯш мегирад.

Масалан, агар барои зиёни моддии ба корманд расонидашуда, корфармо масъул бошад, барои напардохтани музди меҳнат ҳам корфармо ва ҳам роҳбар бори масъулиятро ба дӯш доранд (дар чунин маврид корфармо ба ҷавобгарии моддӣ ва

роҳбар бошад, ба ҷавобгарии интизомӣ ё ҷиноятӣ кашида мешаванд).

3) **хусусияти шахсӣ доштани ҳуқуқу ӯҳдадорихои корманд.** Дар ҷорҷӯбаи муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ корманд вазифадор аст шахсан дар фаъолияти истехсолии корфармо ширкат варзад. Аз ин рӯ, корманд ҳуқуқ надорад ба ҷои худ шахси дигарро пешниҳод намояд ё иҷрои корро ба зиммаи ӯ гузорад. Корфармо бошад, наметавонад як кормандро бо дигар корманд иваз намояд, ба ғайр аз ҳолату мавридҳои дар қонун пешбинишуда, масалан, дар мавриди дар кор ҳозир набудани корманд бинобар беморӣ.

4) **бардавом будани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ.** Корманд вазифадор аст пайваста ва муттасил функсияи муайян ва қаблан шартшудаи меҳнатиро иҷро намояд, на супоришҳои алоҳида ва мушаххасро, ки хоси муносибатҳои ҳуқуқии граждони дар бахши татбиқи меҳнат мебошанд.

5) дар ҷорҷӯбаи муносибати ҳуқуқи меҳнатӣ подоши меҳнат **асосан барои иҷро ва сарфи меҳнати амалӣ**, на барои натиҷаи он сурат мегирад.

6) корманд ҳамчун иштирокчии муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ **ӯҳдадор аст қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатиро риоя намуда, мутеи онҳо бошад**, ки чунин ҳолат ба коллективӣ меҳнати ташкилот шомил шудани кормандро тақозо менамояд.

Ҳамин тариқ, муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар худ ҷӣ робитаҳои амудӣ ва ҷӣ робитаҳои уфуқӣ, яъне озодии меҳнат ва зарурати мутеъ будан ба қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатиро таҷассум менамояд.

7) ҳуқуқи ҳар яке аз субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ **ба қатъ намудани он бо риояи тартибу шартҳои тибқи қонун муқарраршуда**, ки ифо-

дагари принципи озодии меҳнат ва озодии шартномаи меҳнатӣ мебошад.

§3. Субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ

Ба сифати субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ корманд (ашхоси воқеӣ) ва корфармо (ашхоси ҳуқуқӣ ва воқеӣ) маҳсуб мешаванд, ки бидуни онҳо муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ҷой дошта наметавонад.

Корманд шахсе мебошад, ки дар муносибатҳои меҳнатӣ бо корфармо дар асоси шартномаи (қарордоди) меҳнати бастануда қарор дорад.

Танҳо корманд ҳуқуқ дорад қобилияти ба меҳнат дошташро ихтиёрон ва озодона ихтиёрдорӣ намуда, касбу кори дилхоҳро интиҳоб намояд (қ.1. моддаи 35 Конституцияи ҚТ). Аз ин рӯ, иҷрои вазифаҳои меҳнати корманд тавассути намояндагон номумкин аст, онҳоро танҳо шахсан иҷро бояд намуд. **Пас қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнати корманд бо ҳам алоқаманд буда, дар як вақт ба вучуд меоянд.¹ Чунин ягонагии қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии меҳнати бо мафҳуми қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ ифода менамоянд.**

Қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ муқаддам аз муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ қарор дошта, ҳамчун шарт имконпазирии ба вучуд омадани чунин муносибатҳо мебошад¹.

Қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ бо **ду ченак**, яъне **ченаки синну сол** ва **ченаки продавӣ** тавсиф мешавад.

¹ Ниг.: Желтов О.Б., Сошникова Т.А. Трудовое право России: Учебное пособие. –М.: Издательство Эскомо, 2005. –С.44.

¹ Ниг.: Гинцбург Л.А. Социалистическое трудовое правоотношение. –М.: Изд-во «Наука», 1977. –С.186.

Ченакҳои зикршуда бошанд, бо қобилияти амалии инсон ба меҳнат зич алоқаманд мебошанд. Қобилияти меҳнатӣ ҳамчун қобилияти ҷисмонӣ ва рӯҳонии инсон ба меҳнат маънидод мешавад.

Дар тафовут аз қобилхуқукии граждани, ки аз лаҳзаи таваллуди инсон ба вучуд меояд, қобилияти субъектхуқукии меҳнатӣ бо расидан ба синни муайян ба вучуд омада, ба намудҳои зайл чудо мешавад: қобилияти субъектхуқукии умумии меҳнатӣ; қобилияти субъектхуқукии пурраи меҳнатӣ; қобилияти субъектхуқукии маҳдуди меҳнатӣ ва қобилияти субъектхуқукии махсуси меҳнатӣ².

Қобилияти субъектхуқукии умумии меҳнатӣ бо расидани шахси воқеӣ ба синни 15 солагӣ ба вучуд меояд.

Шахсони воқеӣ ҳуқуқ доранд бо расидан ба синни 15 солагӣ шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ баста, ба ҳайси субъекти муносибати ҳуқукии меҳнатӣ баромад кунанд.

Ҳамзамон қонунгузор дар бастании шартномаи меҳнатӣ бо шахсони то синни 18 сола баъзе маҳдудиятҳоро муқарар намудааст. Масалан, бо шахсони ба синни 18 нарасида бастании шартномаи меҳнатӣ оид ба иҷрои корӣ бо масъулияти моддӣ алоқаманд манъ аст.

Сониян бо дарназардошти хусусиятҳои физиологии ҷисми ноболиғон қабул намудани онҳо ба корҳои шароиташон зарарнок ва хатарнок мумкин нест. Ба онҳо инчунин иҷрои корҳои, ки барои саломатӣ ва инкишофи маънавӣ зиёд меоваранд, манъ аст (дар тарабхона ва дигар муассисаҳои дил-

² Ниг.: Дар маъхазҳои илмӣ оид ба ин масъала дигар нуқтаи назар ибраз шудааст, ки гӯё қобилхуқуқӣ ва қобиламалии меҳнатӣ дар алоҳидагӣ, ба таври мухтор арзи вучуд дошта метавонанд. Ниг.: Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан. –М., 1972. –С.70-75; 179-190.

хушӣ). Чунин шартнома танҳо бо ашхоси воқеие баста мешавад, ки ба синни 18 солагӣ расида бошанд, яъне дорои қобилияти субъектҳуқуқии пурраи меҳнатӣ бошанд.

Қобилияти субъектҳуқуқии маҳдуди меҳнатӣ бошад, аз синни 14 солагӣ ба вучуд омада, то синни 15 солагӣ арзи ҳастӣ менамояд.

Тибқи моддаи 174 КМ ҚТ ашхоси ба синни 14 солагӣ расида танҳо дар сурате шартномаи меҳнатиро баста метавонанд, ки агар:

1) розигии хаттии яке аз волидон ё шахси ивазкунандаи онҳо мавҷуд бошад;

2) чунин ашхос хонандагони макотиби маълумоти ҳамагонӣ, омӯзишгоҳи касбию-техникӣ, муассисаи таълимии миёнаи махсус бошанд;

3) кори иҷрошаванда сабук бошад ва ба саломатии онҳо зиён нарасонад;

4) иҷрои кор ҷараёни таълими (таҳсили) онҳоро ҳалалдор насозад;

5) кор дар вақти фориг будани хонандагон аз таълим (таҳсил) иҷро шавад.

Қобилияти субъектҳуқуқии маҳдуди меҳнатӣ, инчунин ба ашхоси хориҷӣ ва бетабаъа хос мебошад, ки онро қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст. Ашхоси хориҷӣ ва бетабаъа наметавонанд дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идора, мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ (суд, прокуратура, милитсия), мақомотҳои амнияти давлатӣ, дифоъ, хизмати давлатӣ, мақомотҳои андоз ифои вазифа намоянд. Онҳо наметавонанд шомил ба ҳайати сарнишинони тайёра, киштию заврақҳои ҳарбӣ ё тайёраҳои граждании Чумҳурии Тоҷикистон бошанд.

Дар баробари ченаки синну солӣ, қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ, инчунин бо ченаки иродавӣ низ тавсиф меёбад, ки қобилияти воқеӣ до-

штани инсон ба меҳнатро аз бисёр ҷиҳат муайян месозад. Ашхоси дорои қобилияти меҳнатӣ, ашхосе мебошанд, ки на танҳо ба синну соли муайян расида бошанд, инчунин қодир ба дарк ва баҳодиҳии амалу ҳаракатҳои хеш, мувофиқ гардондани онҳо бо амалу ҳаракатҳои атрофиён бошанд.

Ашхосе, ки бинобар касалии рӯҳӣ қобилияти меҳнатиро пурра аз даст додаанд, яъне наметавонанд иродаи худро оқилона ифода намоянд, моҳият ва мароми амалу ҳаракатҳои худро дарк намуда, онҳоро ба амалу ҳаракатҳои атрофиён мувофиқ гардонанд, дорои қобилияти субъектҳукукии меҳнатӣ нестанд.

Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои қобилияти баробари субъектҳукукии меҳнатӣ мебошанд. Қонунгузории меҳнатӣ ҳамагуна фарқи-ятгузорӣ, маҳдудсозӣ, иҷозат надодан ё қабул накардан ба кор, муқаррар намудани афзалияту бартарихӣ бевосита ё ғайримустақим дар муносибатҳои меҳнатиро аз рӯи аломатҳои мансубияти миллӣ, наҷодӣ, ранги пӯст, ҷинсият, синну сол, динӣ, ақидаи сиёсӣ, маҳалли таваллуд, баромади иҷтимоӣ ва дигар аломатҳои, ки баробарии имкониятро дар соҳаи меҳнат барҳам мезананд, манъ намудааст (қ.1 моддаи 7 КМ ҚТ).

Маҳдудсозӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ мафҳуми васеъ буда, он на танҳо масъалаҳои иҷозат надодан ба кор ё ба кор қабул накардан, балки дигар паҳлӯҳои соҳаи меҳнат, ба монанди шароити кор, таълими касбӣ, музди меҳнат, пешбарӣ ба вазифаю мансаби болотар ва ғайраро дарбар мегирад.

Мазмуни мафҳуми маҳдудсозӣ дар соҳаи меҳнат, ки дар КМ ҚТ ифода ёфтааст бо мазмуни моддаи 1 Созишномаи №111 СБМ «Дар бораи маҳдудсозӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғл (санаи қабу-

лаш 5 июни соли 1958 ва санаи амалаш аз 15 июни соли 1960)» якранг мебошад.

Ҳамзамон бояд таъкид намуд, ки фарқият дар соҳаи меҳнат вобаста ба талаботи хоса ба навъи муайяни кор ё вобаста ба ғамхории махсуси давлат нисбат ба ашхосе, ки ниёзманди Ҳимояи хоси иҷтимоӣ мебошанд, маҳдудсозӣ ё поймолкунии ҳуқуқҳо дар соҳаи меҳнат махсуб намегардад (қ.2 моддаи 7 КМ ҚТ).

Яке аз ҳолатҳои номбурда **«талаботи хосаи навъи муайяни кор»** мебошад. Навъи корхое (иштиросхое) мавҷуданд, ки шартҳои зарурии ба кор қабул кардани шахрвандро талаб менамоянд. Касбхое ҷой доранд, ки аз шахрванд доштани маълумоти зарурии касбӣ ва собиқаи кориро талаб менамоянд, ё мансабхое ҳастанд, ки ишғол намудани онҳо аз вазъи шахрвандӣ вобастагӣ дорад. Масалан, аз рӯи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» (моддаи 9), ба хизмати давлатӣ танҳо шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба синни 18 солагӣ расидаанд ба кор қабул карда мешаванд.¹ Чунин фарқиятгузори маҳдудсозии ҳуқуқ эътироф карда намешавад.

Ба сифати ҳолати дигар ҳамчун асоси фарқияти имконпазир **«ғамхории махсуси давлат»** нисбат ба ашхосе, ки мӯҳтоҷи Ҳимояи хоси иҷтимоӣ мебошанд (занон, ноболиғон, маъҷубон), муқаррар шудааст. Чунин талабот баҳри Ҳимояи саломатӣ ва ҳуқуқҳои гурӯҳи номбурдаи ашхос пешбинӣ шудааст.

Тибқи талаботи қисми 4 моддаи 35 Конститутсияи (Сарқонуни) ҚТ дар корҳои вазнин, зеризаминӣ ва шароити меҳнаташон зарарнок истифода намудани меҳнати занон ва ноболиғон манъ карда

¹ Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №2.

шудааст. Ин талабот дар КМ ҚТ мушаххас шудааст. Тибқи муқаррароти моддаи 160 КМ ҚТ кор фармудани занон дар корҳои зеризаминӣ, дар корҳои шароиташон зарарнок, манъ мебошад. Айнаун чунин талабот нисбати истифодаи меҳнати ашхоси аз ҳаҷдаҳсола хурд пешбинӣ шудааст (моддаи 177 КМ ҚТ). Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъюбон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (моддаи 34) муқаррар шудааст, ки дар сурати бо хулосаи ташхиси таббӣ-иҷтимоӣ тасдиқ шудани ҳолати (вазъи) саломатии маъюб, ки ба иҷрои вазифаи касбӣ монъ мешавад ё ин, ки иҷрои қору вазифа аз ҷониби маъюбон ба саломатӣ ва амнияти (беҳатарии) меҳнати дигар шахсон таҳдид мекунад, бо маъюбон дар бастанӣ шартнома, пешбарӣ ба вазифаи баланд, давом додани меҳнат ва ғайра рад карда мешавад.

Тақозои омодагии касбӣ, дорои касб, дараҷа, собиқаи зарурӣ ва синну соли дахлдор барои ишғоли мансаби муайян низ маҳдудсозии дар соҳаи меҳнат маҳсуб намегарданд. Барои ишғоли мансабҳои муайян шахс бояд дорои қобилияти субъектҳуқуқии маҳсуси меҳнатӣ бошад. Масалан, барои ишғол намудани мансаби судья соҳиби маълумоти олии ҳуқуқӣ, доштани собиқаи касбии на камтар аз 5 сол ва расидан ба синни 25 солагӣ тақозо мешавад.

Ҳолатҳои номбурда, яъне ба корҳои муайян роҳ надодани гурӯҳи ашхос ё ин, ки имтиёз нисбати касбҳои муайян, ки ба хусусиятҳои хоси касбӣ асос ёфтаанд, ҳамчун маҳдудсозии ҳуқуқ дар муносибатҳои меҳнатӣ эътироф намегарданд. Дар ин маврид, тибқи талаботи Созишномаи №111 СБМ низ, чунин вазъият маҳдудсозӣ ба ҳисоб намеравад.

Қобилияти баробари субъектҳуқуқии меҳнатии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро танҳо

дар асоси ҳукми ба қувваи қонун даромадаи суд, ки тибқи он ба ҳайси муҷозоти ҷиноятӣ маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолияти муайян муқаррар шудааст, маҳдуд сохтан мумкин аст (моддаҳои 47, 48, КҶ ҚТ).

Он тавре, ки қаблан ишора шуда буд, ба сифати субъекти муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ корфармо маҳсуб мегардад. Нақши корфарморо дар муносибати меҳнатӣ мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ, ташкилот, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ба қайд гирифт шудааст, намояндагӣ ва филиалҳои шахси ҳуқуқӣ, шахси воқеӣ, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба сифати соҳибкорӣ фардӣ ё ба сифати истифодабарандаи меҳнати ашхоси дигар барои эҳтиёҷоти истеъмолии худ ба қайдгирифта шудаанд, мебозанд.

Корфармо ҳамчун субъекти муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ бояд дорои қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ бошад.

Қобилияти субъектҳуқуқии ташкилот ҳамчун субъекти муносибати меҳнатӣ, аниқтараш ҳамчун корфармо аз лаҳзаи ба сифати шахси ҳуқуқӣ ба қайди давлатӣ гирифтани он, қобилияти субъектҳуқуқии шахси воқеӣ ҳамчун корфармо аз лаҳзаи ба сифати соҳибкори фардӣ ба қайд гирифтани ӯ ба вучуд меояд.

Бояд таъкид намуд, ки на ҳамаи соҳибкорои фардӣ дорои қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ буда, ба ҳайси субъекти муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ маҳсуб мешаванд. Масалан, тибқи моддаи 3 «Тартиби додани патент ва Шаҳодатномаи соҳибкори фардӣ ба шахсони воқеӣ, ки фаъолияти соҳибкориро бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба амал мебароранд» (Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 31 март соли 2004 №140 тасдиқ шудааст), ба соҳибкорони фардӣ дар асоси патент ба ғайрифаъолияти соҳибкорӣ машғул буда, ҳуқуқи истифода намудан аз меҳнати кироӣ дигар шахс дода нашудааст.

Қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шахсони истифодабарандаи меҳнати ашхоси дигар барои эҳтиёҷоти хоҷагии истеъмоли бошад, аз синни 18 солагӣ ба вучуд меояд.

Дар иртибот ба ҳадафи асосии фаъолият, ташкилотҳо ба ду намуд ҷудо мешаванд, яъне ба ташкилотҳои тижоратӣ ва ташкилотҳои ғайритижоратӣ.

Ба намуди аввали ташкилотҳо, ширкату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ (ширкати комил, ширкати ба боварӣ асосёфта, ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъияти дорои масъулияти иловагӣ, ҷамъияти саҳомӣ), кооперативҳои истеҳсоли, корхонаҳои воҳиди давлатӣ шомиланд, ки ба даст овардани ғайрифаъолияти асосии фаъолиятшон мебошад.

Намуди дуюми ташкилотҳо, ташкилотҳои ғайритижоратие мебошанд, ки ба даст овардани ғайрифаъолияти асосии фаъолиятшонро ташкил намедихад (муассисаҳои аз ҳисоби молик маблағгузоришаванда, кооперативҳои матлуботӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ё динӣ, бунёдҳои хайрия ва ғайра).

Қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шахсони ҳуқуқи дар тафовут аз қобилияти субъектҳуқуқи меҳнати шахсони воқеӣ, ки ба сифати субъектҳои муносибати меҳнатӣ баромад мекунанд, **қобилияти субъектҳуқуқи махсус** буда, мазмуни он бояд ба ҳадаф ва вазифаҳои дар оинаи шахси ҳуқуқи муайяншуда мувофиқат дошта бошад.

Азбаски ҳадаф, вазифаҳо ва самтҳои фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии онҳо гуногунранг мебошад, пас мазмун ва доираи қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатии онҳо низ, гуногунранг аст.

Масалан, агар чунин ашхоси ҳуқуқии тижоратӣ, аз қабилӣ ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ (ширкатҳои комил, ширкатҳои ба боварӣ асосёфта, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд, ҷамъиятҳои дорои масъулияти иловагӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ) дар муайян ва муқаррар намудани сохтор ва штати кормандон, намуд ва низоми музди меҳнат, низоми мақомоти идоракунӣ ва ҳ.к. мустақил бошанд, ашхоси ҳуқуқии аз ҳисоби бучаи давлат фаъолиятдошта, дар ин ҷода озод ва мустақил нестанд. Сохтор ва штати кормандон, намуд ва низоми музди меҳнат, фонди музди меҳнат барои чунин ашхоси ҳуқуқӣ аз ҷониби давлат муайян карда мешавад.

Қобилияти субъектҳуқуқии корфармо одатан аз лиҳози ченаки ташкилӣ ва ченаки амволи маънидод мешавад. Ченаки ташкилии қобилияти субъектҳуқуқии шахси ҳуқуқиро дар хусуси ба қор қабул намудан ва аз қор озод намудани кормандон, ташкили меҳнати онҳо, муҳайё намудани тамоми шароитҳои зарурӣ баҳри ҳифозати меҳнат, таъмини чораҳои ҳифзи иҷтимоӣ, риояи ҳуқуқҳои кормандон тавсиф менамояд. Ченаки амволи бошад, имконияти аз ҷониби корфармо ихтиёрдорӣ намудани воситаҳои пулиро муайян менамояд.

§4. Мазмуни муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ

Мазмуни муносибати ҳуқуқии меҳнатиро ҳуқуқу вазифаҳои ба ҳам вобастаи субъективии корманд ва корфармо ифода менамоянд.

Хукуку вазифаҳои корманд ба таври умда дар моддаи 4 КМ ҚТ сабт гаштаанд, аз ҷумла ҳуқуқ ба:

1) хизматрасонии бепул барои интихоби касб, омодагии касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос;

2) таври одилона қадр кардани меҳнат ва сари вақт пардохтани музди он;

3) мусоидати ройгон дар интихоби кори мувофиқ, мутобиқи ихтисос, қобилият ва омодагии тахассусӣ бо кор таъмин намудани корманд;

4) шароити меҳнат, ки ба талаботи бехатарӣ ва гигиена ҷавобгар бошад;

5) истироҳат, ки бо роҳи муқаррар намудани давомнокии вақти корӣ, рӯзҳои истироҳати ҳарҳафтаина, рухсатии ҳарсолаи пардохтшаванда, рӯзҳои кӯтоҳи кор барои як қатор ихтисос ва корҳо таъмин карда мешавад;

6) иштирок дар идора намудани ташкилот;

7) муҳайё намудани кори мувофиқ ба мӯҳлати на камтар аз се сол барои мутахассисони ҷавон – хатмкунандагони муассисаҳои таълимии давлатӣ, ки бо дархости ташкилотҳо ба кор омадаанд;

8) ҷуброни хароҷоти моддӣ барои кӯчидан ба ҷои нави истиқомат ва кор тибқи муқаррароти қонунҳо;

9) ҷуброни зарари вобаста ба кор, ки ба саломатӣ ё амволи корманд расидааст;

10) муттаҳид шудан дар иттифокҳои касба ва дигар ташкилотҳои, ки манфиати кормандон ва коллективҳои меҳнатиро ифода мекунанд;

11) корпартоӣ;

12) ҳимояи судии меҳнатӣ ва ёри тахассусии ҳуқуқӣ;

13) ёрдампулӣ мувофиқи суғуртаи иҷтимоӣ дар ҳолатҳои муваққатан гум кардани қобилияти меҳнатӣ ва дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун;

14) химоя аз бекорӣ.

Корманд ҳамчун субъекти муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ на танҳо дорои ҳуқуқҳо мебошад, ў инчунин тибқи моддаи 4 КМ ҚТ вазифаҳои муайянро бар дӯш дорад, чунончӣ:

1) мутобиқи шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ софдилона иҷро намудани вазифаҳои меҳнатӣ;

2) риояи интизоми меҳнатӣ ва технологӣ;

3) муносибати эҳтиёткорона ба амволи корфармо.

Моддаи 5 КМ ҚТ ба ҳуқуқ ва вазифаҳои асосии корфармо бахшида шудааст. Тибқи муқаррароти қ.1 моддаи мазкур корфармо ҳуқуқ дорад:

1) ташкилотро идора кунад ва дар доираи салоҳияти худ қарор қабул намояд;

2) шартномаҳои (қарордоди) меҳнатӣ баста, онҳоро бекор кунад;

3) шумораи зарурии кормандонро барои иҷрои кор муайян намояд;

4) дар доираи салоҳияти худ санадҳои дохилии ҳуқуқии барои кормандони ташкилот ҳатмиро қабул намояд;

5) кормандонро барои меҳнати сермаҳсули намунавӣ ҳавасманд гардонад;

6) аз кормандон иҷрои қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, дигар қоидаҳо ва муқаррарот, инчунин шартномаҳои меҳнатиро талаб намояд. Дар сурати вайрон кардани интизоми меҳнатӣ кормандро ба ҷавобгарии интизомӣ кашад;

7) якҷоя бо дигар корфармоён барои химояи манфиатҳои касбии хеш иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ташкил диҳад ва ба чунин иттиҳодияҳо шомил гардад.

Вазифаҳои корфармо бошанд, тибқи қ.2 моддаи мазкур чунинанд:

1) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, КМ ҚТ, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва шартномаҳои меҳнатиро риоя намояд, барои қормандон шароити мусоиди истеҳсолӣ фароҳам оварад, дар ташкилот риоя гардидани қоида ва меъёрҳои ҳифзи меҳнат, техникаи беҳатарӣ, санитарияи истеҳсолӣ ва ҳимоя аз сӯхторро таъмин намояд;

2) ҳангоми бастанӣ шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ қормандро бо шартномаи қоллективӣ ва дигар санадҳои дохилии меъёрии ташкилот шинос намояд;

3) музди меҳнати қормандро сари вақт пардозад;

4) ба қормандон васоит (таҷҳизот) ва маводи барои иҷрои қор заруриро муҳайё намояд.

Бояд таъкид намуд, ки ҳуқуқу вазифаҳои дар моддаи 4, 5 КМ ҚТ муайяншудаи қорманд ва қорфармо номуқаммал, ғайринақдӣ буда, хусусияти «номутаҳаррик» доранд ва танҳо бо шомил шудани қорманд ва қорфармо ба муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ воқеӣ, муқаммал, дақиқ ва мушаххас меқарданд.

§5. Асосҳои ба вучуд омадан, тағйир ёфтаи ва қатъ гаштани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ

Ҳамагуна муносибати ҳуқуқӣ дар асоси фактҳои дахлдори ҳуқуқӣ ба вучуд меояд. Барои ба вучуд омадан, тағйир ёфтаи ё қатъ гаштани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ фактҳои дахлдори ҳуқуқӣ заруранд.

Фактҳои ҳуқуқӣ гуфта, ҳолатҳои меноманд, ки қонун бо онҳо ба вучуд омадан, тағйир ёфтаи ва (ё) қатъ гаштани муносибатҳои ҳуқуқиро алоқаманд

месозад. Фактҳои ҳуқуқӣ ба ҳодиса ва амал (ҳаракат) таъзия мешаванд.

Яке аз хусусиятҳои хоси муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар он ифода мегардад, ки асоси ба вучуд омадани онро танҳо амалҳои қонунӣ, яъне изҳори озодонаи хоҳишу иродаи ҷонибҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ташкил медиҳанд, ки таҷассуми ҳуқуқии онҳо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ мебошад. Асоси ба вучуд омадани аксарияти муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро танҳо як амали ҳуқуқӣ, яъне **шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ** ташкил медиҳад. Аммо дар баъзе мавридҳо барои ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ, як шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ нокифоя буда, мавҷудияти якчанд амали ҳуқуқӣ, яъне **таркиби мураккаби ҳуқуқӣ тақозо мешавад.**

Мавҷудияти таркиби мураккаби ҳуқуқиро бошад, хусусияти меҳнати баъзе гурӯҳҳои кормандон, зарурати ғамхорӣ хос нисбати ашхоси алоҳидаи воқеӣ, масъулияти баланд барои иҷрои қору вазифа, ишғоли мансаб ва дигар ҳолатҳо сабаб мешаванд.

Ба сифати амалҳои ҳуқуқие, ки дар маҷмӯъ бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, таркиби мураккаби ҳуқуқиро ташкил медиҳанд, **интиҳоб шудан ба мансаб, пирӯзӣ дар озмун, таъин ё тасдиқ шудан ба вазифа, аз ҷониби мақомоти ваколатдор ба кор фиристонидан аз ҳисоби квота, қарори суд дар хусуси бастанӣ шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, махсуб мешаванд.** Амалҳои мазкур танҳо дар маҷмӯъ бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ боиси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ мегарданд.

Масалан, муносибати меҳнатӣ бо ассистент (ёвар), муаллими калон, дотсент ва профессор дар асоси **озмун ва бастанӣ шартномаи (қарордоди)**

меҳнатӣ аз ҷониби роҳбари муассисаи таҳсилоти олий ба вучуд меояд.

Дар мавриди зикршуда таркиби мураккаби ҳуқуқӣ аз амалҳои зерин иборат аст:

- 1) эълони озмун;
- 2) дар мӯҳлати муқарраршуда пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои зарурӣ аз ҷониби довталаби вазифа;
- 3) иштироки довталаб дар озмун;
- 4) баргузориҳои озмун бо қабули қарор дар хусуси ба вазифа интиҳоб гаштани довталаб;
- 5) қарори шӯрои олимони муассисаи таҳсилоти олий дар хусуси тасдиқи қарори комиссияи озмун;
- б) аз ҷониби роҳбари муассисаи таҳсилоти олий баста шудани шартномаи (қарордодӣ) меҳнатӣ бо шахси дар озмун пирӯзгашта бо муайян намудани мӯҳлати амали шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, вазифаҳои меҳнатӣ, санаи оғози кор, ҳаҷми музди меҳнат ва дигар шартҳои шартномаи (қарордодӣ) меҳнатӣ.

Дигар амали ҳуқуқие, ки дар маҷмӯъ бо шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ мегардад, **интиҳоб ба вазифа маҳсуб мешавад**. Интиҳоб аз озмун бо чунин хусусиятҳо тафовут дорад:

- 1) ҳуқуқ ҷиҳати пешбарии номзад ба мансаби интиҳобиро на номзад, балки кормандон (аъзоён) ё мақомоти дахлдори ташкилоту муассиса доро мебошанд;
- 2) мақомоти дахлдори ташкилоту муассиса дар интиҳоби номзад ба мансаб ширкат варзида, худ субъекти муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ намебошанд;

3) мӯҳлати ваколоти номзади ба мансаб интихобшуда бо як даври муайян маҳдуд мегардад (ода-тан то панҷ сол);

4) бо мурури мӯҳлати интихоб ва ба охир расидани мӯҳлати ваколоти чунин ашхос, муносибати меҳнатӣ бо онҳо қатъ мегардад.

Масалан, дар ҷамъиятҳои саҳомӣ, маҷлиси умумии саҳмдорон шӯрои директорон (шӯрои назорат), директорон ва дигар кормандони роҳбарикунандаи ҷамъиятро интихоб менамояд.

Директорон ба мӯҳлатӣ аз ду то панҷ сол интихоб шуда, метавонанд якчанд маротиба аз нав интихоб карда шаванд (қ.8 моддаи 21 ва қ.15 моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ»).

Ҳангоми тасдиқ намудан ба мансаб низ муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ дар асоси таркиби мураккаби ҳуқуқӣ ба вучуд меояд, ки аз шартномаи меҳнатӣ, таъин ба мансаб ва қарор дар хусуси тасдиқ намудан ба мансаб иборат мебошад. Масалан, тамоми раисони шаҳр, навоҳӣ ва вилоятҳо бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мансаб таъин шуда, аз ҷониби маҷлисиҳои дахлдори вакилони халқ ба мансаби таъиншуда тасдиқ карда мешаванд.

На танҳо ба вучуд омадан, балки тағйир ёфтани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ низ бо ҷой доштани амалҳои муайяни ҳуқуқӣ вобаста мебошад. Табдили қор аз ҷумлаи амали ҳуқуқие мебошад, ки боиси тағйир ёфтани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ ва билохир тағйир ёфтани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ мегардад. Тағйир ёфтани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бошад, дар навбати худ аз ҷой доштани дигар амалҳои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад, масалан, аз ирода ва ташаббуси яке ё ҳарду аз ҷонибҳои шартномаи (қарордоди)

меҳнатӣ. Агар барои табдили доимии кор бо ташаббуси корфармо розигии хаттии корманд зарур бошад, табдили муваққатии кор бо ташаббуси корфармо дар сурати ба миён омадани зарурати истехсоли ё бинобар бекористии корманд бидуни розигии ӯ анҷом дода мешавад. Чунин намудҳои табдили кор боиси на танҳо тағйирёбии шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ, инчунин муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ мегарданд.

Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ бо қатъ шудани амали шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ қатъ мегардад. Шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бошад, дар ҳолатҳои зерин қатъ мегардад:

- 1) бо созиши тарафҳо;
- 2) бо ташаббуси корманд;
- 3) бо ташаббуси корфармо;
- 4) бо гузаштани мӯҳлат;
- 5) бо ҳолатҳои ба иродаи тарафҳо вобаста набуда (моддаи 44 КМҚТ).

Бояд таъкид намуд, ки агар ба сифати ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ танҳо амалҳои қонунии ҳуқуқӣ маҳсуб гарданд, ба сифати асосҳои қатъшавии шартномаи (қарордод) меҳнатӣ, ҷӣ амалҳои қонунӣ ва ҷӣ амалҳои ғайриқонунии ҷонибҳои он, ҳамчунин ҳодисаҳо низ хизмат мекунанд.

§6. Муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманд ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ

Он тавре, ки қаблан ишора рафта буд, яке аз қисматҳои низоми муносибатҳои соҳаи ҳуқуқи меҳнатиро муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманд ба муносибатҳои меҳнатӣ ташкил медиҳанд.

Дар маъхазҳои илмӣ ва таълимӣ ба чунин муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманд ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ишора меравад:

1) муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат. Муносибатҳои мазкур дар чараёни меҳнат байни корфармо (маъмурият) ва коллективи меҳнатӣ (ё мақоми намояндагии он) ба вучуд меоянд.

Мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат ба ҳаҷми ҳуқуқ ва вазифаҳои ҷонибҳои муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ таъсири назаррас дорад.

Хусусияти шароити меҳнат, подоши он, шакл, низом ва андозаи музди меҳнат, пардохти кӯмакпулию ҷубронпулиҳо, шуғлмандӣ, бозомӯзӣ, вақти кор ва вақти истироҳат, пешниҳоди рухсатиҳои иловагӣ, беҳтар намудани шароит ва ҳифзи меҳнат, тавсиаи иштироки кормандон ва намояндагони онҳо дар идоракунии ташкилот ва дигар масъалаҳои бархурди ҳуқуқи манфиатҳои кормандон маҳз аз мазмуни муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат вобастаанд.

Ба сифати асоси ҳуқуқии (факти ҳуқуқии) ба вучуд омадани чунин муносибатҳо дар баробари санадҳои меъёрии ҳуқуқии мутамарказ, ҳамчунин санадҳои меъёрии дохилии ташкилот, аз қабилӣ шартномаи коллективӣ, қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатӣ, низомнома оид ба тартиби пардохти мукофотпулӣ ва ғайра маҳсуб мешаванд.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил ва идоракунии меҳнат бо ворид намудани тағйирот ва иловаҳо ба санадҳои меъёрии дохилӣ тағйир ёфта, бо бекор намудани онҳо ё қабули санадҳои нави меъёрии дохилӣ қатъ мегарданд.

Муносибатҳои мазкур, муносибатҳои дохилӣ буда, дар доираи ташкилоти алоҳида ба амал омада, арзи ҳастӣ менамоянд.

2) муносибатҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ-шарикӣ¹.

муносибатҳои мазкур муносибатҳои дорои хусусияти «дохилӣ» ва «берунӣ» буда, на танҳо дар ҳудуди ташкилот, ҳамчунин берун аз он ба вучуд омада, амалӣ мегарданд².

Мазмуну мӯҳтавои муносибатҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ – шарикиро пешбурди музокироти коллективӣ, бастан ва тағйир додани шартномаҳои коллективии дар ҳудуди ташкилоти алоҳида амалкунанда, созишномаҳои соҳавӣ (байнисоҳавӣ), минтақавӣ (ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва вилоятӣ), генералӣ (умумичумхуриявӣ), назорати иҷрои онҳо ташкил дода, ин муносибатҳо баҳри муқаррар намудани шароити меҳнати кормандон ва подоши он, ҳифз ва бехатарии меҳнат, шугълмандӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳои муҳими баҳши меҳнат, на танҳо дар ҳудуди як ташкилот, балки берун аз он равона шудаанд.

Ба сифати асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ-шарикӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳои дар сатҳи болотар басташуда маҳсуб мешаванд.

Субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-шарикии дар асоси шартномаи коллективӣ бавучудода корфармо ва коллективи меҳнатӣ (кормандони ташкилот) дар симои мақоми ваколатдори онҳо ва

¹ Л.А.Сыроватская ин муносибатҳоро ҳамчун муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ном мебарад. Ниг.: Сыроватская Л.А. Трудовое право: Учебник – 2-е изд., перераб.и доп. –С.101-102.

² Бархе аз муаллифон муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро дорои хусусияти соф «берунӣ» мепиндоранд. Ниг.: Сыроватская Л.А. Асари ишорашуда. –С.102; Миронов В.И. Асари ишорашуда. – С.95.

субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-шарикӣ дар асоси созишномаҳо бавучудода, намояндагони корфармоён, намояндагони кормандон (ҳамчун қоида иттифоқҳои дахлдори касаба) ва мақомоти ҳокимияти давлатии марказӣ ва маҳаллӣ мебошанд.

Муносибатҳои ҳуқуқии иҷтимоӣ-шарикӣ бо тартиби муқарраршуда ворид намудани тағйироту иловаҳо ба шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо тағйир ёфта, бо бекор намудани онҳо ё қабул намудани шартномаю созишномаҳои нав қатъ мегарданд.

Муносибатҳои мазкур ҳамрадифи муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ маҳсуб мешаванд.

3) муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба мусоидат ба шуғломандӣ ва бокортаъминкунии шахрвандон. Ин муносибатҳо қабл аз муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ ба вучуд омада, аз се гурӯҳи муносибатҳои ба ҳам алоқаманд таркиб меёбанд:

а) муносибатҳои ҳуқуқии байни мақомоти давлатии шуғли аҳоли ва шахрванди ба ин мақомот муроҷиат намуда чихати дарёфти кор;

б) муносибатҳои ҳуқуқии байни мақомоти шуғли аҳоли ва корфармо;

в) муносибати байни шахрванд ва корфармо (ташкilot), ки шахрванд ба он ҷо дар асоси роҳхати мақомоти давлатии шуғли аҳоли фирис-тонида шудааст.

Ба сифати асоси ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқии байни мақомоти давлатии шуғли аҳоли ва шахрванди манфиатдор дар ҷустуҷӯи кор чунин амали ҳуқуқӣ, аз қабил муроҷиати шахрванд ба мақомоти зикршуда маҳсуб мешавад.

Мақомоти шуғли аҳоли ҳамчун мақомоти анҷомдиҳандаи вазифаи миёнчигарӣ чихати бокортаъминкунии ӯҳдадор аст, ариза ва дигар асноди

дахлдори пешниҳоднамудаи шаҳрвандро қабул намуда, ўро ба ҳайси шахси бекор ба қайд гирифта, тамоми чораҳоро баҳри дарёфти кори муносиб ва назди корфармои мушаххас фиристонидани шаҳрванди бекор анҷом диҳад. Дар сурати набудани кори муносиб, мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли чораҳои зарурӣ чихати оmodасозӣ, бозомодасозии касбӣ ва тақомули ихтисоси шаҳрванди бекорро бо пардохти идрор бояд андешад.

Дар доираи муносибатҳо оиди мусоидат ба шуғли аҳоли ва бокортаъминкунии шаҳрвандон, инчунин муносибати ҳуқуқии байни мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ва корфармои мушаххас арзи ҳастӣ дорад, ки асоси ба вучуд омадани онро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, бахусус Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» ташкил медиҳанд. Тибқи муқаррароти Қонуни мазкур корфармоён ҳуқуқи ба таври ройгон аз мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли дастрас намудани иттилоотро дар хусуси вазъи бозори меҳнат (қувваи корӣ) доро мебошанд.

Корфармоён муваззафанд дар хусуси азкорхонликунии омавии дар пешистодаи қормандони ташкилот ба мақомоти дахлдори давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли иттилоот пешниҳод намоянд.

Корфармоён бояд дар амалӣ намудани сиёсати давлатии шуғли аҳоли, таъмини шуғлмандии шаҳрвандон, аз ҷумла дар масъалаи бокортаъминкунии шаҳрвандони ниёзманд ба ҳифзи иҷтимоӣ (ноболиғон, занони ҳомиладор ва тифли ширхорадошта, маъҷубон) саҳм дошта бошанд.

Муносибати ҳуқуқии байни шаҳрванди аз ҷониби мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли чихати бокортаъминкунии фиристонидашуда

ва корфармои мушаххас (ташкilot) аз лаҳзаи ба корфармо пешниҳод намудани роҳхати мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли ба миён меояд. Роҳхати ба шахрванди бекор додашуда, ҳамчун қоида хусусияти тавсиявӣ дорад, ба ғайр мавридҳои муқаррарнамудаи қонун. Масалан, роҳхати ба шахрванди тибқи квота ба кор фиристодашуда барои корфармо хусусияти ҳатмиро доро мебошад.

Дар сурати мусбӣ ҳаллу фасл шудани масъала, корфармо бо шахрванди дорои роҳхати мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли шартнома меҳнатӣ мебандад, ки он ба сифати асоси ба вучуд омадани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ва ҳамзамон қатъ гаштани муносибати ҳуқуқӣ оид ба бокортаъминкунӣ маҳсуб мешавад.

Дар сурати ба кор рад намудани қабули шахрванди дорои роҳхат, корфармо дар роҳхат рӯзи назди ӯ ҳозир шудани шахрванд ва сабаби радкунӣ ба корро қайд намуда, роҳхатҳоро ба шахрванд бармегардонад. Аз ҳамин лаҳза муносибати ҳуқуқии байни шахрванд ва корфармо оид ба бокортаъминкунӣ қатъ гашта, тибқи роҳхати нави мақомоти давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли бо дигар корфармо (ташкilot) ба вучуд омаданаш мумкин аст.

4) муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба оmodасозӣ, бозомодасозии касбӣ ва тақомули ихтисоси кормандон дар назди корфармо (дар ташкilot), на танҳо дар радифи муносибатҳои меҳнатӣ қарор мегиранд, балки муқаддам аз муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ низ ҷой дошта метавонанд.

Асоси ба вучуд омадани муносибатҳо оид ба оmodасозӣ, бозомодасозии касбӣ ва тақомули ихтисоси кормандон, **шартномаи шогирдӣ** ба ҳисоб меравад.

Ду намуди шартномаи шогирдӣ чой дорад. **Намуди якуми шартномаи шогирдӣ** байни ташкилоту ашхоси чӯяндаи кор ва хоҳишманди дарёфти касб (тахассус) баста шуда, ҳадафи он омӯзиш ва оморасозии касбии мутахассисони барои ташкилот зарурӣ мебошад. **Намуди дуюми шартномаи шогирдӣ** бошад, ба мақсади бозомӯзи ва бозомодагии касбӣ, дар байни ташкилот ва корманди он баста мешавад. Бозомӯзӣ ва бозомодагии касбии корманд, дар ин маврид бидуни чудошавии корманд аз истехсолот сурат мегирад.

Муносибатҳо оид ба бозомӯзӣ ва бозомодагии касбии кормандони ташкилот ба муносибатҳои меҳнатӣ алоқамандии бевосита дошта, бо қонунгузори меҳнатӣ фаро гирифта мешаванд. Шартномаи шогирдии байни ташкилот ва корманд дар хусуси бозомӯзӣ ва бозомодагии касбӣ бошад, илова тан ба шартномаи (қарордоди) меҳнатии байни онҳо ҷойдошта, баста мешавад.

Ҷонибҳои шартномаи шогирдӣ ва мутаносибан ҷонибҳои муносибатҳо оид ба омӯзиш ва оморасозии касбиро ташкилот (корфармо) ва ашхоси чӯяндаи кору хоҳишманди дарёфти касб (тахассус) ташкил медиҳанд.

Шартномаи мазкур дар ду нусха ба таври хаттӣ баста мешавад. Мӯҳлати мушаххаси шартномаи шогирдӣ бо мувофиқаи ҷонибҳои он муайян шуда, дар шартнома инъикос меёбад. Дар ҳар сурат, мӯҳлати дар шартномаи шогирдӣ муқарраргардида бояд барои омӯзиш ва дарёфти касб (тахассус) ба санда бошад.

Қонунгузори меҳнатӣ нисбати шогирдон бо дарназардошти мавқеи махсуси онҳо дар истехсолот татбиқ мегардад. Шогирдон вазифадоранд ба қоидаҳои тартиботи дохилии меҳнатии ташкилот

итоат намуда, муқаррарот ва талаботҳои ҳифзи меҳнатро риоя ва иҷро намоянд.

Ба шогирдон дар тамоми давраи омӯзиш ва омодагии касбӣ идрорпулӣ дода мешавад, ки ҳаҷми он дар шартномаи шогирдӣ мутобиқан ба касбу ихтисоси дарёфтшаванда, вале на камтар аз ҳадди ақал музди меҳнат муқаррар карда мешавад.

Музд барои маҳсулоти дар ҷараёни дарсҳои амалӣ истеҳсолнамудаи шогирдон бошад, мутобиқи қимматномаи (рассенкаҳои) мавҷуда пардохта мешавад.

Пас аз хатми омӯзиши касбӣ ба шогирдон шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ баста мешавад, ки тавассути фармони (амри) роҳбари ташкилот расмӣ мегардад.

Агар шогирди хатмкардаи омӯзиши касбӣ бе сабабҳои узрнок ба кор шурӯъ накунад, дар он сурат шогирд вазифадор мешавад, бо талаби корфармо (ташкилот) маблағҳои дар ҳаққи ӯ масрафшударо талофӣ намояд.

Барои омодагӣ ва бозомодагии касбии кормандон пойгоҳҳои таълимии ташкилот (нуқтаҳои таълим, мактабҳо, курсҳои доимоамалкунанда, комбинатҳои таълимӣ) мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Омодасозии кормандони нав ва бозомодасозии кормандони мавҷуда дар истеҳсолот дар шакли **таълимӣ гурӯҳи** дар ҳайати 25-30 нафар ё дар шакли **фардӣ** сурат мегирад.

Шакли гурӯҳии таълим аз ду давра иборат аст. Дар давраи якум кормандон дар марказу комбинатҳои таълимӣ, мактабҳои техникӣ дониши назариявӣ андӯхта, дар давраи дуюм бошад, бо таълимӣ истеҳсолӣ фаро гирифта мешаванд.

Дар мавриди таълими фардӣ корманд маводи назариявиро мустақилона азбар намуда, таълими

истехсолиро таҳти роҳбарии корманди баланди-хтисоси аз кори асосӣ фориғбуда (инструктори таълими истехсолӣ) мегирад.

Омӯзиши корманд барои дарёфти ихтисоси дюум (мучовир), чунин омӯзише мебошад, ки бо он ашхоси аллакай соҳиби касб буда, фаро гирифта мешаванд.

Корманд бо хатми таҳсили касбӣ тахассуси дахлдорро дарёфт менамояд, ки он ба корманд ҳукуқи талаб намудани кори мутобиқи ихтисосро фароҳам меоварад.

5) муносибатҳои ҳукуқӣ оид ба иштироки кормандон ва иттифокҳои касаба дар ҷодаи муқаррар намудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузории меҳнатӣ аз қабili муносибатҳои ҳукуқии алоқаманд ба муносибатҳои ҳукуқии меҳнатӣ мебошанд, ки байни кормандон дар симои иттифокҳои касаба ва корфармоён (намояндагони онҳо) ба вучуд меоянд.

Асоси ба вучуд омадани ин муносибатҳои ҳукуқиро на танҳо санадҳои меъёрии ҳукуқии ба тариқи муттамарказ қабулшуда, инчунин санадҳои гуногуни дохилии ташкилоту корхонаҳо, аз ҷумла шартномаҳои коллективӣ ташкил медиҳанд, ки дар онҳо ҳукуқи кормандон (иттифокҳои касаба) ва корфармоён (намояндагони онҳо) дар хусуси муқаррар намудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузории меҳнатӣ пешбинӣ шудаанд.

Ҳамчун қоида, қарорҳои корфармо дар хусуси муқаррар намудани шароитҳои меҳнат ва татбиқи қонунгузории меҳнатӣ бо дарназардошти ҳуқуқҳои иттифокҳои касаба ё дар мувофиқа бо онҳо қабул мешаванд (моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо»). Қабули санадҳои меъёрии ҳукуқии таҷассумкунандаи меъёрҳои ҳукуқии

меҳнатӣ дар ташкилоту корхонаҳо низ ҳамин зайл сурат мегирад.

Бекор кардани шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо баъди қаблан огоҳ намудани иттифоқи касабаи дахлдор ё ғирифтани розигии қаблии он имкон дорад (моддаи 48 КМ ҚТ), ки чунин ҳолат яке аз зухуроти иштироки мақоми намояндагии кормадон дар татбиқи қонунгузории меҳнатӣ мебошад.

Муносибатҳои ҳукукии мазкур ҳамеша дар радифи муносибатҳои ҳукукии меҳнатӣ қарор доранд.

б) муносибатҳо оид ба назорат ва тафтиши риояи қонунгузорӣ оид ба меҳнат ва муҳофизати меҳнат. Муносибатҳои мазкур баҳри ҳалалдор нагаштани муқаррароти санадҳои меъёрии ҳукукии дорои меъёрҳои ҳукуқи меҳнатӣ буда, инчунин талаботҳои ҳифзи меҳнат, барқарор намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии кормандони алоҳида ва коллективҳои меҳнатӣ, ки бинобар амалҳои ғайриқонунии корфармо (роҳбар ва ашхоси мансабдори ташкилот) ҳалалдор гаштаанд, равона шудаанд.

Риояи санадҳои меъёрии ҳукукии дорои меъёрҳои ҳукуқи меҳнатӣ буда, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳукукии баҳши ҳифзи меҳнат, таъмини шароитҳои солим ва бехатарии меҳнат, ба сифати яке аз вазифаҳои корфармо маҳсуб мешавад (банди 1 қ.2 моддаи 5 ва қ.1 моддаи 144 КМ ҚТ).

Мутобиқи талаботи моддаи 225 КМ ҚТ ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2001 №596 «Дар бораи масъалаҳои инспексияи давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон», дар назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон Инспексияи давлатии меҳнат таъсис дода шудааст. Ин Инспексия

мақомоти давлатии назорати санчиш оид ба риояи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи меҳнат, қоидаҳои ҳифзи меҳнат, стандартҳо ва қоидаҳои беҳатарии меҳнат, гузаронидани ташҳиси шароити меҳнат ва ҳамчунин аз тарафи муассисаҳои таълимӣ амалӣ намудани сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи маълумоти ибтидоии касбӣ, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад.

Инспексия дар доираи салоҳияти ба ӯ додашуда қарор қабул мекунад, ки иҷрои он аз тарафи тамоми ташкилотҳо сарфи назар аз шакли ташкилӣ- ҳуқуқӣ ҳатмист. Ҳуқуқу вазифаҳо, манбаъҳои маблағгузории Инспексия ва ташкили қори он бо «Низомномаи Инспексияи давлатии меҳнати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2001 №596 тасдиқ шудааст, ба танзим дароварда мешавад.

Назорати ҷамъиятии риояи қонунҳои меҳнат ва қоидаҳои ҳифзи меҳнат ба зиммаи иттифоқҳои касаба ва ҳамчунин бар дӯши нозирон ва комиссияҳои мақоми дахлдори интихобии иттифоқи касабаи ташкилот ё мақоми дигари намояндагии корманд гузошта шудааст.

Мувофиқи талаботи моддаи 14 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», иттифоқҳои касаба мувофиқи қонунҳо ва оинномаҳои аз тарафи маъмурият, молик ва мақомоти идории аз тарафи онҳо ваколатдор риоя намудани қонунгузории меҳнатиро назорат мекунанд ва ҳуқуқ доранд бар тараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнатӣ ва иттифоқҳои касабаро талаб намоянд. Маъмурияти ташкилот вазифадор аст, ки

пешниҳоди онҳоро оиди бартараф намудани вайронкуниҳои қонуни меҳнат ва иттифоқҳои касаба баррасӣ намуда, дар муддати як моҳ аз натиҷаи он ба иттифоқҳои касаба хабар диҳад.

Иттифоқҳои касаба ҳуқуқ доранд бо хохиши аъзоёни худ ва дигар кормандон, инчунин бо ташаббуси худашон барои ҷимояи ҳуқуқҳои меҳнатии онҳо дар суд баромад кунанд.

Ба ин мақсад иттифоқҳои касаба метавонанд идораи тафтишотӣ, умури ёрии ҳуқуқӣ ва дигар мақомти зарурӣ дошта бошанд.

Шахсони мансабдоре, ки дар риоя накардани қонунҳои меҳнат гунаҳкоранд, бо тартиби муқарраркардаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд.

КМ ҶТ асосҳои сиёсати давлатиро дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ муайян намуда, кафолати давлатии ҳуқуқҳои меҳнатии шахрвандонро муқаррар мекунад ва риояи манфиатҳои қонунии кормандон, корфармоён ва давлатро таъмин менамояд.

Риоя намудани меъёру муқаррароти КМ ҶТ ба ҳама ташкилотҳо новобаста аз шакли моликият ё шахсони алоҳида, ки корманд бо онҳо дар муносибатҳои меҳнатӣ мебошад, ҳатмист.

Ҳангоми вайрон гардидани меъёрҳои КМ ҶТ, шахсони мансабдор тибқи қонун ва ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Масалан, мутобиқи моддаи 41 Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, аз ҷониби шахсони мансабдор вайрон кардани қонунҳои меҳнат ва муҳофизати меҳнат, боиси ҷаримабандӣ ба андозаи аз даҳ то бист маоши ҳадди ақал мегардад.

Мутобиқи талаботи моддаи 153 КҶ ҶТ дидаю доништа ғайриқонунӣ аз кор озод кардани шахс, иҷро накардани қарори суд дар хусуси ба ҷои кори

пештара барқарор кардан, зиёда аз ду моҳ напардохтани музди меҳнат, ҳамчунин дигар ҳаракатҳои касдан ва моҳиятан вайронкунандаи қонунҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси ҷавобгариӣ ҷиноятӣ мегарданд.

7) муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба баррасии баҳсҳои меҳнатӣ.

Ин гурӯҳи муносибатҳои ҳуқуқӣ дар хусуси татбиқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ, аз ҷумла санадҳои дохилии ташкилот, ки дар онҳо шароитҳои меҳнат муқаррар шудаанд (оид ба баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ), ба вучуд меоянд.

Субъектҳои (иштирокчиёни) муносибатҳои зикршуда қорманд, қорфармо ва мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ (комиссияҳо оид ба баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ ва суд) махсуб мешаванд.

Асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ, мурочиати (аризаи даъвогии) қорманд ба комиссия оид ба баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ ва суд мебошад.

Муносибати ҳуқуқӣ оид ба баррасии баҳсҳои мазкур бо қабули қарори дахлдори мақомоти баррасикунандаи баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ қатъ мегардад.

Муносибатҳои ҳуқуқӣ на танҳо оид ба баррасии баҳсҳои фардӣ меҳнатӣ, инчунин оид ба баррасии баҳсҳои коллективӣ меҳнатӣ низ ба вучуд меоянд.

Ба ҳайси субъектҳои (иштирокчиёни) баҳсҳои зикршуда, қормандон (мақомоти намояндагии онҳо), комиссияи мусолиҳа (миёнҷигар), ҳақамияти меҳнатӣ ва суд баромад мекунанд.

Асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба баррасии баҳсҳои коллективӣ меҳнатӣ дар мӯҳлати муқарраршуда аз ҷониби қорфармо бар-

расӣ нашудани талаботҳои пешниҳоднамудаи кормандон мебошад.

Бахҳои мазкур бо қабули қарори дахлдор мақомоти баррасикунандаи бахҳои коллективии меҳнатӣ дар хусуси қонеъ гардонидани талаботҳои кормандон ё ғайриқонунӣ ва беасос эътироф намудани чунин талаботҳо қатъ мегарданд.

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

1. Низоми муносибатҳои ҳуқуқии ҳуқуқи меҳнатиро кадом муносибатҳои ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд?
2. Мафҳум ва хусусиятҳои ҳоси муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро муайян намоед.
3. Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ аз муносибати ҳуқуқии граждани дар баҳши татбиқи меҳнат чӣ тафовут дорад?
4. Мақоми ҳуқуқии корманд ҳамчун субъекти муносибати меҳнатӣ аз кадом унсурҳо иборат аст?
5. Қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии корманд ҳамчун субъекти муносибати меҳнатӣ аз қобилҳуқуқӣ ва қобиламалии граждании шахси воқеӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқи граждани чи тафовут дорад?
6. Мазмуни муносибати ҳуқуқи меҳнатиро маънидод намоед.
7. Кадом амалҳои ҳуқуқӣ (фактҳои ҳуқуқӣ) асоси ба вучуд омадани муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ мегарданд?
8. Асосҳои тағйирёбии муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро муайян созед.
9. Кадом амалҳои ҳуқуқӣ ва ҳодисаҳо (фактҳои ҳуқуқӣ) боиси қатъшавии муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ мегарданд?
10. Таркиби муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманди муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро муайян намуда, мазмуни онҳоро маънидод намоед?
11. Аз муносибатҳои ҳуқуқии муқаддам аз муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ намуна оварда, асосҳои пайдоиш, доираи субъектҳои онҳо ва асоси қатъшавиашонро муайян намоед.
12. Кадом муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамзамон бо муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ арзи ҳастӣ дошта метавонанд?

13. Кадом муносибатҳои ҳуқуқӣ банобар ҳалалдор гаштани муносибатҳои меҳнатӣ ё бинобар қатъ гаштани онҳо ба вучуд меоянд.

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение. М., 1948.
2. Анисимов А.Л. Основные права и обязанности работодателя //Государство и право. 2004. №3. С.61.
3. Барабаш А.О. О некоторых свойствах трудового правоотношения //Государство и право. 2003. №12.С.12.
4. Кокшаров Д.Л. Трудоспособность: определимся с понятиями //Юрист. 2002. №3. С.56.
5. Никитский В.И., Коршунов Т.Ю. Правовое регулирование трудовых отношений работающих собственников //Государство и право. 1992. №6.
6. Пелешенко Ю. Особенности регулирования трудовых правоотношений в субъектах малого предпринимательства //Кадровик. 2003.№11.С.45.
7. Скобелкин В.Н. Трудовое правоотношение. М., 1989.

БОБИ VI.

Шарикии иҷтимоӣ дар баҳши меҳнат

Мафҳум ва низоми шарикии иҷтимоӣ дар баҳши муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд. Намояндагии манфиатҳои кормандон ва корфармоён дар баҳши шарикии иҷтимоӣ. Мақомоти шарикии иҷтимоӣ. Шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо. Масъулият барои иҷро накардани шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо.

§1. Мафҳум ва низоми шарикии иҷтимоӣ дар бахши муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд

Агар ғояҳои шарикии иҷтимоӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд барои Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нисбатан наву тоза бошад, барои мамалики Аврупои Ғарбӣ як зухурот ва ҳодисаи маъмулу муқаррарӣ маҳсуб мешаванд. Ғояҳои шарикии иҷтимоӣ маҳз дар мамалики Аврупои Ғарбӣ, бахусус Олмон баъд аз анҷоми Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба вучуд омада, ташаккул ёфтанд.

Феълан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пойсутини ҳуқуқӣ баҳри амалӣ намудани ғояҳои шарикии иҷтимоӣ, ки ифодагари манфиатҳои мутақобилаи қормандон ва қорфармоён дар симои мақомоти намояндагии онҳо ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, муҳайё намудани шароитҳои солиму беҳатари меҳнат, тақвияти ҳифзи иҷтимоии қормандон мебошанд, асосан омода шудааст. Ба сифати пойсутини ҳуқуқии шарикии иҷтимоии қормандон ва қорфармоён КМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои қасаба, ҳуқуқҳо ва қафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо», «Дар бораи иттиҳодияҳои қорфармоён», «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» хизмат мекунанд.

Нақши ҳалқунандаро дар бобати муқаррар ва амалӣ намудани ғояҳои шарикии иҷтимоӣ, Созишномаи СБМ(№154) «Дар бораи мусоидат ба музоқиротҳои коллективӣ» аз соли 1981, Тавсияномаҳои СБМ (№163) «Дар бораи мусоидат ба музоқиротҳои коллективӣ» ва (№91) «Дар бораи шартномаҳои коллективӣ», мебозанд.

Шарикии иҷтимоӣ гуфта, низоми муносибатҳои байниҳамдигарии кормандон (намояндагии корманд), корфармоён (намояндагии корфармоён), мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, мақомоти худидораи маҳаллиро меноманд, ки баҳри мувофиқаи манфиатҳои кормандон ва корфармоён дар хусуси танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд нигаронида шудааст.

Низоми шарикии иҷтимоӣ ҷонибҳо, мақомоти шарикии иҷтимоӣ, сатҳ ва шаклҳои шарикии иҷтимоиро дарбар мегирад.

Шарикии иҷтимоӣ дар шаклҳои гуногун сурат мегирад, ҷунонҷӣ:

- музокироти коллективӣ дар хусуси таҳия, омода намудани лоиҳаҳои шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо;

- машваратҳои мутақобила оид ба масъалаҳои танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд;

- таъмини кафолати ҳуқуқҳои меҳнатии кормандон ва такмили меъёрҳои ҳуқуқи меҳнатӣ;

- иштироки кормандон ва намояндагони онҳо дар идоракунии ташкилотҳо;

- иштироки намояндагони кормандон ва корфармоён дар баррасии қабл аз судии баҳсҳои меҳнатӣ.

Шартномаҳои коллективии дар ташкилотҳо ва созишномаҳои дар сатҳи соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ миллӣ (саноат, кишоварзӣ, сохтмон, манзил, роҳсозӣ, нақлиёт, сиҳати омма, маориф ва ғайра), дар сатҳи минтақа (ноҳия, шаҳр, вилоят), дар сатҳи ҷумҳурӣ (созишномаҳои генералӣ) басташуда бошанд, маҳсулу натиҷаи шаклҳои зикршудаи шарикии иҷтимоӣ мебошанд.

Агар шартномаҳои коллективӣ манфиатҳои ду гурӯҳи иҷтимоӣ, яъне кормандони кироя ва корфармоёнро ифода намоянд, пас созишномаҳои дар сатҳи баландтар басташуда, ифодагари манфиатҳои на танҳо кормандону корфармоён, инчунин манфиатҳои ҷониби сеюм, яъне сохторҳои дахлдори давлатӣ (ҳукумат, вазорату идораҳои ҳокимиятҳои маҳаллӣ) мебошанд.

Шаклҳои зикршудаи шарикӣ иҷтимоӣ дар асоси ғояҳои зайл амалӣ мегарданд:

1) баробарҳуқуқии ҷонибҳои муносибатҳо дар шарикӣ иҷтимоӣ;

2) салоҳиятдор будани ҷонибҳои муносибатҳои бахши шарикӣ иҷтимоӣ;

3) эҳтиром ва назардошти манфиати ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ;

4) ҳавасмандӣ ва манфиатдории ҷонибҳо дар муносибатҳои шартномавӣ;

5) мусоидати давлат ба тақвият ва тақмили шарикӣ иҷтимоӣ дар асосҳои демократӣ;

6) риояи ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ ва намояндагони онҳо ба қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрӣ;

7) интиҳоб ва муҳокимаи озодонаи масъалаҳои марбут ба меҳнат;

8) аз ҷониби муносибатҳои бахши шарикӣ иҷтимоӣ ихтиёронан пазируфтани ўҳдадорихо;

9) воқеӣ будани ўҳдадорихои мустақилона пазируфтаи ҷонибҳо;

10) иҷрои ҳатмӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо;

11) масъулияти ҷонибҳо, намояндагони онҳо барои гунаҳкорона иҷро накардани шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо.

§2. Намояндагии манфиатҳои кормандон ва

корфармоён дар бахши шарикии иҷтимоӣ

Он тавре, ки қаблан ишора рафта буд, ба сифати ҷонибҳои шарикии иҷтимоӣ кормандон ва корфармоён дар симои намояндагони ваколатдори онҳо баромад мекунад. Намояндагони кормандон дар шарикии иҷтимоӣ бошанд, иттифокҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо махсуб мешаванд, ки тартиби таъсис, доираи ваколат ва фаъолияти онҳоро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», танзим менамояд.

Ҳамзамон бо Қонуни мазкур, асоси фаъолияти намояндагии иттифокҳои касаба дар шарикии иҷтимоиро дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо», «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», ташкил медиҳанд.

Иттифокҳои касаба ҳамчун иттиҳоди ихтиёрии ҷамъиятии шаҳрвандон ба мақсади ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва касбии меҳнаткашон созмон дода шуда, баҳри ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии кормандон, фаъолиятшонро тибқи муқаррароти қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, оинномаҳои ба таври дахлдор тасдиқшуда, созишнома ва шартномаҳои коллективиро амалӣ месозанд.

Онҳо дар пешбурди фаъолияти худ мустақил буда, мустақиман оиннома ва низомномаҳои худро тарҳрезӣ ва тасдиқ менамоянд.

Иттифокҳои касаба дар бахши шарикии иҷтимоӣ ҳуқуқ ба баргузори ва пешбурди музокироти коллективӣ, ҳуқуқ ба таҳияи лоиҳаҳои шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо, ҳуқуқ ба бастан, тағйир додан ва бекор кардани шартномаю

созишномаҳои коллективӣ, ҳуқуқ ба назорати риоя ва иҷрои онҳо, ҳуқуқ ба иштирок дар баррасии баҳсу муҳолифатҳои меҳнатии фардӣ ва коллективӣ, аз ҷумла баҳсҳои рочеш ба бастан, тағйир додан ва иҷро намудани шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо коллективӣ доро мебошанд.

Дар баробари иттифоқҳои касаба, ба сифати намояндагони корфармоён дар шарикии иҷтимоӣ, инчунин дигар мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ маҳсуб мешаванд, ки аз ҷониби маҷлиси умумии (конференсияи) кормандони ташкилоту муассисаҳо таъсис ва ваколатдор мешаванд.

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ иттиҳодияҳои ҷамъиятиё мебошад, ки узвиятро доро набуда, ҳадаф аз таъсиси онҳо ҳаллу фасли проблемаҳои иҷтимоии шаҳрвандон, амалигардонӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои граждани, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва озодихон шаҳрвандон мебошад (моддаи 6 Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»).

Мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, ҳамчун иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар шаклҳои гуногун таъсис дода мешаванд, ҷунонҷӣ: шӯрои коллективи меҳнатӣ; шӯрои бонувон; шӯрои ҷавонон; шӯрои собикадорон; иттиҳодияҳои илмӣ, меҳнатӣ, фарҳангӣ, эҷодӣ, варзишӣ, кумитаҳои корпартоӣ ва ғайра.

Намояндагии корфармоёнро иттиҳодияҳои корфармоён ба амал мебароранд. **Иттиҳодияҳои корфармоён, ташкилотҳои ғайритиҷоратие мебошанд, ки аз ҷониби корфармоён баҳри намояндагӣ ва ҳифз намудани манфиатҳои аъзоёнашон дар баҳши шарикии иҷтимоӣ созмон дода мешаванд.**

Корфармоён ҳуқуқ доранд бидуни ризоияти пешакии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар асоси ихтиёри ит-

тиҳодияҳоро ба мақсади манзури манфиатҳо ва ҳимояи ҳуқуқҳои худ дар муносибат бо иттифокҳои касаба ва иттиҳодияҳои онҳо, мақомоти дигари намояндагии кормандон, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ таъсис диҳанд.

Давлат бо мақсади рушди шарикӣ иҷтимоӣ, таъмини иштироки корфармоён бо тартиби муқарраршуда дар ташаккули татбиқи сиёсати мувофиқашуда ва таъмини ҳуқуқи корфармоён ба иттиҳод дар баҳши муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ ба онҳо марбут мусоидат менамояд.

Ҳамчун ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, иттиҳодияҳои корфармоён дар шакли иттифокҳо, иттиҳодияҳо, конгрессҳо ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ таъсис ёфта, фаъолият менамоянд.

Иттиҳодияҳои корфармоён ҳуқуқ доранд, ки федератсия ва конфедератсияҳо ташкил намоёнд ё ба онҳо ҳамроҳ шаванд. Феълан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иттиҳодияҳои зайли корфармоён фаъолият доранд: Ассотсиатсияи миллии соҳибкорӣ хурд ва миёна; Иттифокҳои хоҷаҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва кооперативҳои соҳаи кишоварзӣ; Ассотсиатсияи «Одамият»; Иттифокҳои илмию саноатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуқуқи ўҳдадорӣҳои иттиҳодияҳои корфармоён муфассал ва мушаххас дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён» ва «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ» муқаррар шудаанд.

Вазифаҳои асосии иттиҳодияҳои корфармоён чунинанд:

- иштирок дар гузаронидани музокирот, таҳия намудан ва бастанӣ созишномаҳои дучониба,

сечониба доир ба масъалаҳои баҳши муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ;

- иштирок дар мақомоти доимоамалкунандаи низоми шарикӣ иҷтимоӣ тавассути намояндагони худ, аз ҷумла дар қори комиссияҳои дучонибаю сечонибаи ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ бо мақсади танзими муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ;

- таъмини ташкили иҷрои ӯҳдадорӣҳои аз рӯи созишномаҳо қабулнамудаи корфармоёни аъзои иттиҳодия буда;

- иштирок дар ҳалли баҳсҳои коллективӣ муҳнатӣ;

- иштирок дар таҳия ва ташҳиси лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин нақшаву барномаҳо доир ба масъалаҳои аҳамияти қалони иҷтимоӣ иқтисодӣ дошта;

- таъмини иттилоотӣ ва методӣ аъзоёни иттиҳодияҳо;

- таъмини фаъолияти ҳамроҳшудаи аъзоёни иттиҳодияҳо бо мақсади ҳалли самараноки масъалаҳои иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ.

Иттиҳодияи корфармоён барои риоя ё иҷро накардани қисмати ӯҳдадорӣҳои тибқи созишномаҳо ба зимма гирифта, масъул мебошад.

§3. Мақомоти шарикӣ иҷтимоӣ

Мақомотҳои асосӣ шарикӣ иҷтимоӣ **комиссияҳо оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ - муҳнатӣ** маҳсуб мешаванд, ки баҳри таъмини танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-муҳнатӣ, баргузори ва анҷоми муваффақонаи музокиротҳо, омода намудан лоиҳаи шартномаҳои коллективӣю созишномаҳо ва бастанӣ онҳо, инчунин ташкили назорати

ичрои онҳо дар сатҳи гуногун таъсис дода мешаванд.

Комиссияҳои мазкурро дар асоси ба-робарҳуқуқӣ, ҷонибҳои муносибатҳо дар баҳши шарикӣ иҷтимоӣ таъсис медиҳанд.

Асоси ҳуқуқии фаъолияти комиссияҳои мазкурро Конститутсияи ҚТ, ҚМ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо», «Дар бораи иттифокҳои касаба, ҳуқуқҳо ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», «Дар бораи иттиҳодияҳои корфармоён», Низомномаҳо дар бораи комиссияҳои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ – меҳнатӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Ба ҳайати комиссияи дар сатҳи ҷумҳуриявӣ таъсисдодашуда, намояндагони иттиҳодияҳои ҷумҳуриявӣ иттифокҳои касаба, иттиҳодияҳои ҷумҳуриявӣ корфармоён ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳайати комиссияҳои дар сатҳи ноҳия, шаҳрҳо ва вилоятҳо таъсисдодашуда, намояндагони иттиҳодияҳои иттифокҳои касабаи ноҳия, шаҳр, вилоят, намояндагони иттиҳодияҳои корфармоёни ноҳия, шаҳрҳо ва вилоятҳо, намояндагони ҳокимиятҳои маҳаллӣ ва дар сатҳи соҳаи (соҳаҳои) хочагии халқ, намояндагони иттифокҳои касабаи соҳа, иттиҳодияҳои корфармоёни соҳа (соҳаҳо) ва вазорату кумитаҳои дахлдор шомиланд.

Вазифаҳои асосии комиссияи сатҳи ҷумҳуриявӣ чунинанд:

1) анҷом додани музокирот, таҳияи лоиҳаи созишномаи генералии байни иттиҳодияҳои ҷумҳуриявӣ иттифокҳои касаба, иттиҳодияҳои ҷумҳуриявӣ корфармоён ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

2) мусоидат ба танзими шартномавии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ;

3) баргузор намудани маслиҳату машваратҳо оид ба таҳияи лоиҳаҳои қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бахши муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, барномаҳои ҷумҳуриявӣ дар соҳаи меҳнат, шугли аҳоли, муҳочирати қувваи корӣ, ҳифзи иҷтимоии кормандон;

4) ҳамоҳангсозии нуктаи назар ва мавқеи ҷонибҳо оид ба самтҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ;

5) бо ташаббуси ҷонибҳо баррасӣ намудани масъалаҳои дар ҷараёни иҷрои созишномаи генералӣ ба миёномада;

6) вусъат бахшидан ба таҷрибаи шарикии иҷтимоӣ;

7) дар хусуси фаъолияти худ воқиф намудани комиссияҳои сатҳи поёнӣ;

8) иштирок дар ҷорабиниҳои ташкилоту мақомотҳои хориҷии бахши шарикии иҷтимоӣ;

9) андӯхтан ва вусъатдиҳии таҷрибаи ҷаҳонӣ дар бахши шарикии иҷтимоӣ.

Комиссияи ҷумҳуриявӣ, инчунин дигар масъалаҳоро, ки қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба доираи салоҳияти он дохил намуданд, ҳаллу фасл менамояд.

Комиссияҳои дар сатҳи ноҳияҳо, шаҳрҳо, вилоятҳо, соҳаи (соҳаҳои) алоҳидаи хоҷагии халқ ба мақсади баргузор намудани музокироти коллективӣ, омода намудани лоиҳаҳои созишномаҳои минтақавӣ, соҳавӣ (байнисоҳавӣ) ва бастании онҳо, дар сатҳи ташкилотҳо бошад, ба мақсади анҷом додани музокиротҳо, омода намудани лоиҳаи шартномаи коллективӣ ва бастании он таъсис дода мешаванд.

§4. Шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо

Дар баробари аз ҷониби давлат ба низом даровардани бозори меҳнат, баҳри танзими муносибатҳои байни корфармо ва кормандон низоми (услуби) шартномавӣ-коллективӣ мавриди истифода қарор дода мешавад, ки дар шартнома ва созишномаҳои коллективӣ таҷассум меёбад.

Таносуби танзими давлатӣ ва коллективӣ-шартномавии меҳнат гуногунранг аст. Аммо дар ҳама маврид меъёрҳои қонунгузори аз ҷониби давлат муайяншуда, сатҳи ҳадди ақали кафолатҳои меҳнатӣ ва иҷтимоии кормандонро муқаррар намуда, ҳамчун асос, ибтидо барои бастанӣ шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо маҳсуб мешаванд. Ҳадаф аз бастанӣ шартнома ва созишномаҳои коллективӣ бошад, баланд бардоштани сатҳи кафолатҳои меҳнатӣ ва иҷтимоии кормандон дар қиёс ба ҳадди ақали кафолатҳои меҳнатӣ ва иҷтимоие мебошад, ки давлат муқаррар намудааст.

Шартномаи коллективӣ санади меъерие мебошад, ки муносибатҳои истеҳсоли, меҳнатӣ ва иҷтимоиро дар байни кордеҳ (молик, соҳибкор) ва меҳнаткашон дар муассиса, ташкилот новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ танзим мекунад (моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ»).

Қайд кардан бамаврид аст, ки пайдоиш ва ташакули бозори қувваи корӣ ва робитаҳои табиатан нави ҷамъиятӣ дар раванди татбиқи меҳнат ба мазмун ва моҳияти шартномаи коллективӣ бетаъсир намонданд. Шартномаи коллективӣ ба яке аз намудҳои асосии санадҳои меъерии дохилии ташкилотҳо мубаддал гашта, тавассути он ҳамкориҳои иҷтимоии корфармо ва мақомоти намоёндагии коркунони кироя дар танзими муноси-

батҳои меҳнатӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва касбӣ таъмин мегардад.

Дар шартномаи коллективӣ манфиати ду гурӯҳи иҷтимоӣ, яъне коркунони кироя ва корфармоён инъикос ёфта, он ба принсипи бипартизм (дучониба) асос ёфтааст.

Шартномаи коллективӣ ҳамчун институти ҳуқуқи меҳнатӣ ва санади меъёрии ҳуқуқӣ дар силсилаи дигар санадҳои меъёрии дохилӣ дохили мавқеи хосаро ишғол менамояд. Муқаррароти шартномаи коллективӣ мутобиқи қонунгузорӣ басташуда барои ташкилот ҳатмӣ буда, вазъ ва ҳолати коркунонро дар қиёс бо муқаррароти тибқи қонун пешбинишуда коҳиш дода наметавонанд.

Дар навбати худ ба шартномаҳои (қарордодҳои) меҳнатӣ дохил намудани муқаррароте, ки вазъ ва ҳолати коркунонро дар қиёс ба қонунгузорӣ, шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо коҳиш медиҳанд, манъ аст.

Тартиби бастанӣ шартномаи коллективиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ» муқаррар намудааст. Қонуни мазкур асосҳои умумии ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва тадорукотии шарикӣ иҷтимоӣ, бастан ва иҷроиши шартномаҳои коллективӣ, баргузорӣ ва анҷоми музокирот, ҳуқуқи ӯҳдадорӣ ва масъулияти ҷонибҳои шартномаи коллективиро муайян намуда, муқаррароти он тамоми ташкилот ва муассисаҳоро қатъи назар аз шаклҳои моликият ва хоҷагидориашон фаро мегирад.

Мувофиқи Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ», ба ҳайси ҷонибҳои шартномаи коллективӣ кормандон дар симои як ё якчанд иттифоқҳои касба, дигар мақомоти намоёндагии аз ҷониби кор-

мандон ваколатдоршуда ва бевосита кордиханда ё намояндаи аз ҷониби ӯ ваколатдоршуда, баромад мекунад. Хотирнишон бояд намуд, ки худи кормандон бевосита ва коллективҳои меҳнатӣ муваққатан дар бастанӣ шартномаи коллективӣ ширкат намевазанд, балки дар симои мақомоти намояндагии ваколатдоршудаи ҳеш амал менамоянд. Аз ин рӯ, тафовути байни ҷонибҳои шартномаи коллективӣ ва ширкаткунандагони мувофиқи шартномавиرو амиқан дарк намудан зарур аст. Ҳангоми дар ташкилот амал намудани якҷанд иттифоқҳои касаба ё дигар мақомоти намояндагии коркунон, ки ҳар яке аз онҳо иддаои бастанӣ шартномаи коллективиро доранд, ҳаллу фасли ин масъала ҳаволаи худи кормандон (коллективи меҳнатӣ) мегардад. Маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ дар чунин маврид ҳақ дорад, аз номи коллективи меҳнатӣ бастанӣ шартномаи коллективиро ба як ё якҷанд иттифоқҳои касаба вогузор намояд. Дар сурати дар ташкилот мавҷуд набудани иттифоқи касаба ё ба ӯ надоштани эътимод аз ҷониби кормандон, коллективи меҳнатӣ метавонад дигар мақомоти намояндагии ҳешро (Шӯрои коллективи меҳнатӣ, кумитаи кормандон ва ғайраро) барои бастанӣ шартномаи коллективӣ ваколатдор намояд.

Зарурати дар муассасаю ташкилотҳо, ҳамчунин дар ҷузъҳои сохтори онҳо бастанӣ шартномаи коллективиро иттифоқҳои касаба дар симои мақомоти дахлдори интихобиашон ё дигар мақомоти намояндагии махсус ваколатдоршудаи кормандон, маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ муайян намуда, қарори дахлдорро дар ин бора қабул менамоянд.

Маҷлиси умумии (конференсия) аъзоёни коллективи меҳнатӣ тавассути протокол (қарор) иттифоқи касаба дар симои мақомоти дахлдори инти-

хобии он ё дигар мақомоти намояндагии кормандонро баҳри аз номи коллективи меҳнатӣ бастанӣ шартномаи коллективӣ бо кордиханда ваколатдор менамояд.

Ҳангоми бастанӣ шартномаи коллективӣ риояи як қатор талабот ҳатмист:

1) ваколатдории мақомоти намояндагии ҷонибҳо;

2) баробарҳуқуқии ҷонибҳо;

3) интиҳоб ва баррасии озодонаи масъалаҳое, ки мазмуни шартномаи коллективиро ташкил медиҳанд;

4) ихтиёрони ба дӯш гирифтани ӯҳдадориҳо;

5) воқеияти таъмини ӯҳдадориҳои бадӯшгирифта;

6) назорати мунтазам аз рафти риоя ва иҷрои шартномаи коллективӣ;

7) ногизории масъулият барои риоя накардани шартномаи коллективӣ.

Қонунгузори тартиби таҳия ва бастанӣ шартномаи коллективиро пешбинӣ намудааст, ки зиннаи аввали онро музокироти коллективӣ ташкил медиҳад. Ташаббускори музокирот оид ба таҳия, бастан ва тағйир додани шартномаи коллективӣ ҳарду ҷониб шуда метавонанд. Яке аз ҷонибҳо бояд 7 рӯз қабл аз оғози музокирот ҷониби дигарро ба таври хаттӣ огоҳ созад. Агар зарурати бастанӣ шартномаи нави коллективӣ ба миён ояд, ҳар кадом аз ҷонибҳо огоҳномаи хаттиро оид ба оғози музокирот 3 моҳ қабл аз сипарӣ гаштани мӯҳлати амали шартномаи қаблӣ ирсол дошта метавонанд.

Ба мақсади пешбурди музокироти коллективӣ ва омода намудани лоиҳаи шартномаи коллективӣ, ҷонибҳо дар асосҳои баробар комиссияи ваколатдор созмон медиҳанд.

Агар дар рафти музокирот ва дар хусуси масъалаҳои ба лоиҳаи шартномаи коллективӣ воридшаванда дар байни ҷонибҳо ихтилофе ба миён ояд, он гоҳ ҷонибҳо протоколи ихтилофот тартиб дода, дар давоми 3 рӯзи баъди тартиб дода шудани чунин протокол аз ҳайати худ комиссияи мусолиҳа созмон медиҳанд. Дар сурати ба мусолиҳа ноил нагаштан, ҷонибҳо метавонанд аз хизмати миёнарав истифода намоянд, ки ба ҳайси он ҳуқуқшинос, иқтисодчӣ, сотсиолог, мутахассис ё ходими ҷамъиятӣ баромад карда метавонанд.

Комиссияи мусолиҳа ё миёнарав дар мӯҳлати 7 рӯз протоколи муҳолифатро баррасӣ намуда, аз рӯи моҳияти қор тавсия қабул менамоянд.

Лоиҳаи шартномаи коллективии аз ҷониби комиссия таҳияшуда, дар коллективҳои меҳнати сохторҳои ташкилот муҳокима гашта, дар шакли мукаммалаш барои қабул ба маҷлиси умумии (конференсияи) коллективи меҳнатӣ ҳавола мегардад.

Шартномаи коллективӣ аз лаҳзаи ба имзо расидан ё аз санаи дар он муайяншуда эътибор пайдо мекунад.

Ҳангоми тағйири ҳайати мақомоти идоракунандаи ташкилот ё иваз шудани соҳибмулк, амали шартномаи коллективӣ то қабули шартномаи нав қатъ намегардад. Шартномаи коллективӣ, инчунин дар тамоми давраи азнавсозӣ ё барҳамхурии ташкилот эътибори худро нигоҳ медорад.

Мазмуну таркиби шартномаи коллективро ҷонибҳои он муайян менамоянд, ки он дар маҷмӯи шартҳои (муқаррароти) мувофиқашудаи ҷонибҳо ифода ёфта, баҳри танзими муносибатҳои меҳнатӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва касбӣ ва дар ташкилот нигаронида шудаанд, аз ҷумла муқаррарот оид ба:

1) шакл, низом ва андозаи музди меҳнат;

- 2) пардохти кӯмакпулиҳо ва чубронпулиҳо;
- 3) василаҳои танзими подоши меҳнат бо дарназардошти боло рафтани нарху наво, сатҳи беқурбшавии пул;
- 4) шуғлмандӣ, бозомӯзӣ, шартҳои азкорозодкунии омавии кормандон;
- 5) вақти корӣ ва вақти дамгирӣ, аз ҷумла пешкаш намудани рухсатиҳо ва давомияти онҳо;
- 6) беҳтар намудани шароит ва ҳифзи меҳнати кормандон, аз ҷумла занон ва ҷавонон;
- 7) риояи манфиатҳои кормандон ҳангоми хусусигардонии ташкилот ва манзили хизматӣ;
- 8) амнияти экологӣ ва ҳифзи саломатии кормандон дар истехсолот;
- 8) кафолатҳо ва имтиёзҳо барои кормандоне, ки дар баробари кор таҳсил мекунанд;
- 9) беҳдошти саломатӣ, фароғати кормандон ва хонаводаи онҳо;
- 10) назорати иҷроии шартномаи коллективӣ, тартиби ворид намудани тағйироту иловаҳо ба он;
- 11) масъулияти ҷонибҳои шартномаи коллективӣ;
- 12) таъмини фаъолияти мӯътадили намояндагони кормандон.

Бо дарназардошти имкониятҳои иқтисодӣ-молиявӣ, ташкилот ҳуқуқ дорад, дар шартномаи коллективӣ, инчунин дигар шарту муқаррароти меҳнатӣ ва иҷтимоӣ - иқтисодиеро, ки дар қиёс бо шарту муқаррароти тибқи дигар санадҳои меъёрӣ муқарраршуда афзалияту имтиёзнотаранд, пешбинӣ намояд (масалан, иловапулӣ ба нафақа, рухсатиҳои иловагӣ, шартҳои пеш аз мӯҳлат баромадан ба нафақа, пардохти пурра ё қисми ғизои корманд ва ғайра).

Шартҳои (муқаррароти) шартномаи коллективӣ ба муқаррароти меъёрӣ, ӯҳдадоркунанда, иттилоотӣ ва ташкилӣ-тадорукотӣ чудо мешаванд.

Муқаррароти меъёрӣ гуфта, чунин муқарраротеро меноманд, ки мартабаи меъёрҳои ҳуқуқи соҳиб буда, дар тамоми давраи амали шартномаи коллективӣ эътибор доранд ва нисбати тамоми кормандони ташкилот ё ҷузъҳои сохтори он паҳн мешаванд. Муқаррарот оид ба ташкили меҳнат, шаклҳо ва низоми пардохти музди меҳнат, андозаҳои меъёрҳои тарифӣ ва маошҳои вазифагӣ, индексатсияи даромадҳои пулии ташкилот, давомияти вақти корӣ ва вақти истироҳат, танзими тартиботи дохилии меҳнатӣ, рӯйхати кормандони рӯзи кориашон ба меъёр гирифтанишуда, давомияти рухсатҳои иловагӣ барои чунин ашхос пешбинишуда ва ғайра ба муқаррароти меъёрӣ мансубанд.

Муқаррароти ӯҳдадорикунанда муқарраротест, ки ба ӯҳдадорихои тарафайн дахлдор буда, бо иҷроияшон аз байн мераванд. Сохтмон ва тақсими манзил, сохтмони иншоотҳои таъминоти иҷтимоию маданӣ, ташкили чорабиниҳои табобатию истироҳатӣ, осоишгоҳӣ-курортӣ меҳнаткашон ва аъзои оилаи онҳо, гузаронидани чорабиниҳои солимгардонӣ, мадания маърифатӣ, варзиш ва ғайра, аз қабилӣ муқаррароти ӯҳдадоркунанда мебошанд.

Муқаррароти иттилоотӣ¹ аз нав такрор намудани муқаррароти қонунгузорию қорӣ, санадҳо оид ба ҳамкорию иҷтимоӣ буда, баҳри ташвиқу тағриби

¹ Бархе аз муаллифон ба шартномаҳои коллективӣ ворид намудани муқаррароти иттилоотиро нолозим медонанд. Ниг.: Трудовое право России. Учебник для вузов/ Ответственные редакторы – доктор юридических наук, профессор Р.З. Лившиц и доктор юридических наук, профессор Ю.П. Орловский. – С.90.

онҳо ва баланд бардоштани донишу маърифати ҳуқуқии кормандон нигаронида шудаанд.

Муқаррароти ташкилӣ-тадорукотӣ бошанд, тартиби қабул, тағйир додан ва қатъ гаштани шартномаи коллективиро муайян менамоянд.

Мӯҳлати амали шартномаи коллективиро ҷонибҳои он муайян менамоянд, ки он одатан аз як то се солро дарбар мегирад.

Амали шартномаи коллективӣ дар тамоми давраи азнавташкилкунии (муттаҳид, ҳамроҳ, тақсим, ҷудо кардан, табдил додан) ташкилот низ қатъ нагашта, баъдан таҷдиди назар мешавад.

Дар мавриди бо қарори соҳибмулк, суд ва мақомоти дорой ваколати созмондихӣ ва барҳамдихӣ ташкилот буда, барҳам додани ташкилот, шартномаи коллективӣ дар давоми тамоми мӯҳлати барҳамдихӣ ташкилот амал менамояд.

Намуди дигари ҳамкориҳои иҷтимоӣ дар сатҳи болотар, яъне дар сатҳи алоҳидаи хоҷагии халқ (иқтисодиёти миллӣ), минтақа ва умумичумхуриявӣ сурат гирифта, инъикоси худро дар созишномаҳои соҳавӣ (тарифӣ), минтақавӣ (вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ) ва ҷумхуриявӣ (генералӣ) меёбад.

Агар шартномаҳои коллективӣ дар асоси принсипи бипартизм (дучониба) аз ҷониби коллективи меҳнатӣ дар симои мақомоти намояндагии он ва корфармо ё намояндаи он баста шаванд, созишномаҳо дар асоси принсипи трипартизм (сеҷониба) баста мешаванд. Ба мақсади бастанӣ созишномаҳо, комиссияҳои сегона созмон дода мешаванд, ки ба ҳайати онҳо мутаносибан шомиланд:

- дар сатҳи соҳа - мақомоти дахлдори давлатӣ (вазиратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои марказии соҳавӣ), иттиҳодияҳои соҳавии корфармоён, иттифоқҳои касабаи соҳавӣ ё дигар мақомоти намояндагии меҳнаткашон;

- дар сатҳи минтақавӣ (вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ) - мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят, ноҳия, шаҳр, иттиҳодияҳои корфармоён ва иттифокҳои касабаи вилоят, ноҳия, шаҳр ё дигар мақомоти намояндагии меҳнаткашон;

- дар сатҳи ҷумҳуриявӣ – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳодияҳои корфармоён ва Федератсияи иттифокҳои касабаи Тоҷикистон (қисми дуюми моддаи 8 Қонун «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ»).

Мӯҳлати амали созишномаҳоро ҷонибҳои он муайян менамоянд. Созишномаҳо аз лаҳзаи ба имзо расиданашон ё аз лаҳзаи фаро расидани санаи дар онҳо муайяншуда эътибор пайдо мекунанд. Мазмуну мундариҷаи созишномаҳоро ҷонибҳои муайян менамоянд. Созишномаҳо ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои ҷонибҳоро муқаррар менамоянд, чунончӣ:

- ӯҳдадорӣҳо доир ба музди меҳнат, киро, ҳифзи меҳнат ва азқорҳоликунӣ;

- иҷрои силсилаи чорабиниҳо баҳри ҳифзи иҷтимоии мардум, шуғлмандӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот;

- муқаррар намудани имтиёзу бартариҳои иловагӣ нисбати ташкилоту соҳибқороне, ки ҷойҳои иловагии корӣ муҳайё месозанд;

- иштироки меҳнаткашон дар мавриди истифода аз фоидаи дар натиҷаи фурӯши амволи давлатӣ ба даст оварда;

- беҳдошти шароитҳои хизматрасонии иҷтимоии қормандон, пешгирии низою ихтилофҳои меҳнатӣ ва қоршиқаниӣ, тақвияти интизоми меҳнатӣ, муайян намудани масъулияти иштирокчиёни созишномаҳо, таъмини назорати иҷроии созишномаҳо (моддаи 10 Қонуни мазкур).

Дарвоқеъ, назорат оид ба риоя ва иҷрои созишномаҳо ба зиммаи комиссияҳои сегонае, ки онҳоро бастаанд, вогузор шудааст.

Намунаи созишномаҳо, «Созишномаи генералӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳодияҳои корфармоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи иттифокҳои касабаи Тоҷикистон барои соли 2003-2005¹» маҳсуб мегардад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 августи соли 2002 №327 тасдиқ шудааст.

Созишномаи мазкур аз 6 фасл иборат буда, 44 моддаро дарбар мегирад, чунончӣ:

1) дар соҳаи мӯътадилгардонӣ ва истифодаи самараноки шугли аҳоли;

2) дар соҳаи сатҳи зиндагӣ ва кафолатҳои иҷтимоӣ;

3) суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли;

4) ҳифзи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва бехатарии муҳити зист;

5) рушди ҳамкории иҷтимоӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти тарафҳо.

§5. Назорати иҷрои шартномаю созишномаҳои коллективӣ ва масъулият барои иҷро накардани онҳо

Самараи амали шартномаю созишномаҳои коллективӣ аз бисёр ҷиҳат ба ташкили дурусти назорати иҷрои муқаррароти онҳо вобаста аст.

Назорати иҷрои шартнома ва созишномаҳои коллективиро ҷонибҳо мустақиман, ҳамчунин тавассути комиссияҳои созмондодашон, ки ба ҳайати он шумораи баробари намояндагони ҷонибҳои

¹ Рӯзномаи «Ҳамраӣ» №3 (108), 14 сентябри соли 2003.

шартнома ва созишномаҳои коллективӣ шомиланд, амалӣ менамоянд.

Намояндагони ҷонибҳои ба шартномаи коллективӣ имзо гузошта, ҳамасола ё дар мӯҳлатҳои муайяннамудаи шартномаи коллективӣ оид ба иҷрои шарту муқаррароти он дар маҷлиси умумии (конференсия) коллективи меҳнатӣ ҳисобот медиҳанд (моддаи 21 Қонуни ҶТ «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ»).

Василаи муҳими таъмини яқини шартнома ва созишномаҳои коллективиро масъулияти ҳуқуқии ҷонибҳои чунин шартномаю созишномаҳо ташкил медиҳад.

Яке аз намудҳои масъулияти ҳуқуқӣ, ки барои иҷро накардани қонунгузорӣ оид ба шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ пешбинӣ шудааст, масъулияти маъмурӣ мебошад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон **якҷанд** намуди ҳуқуқвайронкуниро, ки боиси татбиқи масъулияти маъмурӣ дар шакли ситонидани ҷарима мегарданд, муқаррар намудааст.

Якум, саркашии ашхоси мансабдор аз иштирок дар музокироти коллективӣ. Тибқи моддаи 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ», ашхоси мансабдоре, ки аз иштирок дар музокироти коллективӣ саркашӣ менамоянд, аз даъват намудани комиссия дар хусуси гузаронидани музокирот ба мақсади бастании созишнома ва шартномаи коллективӣ даст мекашанд ё кори онро дар мӯҳлати муқаррарнамудаи моддаи 4 Қонуни мазкур таъмин наменамоянд, ба ҷарима дар ҳаҷми то се маоши моҳона мувоҷеҳ сохта мешаванд.

Дуюм, саркашӣ намудани ашхоси намояндагикунандаи корфармо аз иштирок дар комиссияи му-

солиҳа ё гунаҳкорона ба таъхир монондани иҷрои қарорҳои мақомоти мусолиҳа. Тибқи муқаррароти қ.1 моддаи 213 КМ ҚТ аз ашхоси намояндагикунандаи корфармо барои иштирок накардан дар қори комиссияи мусолиҳа ё барои ба таъхир монондани иҷрои қарорҳои мақомоти мусолиҳа дар ҳаҷми то даҳ маоши ҳадди ақал ҷарима ситонида мешавад. **Сеюм**, аз ҷониби ашхоси намояндагикунандаи корфармо иҷро накардани ўҳдадориҳои ҳосилгардида аз созишномаи дар натиҷаи маросими мусолиҳа ба даст омада ё иҷро накардани қарори суд оид ба баҳси коллективӣ (қ. 2 моддаи 213 КМ ҚТ). Бояд таъкид намуд, ки дар мавриди охир сухан аз хусуси он баҳсҳои коллективие меравад, ки дар бобати бастании шартномаю созишномаҳои коллективӣ ва иҷрои онҳо руҳ медиҳанд. Барои кирдори дар қисми 2 моддаи 213 КМ ҚТ муайяншуда, масъулияти маъмурии ашхоси намояндагикунандаи корфармо дар шакли ҷарима ба андозаи то сад маоши ҳадди ақали ашхоси мазкур муқаррар шудааст.

Парвандаҳо оид ба ситонидани ҷарима аз ашхоси содирнамудаи кирдорҳои дар моддаи 24 Қонуни ҚТ «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ», ҳамчунин дар қисми 1 ва 2 моддаи 213 КМ ҚТ пешбинишуда, бо аризаи яке аз ҷонибҳо ва далелҳои хаттӣ ба он замимашуда дар суд баррасӣ мешаванд. Маблағи ҷаримаи рӯёнидашуда бошад, ба бучаи ҷумҳуриявӣ ворид мегардад.

Барои вайрон намудани қонунгузорӣ оид ба шартномаҳо ва созишномаҳои коллективӣ масъулияти интизомӣ низ муқаррар шудааст. Тибқи муқаррароти қисми 3 моддаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ» ва

қисми моддаи 213 КМ ҚТ, бо тақозои комиссияи назорати иҷроӣ шартномаҳои коллективӣ, мақомоти иттифоқои касаба ё дигар мақомоти махсус ваколатдоршудаи намояндагии кормандон, соҳибмулк ё мақомоти идораи хоҷагӣ вазифадоранд, ки тамоми чораю тадбирҳои дахлдорро то дараҷаи қатъ намудани шартномаи меҳнатӣ бо роҳбари ташкилот ва (ё) дигар ашхоси гунаҳкор дар вайрон намудани қонунгузорӣ оид ба шартномаю созишномаҳои коллективӣ андешанд.

Интиҳоб ва татбиқи муҷозоти интизомӣ нисбат ба ашхоси гунаҳкор, аз ҷумла аз вазифа сабуқдӯш намудани онҳо, бояд дар доираи талаботи моддаҳои 123 ва 124 КМ ҚТ сурат гирад.

Масъулияти маъмури ва интизомӣ барои иҷроӣ накардани қонунгузорӣ оид ба шартнома ва созишномаҳои коллективӣ ба ҳеҷ вачҳ масъулияти модии ҷонибҳои шартнома ва созишномаҳои коллективиро истисно намесозад. Мутобиқи моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ», ҳангоми бо гуноҳи яке аз ҷонибҳои иҷро нашудани шартҳои созишнома ва шартномаи коллективӣ, ҷониби дигар ҳуқуқ дорад ҷиҳати талофии зарари моддии ба ӯ расонидашуда, даъво пешниҳод намояд. Зарари моддии расонидашуда бошад, мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон талофӣ мешавад.

Саволу супоришҳо барои худсанҷӣ

1. Мафҳуми шарикӣ иҷтимоиро маънидод намоед.
2. Кадом шаклҳои шарикӣ иҷтимоиро медонед?
3. Шарикӣ иҷтимоӣ дар кадом сатҳ ба амал бароварда мешавад?
4. Принсипҳои шарикӣ иҷтимоиро муайян намоед.
5. Вазифаи намояндагии манфиатҳои кормандонро кадом мақомот анҷом медиҳад?

6. Намояндагии корфармоёнро дар шарикии иҷтимоӣ кадом мақомот амалӣ мегардонад?
7. Асосҳои ҳуқуқии шарикии иҷтимоиро кадом санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил медиҳад?
8. Иттиҳодияи корфармоён ҳамчун мақомоти намояндагии корфармоён кадом салоҳиятро доро мебошанд?
9. Ҷаҳдҳои иттиҳодияи корфармоён дар чӣ зоҳир мегардад?
10. Вазифаҳои асосии Комиссия оид ба танзими муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ аз чӣ иборатанд?
11. Мафҳум ва тартиби бастанӣ шартномаи коллективиро маънидод намоед.
12. Ба сифати ҷонибҳои шартномаи коллективӣ кӣ баромад мекунад?
13. Кадом масъалаҳо дар доираи шартномаи коллективӣ ҳаллу фасл мешаванд?
14. Шартномаи коллективӣ бо кадом тартиб бастанӣ мешавад ва тағйир меёбад?
15. Шарту муқаррароти шартномаи коллективӣ ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
16. Созишномаи коллективӣ чист?
17. Кадом намуди созишномаҳо мебуд?
18. Ҷонибҳои созишномаҳо муайян намоед.
19. Мазмун ва қисматҳои таркибии созишномаҳо равшан намоед.
20. Назорати риоя ва иҷрои шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо ба зиммаи кӣ гузошта шудааст?
21. Барои риоя ва иҷрои шартномаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо кадом намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муайян шудаанд?

Маъхазҳои тавсияшуда:

1. Власов В.И. Соглашения и коллективные договоры //Государство и право. 1995. №8.
2. Жарков Б.М. Современные коллективные договоры: опыт Запада и возможность его применения в СССР //Полис. 1991. №3.
3. Киселев В.Н., Смольков В.Г. Социальное партнерство в России. М., 1998.
4. Лушникова М.В. Государство, работодатели и работники: история, теория и практика правового механизма со-

- циального партнерства (сравнительно-правовое исследование). Ярославль, 1997.
5. Нуртдинова А.Ф., Окуньков Л.А., Френкель Э.Б. Комментарий к законодательству о социальном партнерстве. М., 1996.
 6. Нуртдинова А.Ф. Коллективно-договорное регулирование трудовых отношений в современной России. М., 1998.
 7. Политика социального партнерства (российский и зарубежный опыт)/Отв.ред. М.В.Каргалова, К.Д.Крылов. М., 2003.
 8. Семигин Г.Н. Социальное партнерство в современном мире. М., 1996.
 9. Социальная ответственность как фактор эффективного развития современного общества (европейский опыт и Россия) /Отв.ред. М.В.Каргалова. М., 2002.
 10. Цигульский В.Ф. Социальное партнерство: реальность или миф? Тверь. 1999.
 11. Чуча С.Ю. Становление и перспективы развития социального партнерства в Российской Федерации. М., 2001.
 12. Шебанова А.И. Соглашения и коллективные договоры в условиях формирования рыночных отношений //Государство и право. 1993. №5.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА4-6

БОБИ 1.

ПРЕДМЕТ, УСЛУБ ВА СИСТЕМАИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТИ.....7-31

- §1.Предмети ҳуқуқи меҳнатӣ.....7-12
 §2. Услуби ҳуқуқи меҳнатӣ.....12-17
 §3. Системаи ҳуқуқи меҳнатӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ.....17-18

- §4. Таносуби ҳуқуқи меҳнатӣ бо дигар соҳаҳои муҷовири ҳуқуқ.....19-27
- §5. Предмет, услуб ва системаи илми ҳуқуқи меҳнатӣ.....27-31

БОБИ 2.

МАНБАЪҲОИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ.....32-61

- §1. Мафҳум ва хусусиятҳои хоси манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ.....32-34
- §2. Таснифи манбаъҳои ҳуқуқи меҳнатӣ.....34-51
- §3. Қонунгузори умумӣ ва махсус оид ба меҳнат. Ягонагӣ ва тафриқа дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ.....51-54
- §4. Амали қонунҳо ва дигар санадҳои меърии ҳуқуқӣ оид ба меҳнат дар замон, макон ва нисбати доираи шахсон.....54-58
- §5. Нақши фаъолияти ҳуқуқэзоҳидии мақомоти судӣ дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ...58-61

БОБИ 3.

ПРИНСИПҲОИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ.....62-118

- §1. Мафҳум, аҳамият ва таснифи принципҳои ҳуқуқӣ.....62-66
- §2. Принципҳои байнисоҳавии танзими ҳуқуқии меҳнат.....66-67
- §3. Таркиб ва мазмуни принципҳои асосии ҳуқуқи меҳнатӣ.....67-89

БОБИ 4.

СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИ МЕҲНАТӢ90-118

§1. Мафҳуми субъектҳои ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	90-96
§2. Шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	96-100
§3. Корфармо ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	100-105
§4. Коллективи меҳнатӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	105-106
§5. Мақомоти намояндагии кормандони ташкилот ва мақомоти намояндагии корфармоён ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	107-118

БОБИ 5.

МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ ДАР БАҲШИ ҲУҚУҚӢ МЕҲНАТӢ.....	119-154
---	---------

§1. Мафҳум ва тавсифи умумии низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқӣ меҳнатӣ.....	119-122
§2. Муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ ва хусусиятҳои он.....	122-125
§3. Субъектҳои муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ.....	125-134
§4. Мазмуни муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ.....	134-137
§5. Асосҳои ба вучуд омадан, тағйир ёфтан ва қатъ гаштани муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ.....	137-141
§6. Муносибатҳои ҳуқуқии алоқаманд ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ.....	141-154

БОБИ 6.

ШАРИКӢИ ИҶТИМОӢ ДАР БАҲШИ МЕҲНАТ.....	155-178
---------------------------------------	---------

- §1. Мафҳум ва низоми шарикии иҷтимоӣ дар баҳши муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ҷамъиятии ба онҳо алоқаманд.....155-158
- §2. Намояндагии манфиатҳои кормандон ва корфармоён дар баҳши шарикии иҷтимоӣ158-162
- §3. Мақомоти шарикии иҷтимоӣ.....162-164
- §4.Шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳо.....164-173
- §5. Назорати иҷрои шартномаю созишномаҳои коллективӣ ва масъулият барои иҷро накардани онҳо.....174-178